

VISSZAPILLANTÁSOK

HAZANK RÉGI

IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI VISZONYAIRA.

~~~~~  
JOGTÖRTÉNETI TANULMÁNY.

IRTA

**MAKÓI MAKAY DEZSŐ**

KIR. TÖRVSZÉKI BIRÓ,

H. KÖZ- ÉS VÁLTÓ-ÜGYVÉD; A M. TÖRTÉNELMI TÁRSULAT- ÉS A M.  
HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRS. R. TAGJA.

—————  
(ÁRPÁD-KORSZAK.)

~~~~~  
A SZERZŐ TULAJDONA.
~~~~~

Ára 2 frt. o. é.

VISSZAPILLANTÁSOK
HAZÁNK RÉGI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI VISZONYAIRA.
(ÁRPÁD-KORSZAK.)

IRTA

MAKAY DEZSŐ.

WAJDITS JÓZSEF KÖNYVNYOMDÁJA NAGY-KÁNIZSÁN 1887.

HODOSSY IMRÉNEK,

A MAGYAR JOGÁSZ-VILÁG KITÜNŐSÉGÉNEK

BARÁTI SZERETETE

ÉS

IGAZ TISZTELETE JELEÜL

AJÁNLJA

A SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

A hazai törvény- és okmánytárak, a különféle monographiák s a hozzáférhető levéltárak, már is rendkívül nagy anyagát tárták fel a régi igazságszolgáltatásnak, — melyekből a magyar jognak kor szerinti kifejlődése, kétségkívül kiolvasható; s nem kétlem, hogy ma már meg is állapítható!

A hazai jognak ily okleveles alapon való történeti összeállításában már Kithonich a 17-ik században; — utóbb Frank s több tudósaink sikerrel s nagy eredménnyel munkálkodtak; — míg az újabb kutatások eredményeit is felölelő s az egész magyar jog minden ágára kiterjedő, nagyszabású ily jogtörténeti munka megírásán, jelenleg — mint tudjuk — egy jeles Akadémikusunk dolgozik!

E fajta s lehetőleg teljes mű közkézre jutása, azonban, hosszú évek sorát igényli; miért

is kicsiben — s a laicus közönség érdeklődési igényeihez is mért módon — való megismertetése a régi „igazság“-nak, talán nem lesz egészen meddő munka az általános közművelődés érdekében sem !!

Ebből kiindulva irtam meg a jelen munkát: melyben a régi jog organizmusát mintegy dióhéjba szorítva, okleveles alapon, vázlatos rövid képében igyekszem feltüntetni.

A szűk keret, sok érdekes dolgon csak átsiklani, sokat pedig s talán legtöbbször is egészben mellőzni kényszerít!

Ezuttal az „Árpád-kor“ jogszolgáltatási viszonyait tárgyalom, melynél kiváló figyelembe vettem Szlemenics: „Törvényeink története stb.“ című értekezésének is úgy irányát, valamint adatait.

Számolva, amaz annyira ismert helyzettel, hogy a csak némileg is tudományos színezetű könyv, jelen irodalmi viszonyaink közt a biztos anyagi bukásnak néz elé: — abbeli törekvésem s szándékomtól, hogy e tanulmányt egész a mohácsi vészig terjedőleg egyben kiadjam, — elállottam!

Ha azonban ez irányban kellemesen esalódnám. — akkor ez 1-ső részt a „vegyes ház“ korszaka nem sokára követni fogná.

Nagy-Kanizsán, 1887. évi márczius hava.

Makay Dezső.

I. FEJEZET.

*Justitia est regnorum
fundamentum!!*

I. FEJEZET.

*Justitia est regnorum
fundamentum!!*

Bevezetés. — Szent István kora. A bíróságok; kik és mik voltak a „Comes“-ek. — A valódi grófi rang. — Zsidó comesek. — A várszerkezet. — Birói hatáskör és illetőség. — „Főispán.“ — A Pristaldusok. — Az ügyvédség első esirája. — Az egyház, az uri rend és a király népei. Birói illetőség aluli kivételek. — Önálló községek. — Nemzeti szervezet. — Perrendtartás; birói illetmények. — Az akkori „igazság.“

Fenti jelmondat arany igazsága vörös fonalként vonul végig magyar hazánk egén, annak alakulása első idejétől kezdve!

Az igazság sziklavárára építék nagy honalapítóink az új államot, s annak kiszolgáltatásánál később is utódjaiknál mindig — a kor szelleme és követelménye talált visszhangra intézkedéseikben.

Mert, — minden csalóka, — minden csak álság, egyedül az igazság örök és változatlan egyaránt a multban, jelenben és — mindenha!

Boldog az állam, mely ily alapon áll, mert létele és egészséges tovább fejlődése biztositva marad — az idők végtelenéig! —

Hazánkban az igazság kiszolgáltatása már ősidőktől fogva kiváló gondoskodás és körültekintés tárgyát képezte.

Fejedelmeink, törvényhozóink ez igyekezetéről a Corpus Juris-on kívül, — számos végzetmények és okleveleink tesztek tanuságot.

Valamint ma napság is az igazságszolgáltatásnak egyik legfontosabb és sokszor az egész apparatust igénybe vevő ágát a criminalistika képezi, ugy a honalapítóknál már a legelső igazságügyi alkotmányos rendelkezés gyanánt: a büntető hatalom érvényesítését találjuk; — ugyanis, Anonymus szerint Árpád s nemesei a Kurtueltónál megállapították, miképen tegyenek ítéletet mindegyik elkövetett gonosz tett felett!

Zoltán vezér kiskorúsága idejéből tudjuk, hogy országkormányzók rendeltetnek, kik jogszokások alapján a vizáلكodók pereit és villongásait lecsillapítanak; sőt írott törvény létezését is tanusítja a csiki székely krónika.

E korban, a fejedelem, két más biróval egyetemben szolgáltatata ki az igazságot, mely birák Constantinus (Porphyrogenitus) szerint: Gylas és Carchan ezimet viseltek; előbbi a nádori, utóbbi az országbirói méltóságnak képezvén csiráját.

A legfőbb birói hatalmat azonban, a nemzetgyűlés gyakorolta.

Voltak nemzetség birák is.

Krónikáink s Anonymus nyomán a vezérek korából is volna a törvénykezést illetőleg — több

elmondani való: mi azonban a fonalat egyenesen ország szervező István királynál vesszük fel.

Első szent királyunk törvényeiben már minden tekintetben nagy haladást látunk, mert az akkori európai intézményeket véve alapul, — azokban úgy az igazságszolgáltatásról, valamint annak közegei felől is, — bár ez utóbbiról csak keveset, — megfelelő rendelkezéseket találunk. Szent István, — a nagy alkotó, — a fontosabb ügyek ellátását, magához a királyhoz és a királyi ítélőszékhez, — a csekélyebbeket az arra rendelt bírákhoz utalta.

Lássuk rövid vázlatában tehát az akkori bíróságokat!!

A királyi ítélőszék, a királyon kívül állott: a) a palota grófból vagy nádorból (Comes Palatinus); b) ítélő udvari grófból (Comes Curialis regni); ebből lett később az országbíró (Iudex Curiae Regiae); c) a királyi udvarban mindenkor jelen lenni szokott egyházi és világi fő urakból álló tanácsadókból. — Tudjuk, hogy Szent István tanácsadóiként: Deodatus, Astrikus, Paznanus és Gerardus szerepelnek a történelemben.

Az elsőre nézve (t. i. a nádor-ra) adatokat nyújt I. Andrásnak a tihonyi apátságot alapító 1055. évi oklevele, melyben Zache, comes Palatii előfordul¹⁾; továbbá Radó nádornak Szt. Demeter apátsága részére kelt 1057-iki adománylevele, melyben a király igazságát ítélő bárókról

---

1) FEJÉR: I. 388

említés tételük¹⁾; s bár szent István kora utáni időből erednek e levelek, — mégis kétségtelen bizonyossággal áll az, hogy első szent királyunk alkotta ez első rangu méltóságot.

E részben még felhozható, hogy Aba Sámuel, István sógora s a később király, István alatt az ország nádora volt.

Valószínű, hogy szent István alatt a nádor kevésbé vitte a kir. ítélőszéken az ítélkezés fő szerepét, mint a hogy inkább vitte azt az ítélő udvari gróf: mert egy neves történészünk szerint²⁾ még Salamon idejében is, a nádor a kir. udvarnokok felett ítél; — s így ezen tulajdonkép udvari tisztségéből, csak fokozatosan emelkedett országos főbiróvá.

Az ítélő udvari grófra nézve Obuncus gróf és Kuiár testvéreknek lelki üdve iránti alapítvány érdemében 1135. évben kelt oklevélben találunk adatot, melyben mondatik, hogy ezen Kuiár szent Istvánnak ítélő udvari grófja volt³⁾: továbbá a zalavári apátságnak szent István által kiadott (bár hitelességére nézve többek által megátadott) 1024-iki kiváltság levelében, melyben a „Comes Curialis regni“-re hivatkozás történik⁴⁾, s mely érdekes okmányból — mellé-

1) FEJÉR: I. 394. l.

2) Dr. PAULER GYULA: „Szt. István és alkotmánya“; — WENZEL: Árp. kor. Uj okmt. I. 24; ENDLICHER: Die Gesetze des Heil. Steph. 342.

3) FEJÉR: II. 86.

4) KATONA: Hist. Cr. I. 313. l. „Zalavári szent Benedekrend névtára“ 1876 évre. 14 l. — NAGY IMRE: Zalavármegye története I. 1. l.

kesen megjegyezve — nyilván kitűnik az is, hogy a Duna és Száva közti „Szlavónia“ Horvátországnak hazánkhoz történt csatolása előtt is már hazánk kiegészítő részét képezte, mit egyébként nagy történetírónk Szalay is felemlit²⁾).

Az udvari tanácsadókra nézve adatot találunk szent Istvánnak szent-Péter ravennai monostora részére 1037-ben kelt adománylevelében, hol a „consiliarius“ nevezet előfordul²⁾).

Tagja volt a királyi ítélőszéknek s illetőleg annak köréhez tartozott még: a királyi fiscus (fiscus Regis) miről szent királyunk törvényeiben, nemkülönbén a már hivatkozott zalavári apátságot érdeklő 1024-ki oklevélben; — ugy a Vice-cancellarius (alkanczellár) melyről Szent-Istvánnak a pannonhegyi és bakonybéli apátságokat alapító két rendbeli — 1001. és 1037. évbéli — okleveleiben tétetik említés.

E magas törvényszék illetősége és hatásköre alá — részint a szent király törvényei szerint, részint az arany bulla tartalma nyomán — tartoztak: a keresztény vallás ellen irányuló; a személyszabadság megsértését képező; s a főben járó gonosz tettek: milyenek a hazaárulás, a király elleni törekvés, a szándékos emberölés; végül az országos fő- és köznemesek peres ügyei.

Mielőtt, — egyáltalában az eljárás

---

1) SZALAY LÁSZLÓ: „A horvát kérdéshez“ 19. l.

2) FEJÉR: I. 331.

médozatai felől szóllanék. -- azt hiszem
mellőzhetlenül szükséges az alsóbb bírósá-
goknak is megismertetése.

A birói hatalom gyakorlását. — a király és
ítélőszékén kívül — eszközlő közegeknél bi-
zonyos megkülönböztetést szükséges szem előtt
tartanunk a szerint, a mint az ország lakosai
(t. i. a nem nemesek) a király, az egyház, avagy
a világi uri rend — alantassai voltak.

Ennél fogva külön tekintet alá kell vennünk:
1) a várak népeit; 2) az egyház; 3) a világi
uri rend: és 4) a király népeit.

Általában mind a négy csoportnál az itél-
kezés az ugynevezett Comes (gróf) által tör-
tént, mindeniknek meglévén erre nézve a saját
külön jelzővel megnevezett grófja.

A mi a „Comes” szót általában illeti.
mielőtt tovább mennénk, — már csak azon szem-
pontból is, hogy régi családaink őseinél sokszor
találjuk e jelzőt, miből igen nagy tévedés volna
azon vélelmet is táplálni, hogy ime hajdan ezen
család grófi rangban állott — helyén valónak
találom itt röviden jelezni: — hogy a közép-kor,
s jelesül az Árpád korban előforduló Comes
szó, még éppenséggel nem jelentette az illető
egyénnek grófi rangban való állását is.

Több irónknak abbéli állítását nem tehetem
magamévá, mikép hazánkban valóságos családi
grófi, vagy mágnási rang az Árpádok alatt nem
létezett, nem adományoztatott volna, mivel ennek

ezáfolatára elég, ha csupán II. András királyunknak 1218-ki megerősítő kegyelemlevelére hivatkozom¹⁾), melyben a vodichai grófokat Baboneget és Istvánt valóságos, tiszta és jeles czimzetű „szabad“ grófokká nevezi, s egyszerűsmind megjegyzi, hogy oly előjogokkal élhetnek, melyekkel más szabad grófok Magyarországon, vagy más tartományokban bírnak; sőt ebben azt is kijelenti a király, hogy ezen utóbb Blagay néven szerepelt grófokat Magyarországon már Imre király — atyja III. Béla egyenes meghagyásából — emelte grófi rangra, s maga II. Endre ezt mintegy csak megerősíti.

Ezenkívül hasonló szövegű grófi diplomát találunk IV. Béla királynál, melyben Feldzik és Bertalan vegliai grófokat 1263-ban, Magyarországon is szabad „liberi“ grófokká nevezi.²⁾

Ily formán tehát az, hogy valóságos — nem a személyhez kötött, hanem — a családra átháramló grófi rang már az Árpádok alatt is létezett s „*naturales et liberi comites*“ ismertető által különbözött az u. n. „Comes“-ektől, nem szorul bővebb bizonyításra; — mindazonáltal ez csak szoros kivételt képező ritkaság volt; míg — a régi okleveleink legtöbbszörében előforduló *Comes* szó, megannyi tisztséget, hivatalt, esetleg méltóságot reprezentál; — s a szerint a mint bizonyos jelzővel közelebbi meg-

---

1) FEJÉR: III. 1. r. 245. l.

2) U O V. 3. r. 353. l.

határozást tüntet fel p. o. Comes Palatinus, akkor hivatalt; — ha pedig minden jelző nélkül egymagában áll a név mellett akkor méltóságot jelentett. — Ez utóbbi tényleg a nagyobb contingenszt képezte.

Dr. Pauler Gyula „Szent István és Alkotmánya“ című akadémiai székfoglalójában igen találóan mondja, hogy Szent István törvényei a világiak közt csak két osztályt ismernek: comes és nem comeseket.

Többnyire minden viselt hivatal comes ezimet is adott birlalójának; — de sőt midőn nem nemes egyén viselt hivatalt e korban, — megtaláljuk neve mellett az obligát comes ezimet.

Mi több, az Árpád korban ingatlan birtokot zsidók is birhatván — (ez tulajdonkép ugyan, csak királyi bérbirtoklás volt) tudjuk, hogy Techa zsidó II. Endrének 1232-iki adománylevelében;¹⁾ Henuk zsidó pedig IV-ik Bélának 1268-iki adománylevelében.²⁾ mint comes-ek, — grófok — említettnek meg.

Ezen Henuk vagy Henul comes és fiai: Volvelén, Oltman és Neklin zsidók mint Komárom birtokosai fordulnak elő még egy másik oklevélben is.³⁾

A comes szónak a most érintettektől egy eltérő jelentésére is akadunk az Árpád korban; ugyanis p. o. IV-ik Béla ifjabb királynak egy

---

1) FEJÉR: C. D. III. 2. r. 271. l.

2) U. O. IV. 3. r. 443. l.

3) U. O. IV. 3. r. 282 l.

1229 évben kelt okleveléből kitünően¹⁾ maga a comitatus szó oly bérbirtokot is jelentvén, melyet a királyok vagy királyi hercegek hadi szolgálat fejében ideiglenesen adtak hivaiknek. — ezen bérbirtokosok aztán a comitatus szó alapján — ugyanesak comes-nek nevezettek.

Helyesebben tehát az ilyen comes inkább „hadbéresnek“ — a comitatus pedig „hadbérnek“ nevezhető. Fent említett zsidók is — tehát csak efféle árendás comesek voltak.

Ennyit legalább is szükségesnek tartotam, az Árpád korban oly nagy szerepre hivatott „comes“ szónak akkori jelentéséről felemlíteni; — s ezzel, megkezdhetem a Szt.-István alatti bírósági szervezetnek rövid ismertetését.

Fentebb már érintők az ország nem nemes lakosainak 4 csoport szerinti osztályozását; — lássuk tehát ehhez képest:

1-ör is. A várak népeit.

Akár a fegyveres, akár a polgári osztályhoz tartozott legyen a várnak népe u. m. a várjobbágyok, szolgák, stb — a vár-megye népével együttesen. ugy polgári valamint büntető ügyeire nézve a király ítélőszékének külön fenntartott, s fennt elősorolt esetek kivételével, — a megyegrófnak. (Comes Regius, Comes Parochialis) volt alárendelve,

---

1) HORVÁTH MIHÁLY: Magyar Regesták. (M. Történelmi Tár. IX. 100.

ki ezen birói hatalmán felül különben a katonai és rendőri hatalommal is egyszermind fel volt ruházva, s mindenik külön hatóságára nézve — külön segéd tisztviselőkkel is birt. Jelesül itt csakis a biráskodásról szólván, ebben segédje volt neki: a helyettes gróf (Vice-Comes, alispán,) mint ez Szt.-Istvánnak a pannonhalmi, a bakonybéli apátságokat, úgy a veszprémi püspökséget alapító okleveleiből kitünik.

A másod-alispánnak nyomát azonban első királyaink alatt még nem találjuk, mert erre, mint annak helyén az illető király koránál különben is látni fogjuk, első adatot a XIII-ik században találunk csupán; ugyanis egy 1231. évbeli oklevél szerint „Ceken, vice comes curialis castri Musuniensis“ — volt¹⁾, mely tisztt egyenesen a másodalispáni állásnak felel meg.

A várak népéről, a régi vármegyéről, várispánról, szóval erről a kérdésről egész tudományos irodalom fejlődött ki.

Ezen irodalmi munkálkodás eredményeképp azt tény gyanánt vehetjük, hogy: Kálmán király idejétől fogva ismert okleveleinkben a megye gróf vagy másként még várispánnak, ítélkező — birói hatásköre. — az alperesek minősége szerint különféle perekre kiterjedett.

Hogy azonban ez állapot épenséggel csak Kálmán vagy mondjuk III-ik Béla idejétől kezdve következett volna be, adataink nincsenek, s így

---

1) FEJÉR: III 2 r. 488 1

igen valószínű, hogy már Szent-István a nagy szervező alapította meg a jogszokást is, mert hisz a Kálmánig — folyton dúló polgár háborúk s hadviselések, alig ha voltak alkalmasak új eljárási gyakorlat behozatalára.

E hatáskört és sokszor az illetőséget is — már akkor — az szabályozta rendszerint, hogy a vádlottnak vagy az alperesnek melyik a fölöttes várispánja s vádló panaszos ugy a kereső fél alperes bírójához, — várispánjához — volt kénytelen fordulni igazságért.¹⁾

A mi különben az illetőség kérdését illeti: — nem lehet mondani, hogy a várispán különösen kötve lett volna ahhoz, hogy saját területén túl — el ne járhasson, — hogy ha a szükség ugy hozta magával, felteszem a szomszéd megyébe át ne mehetett volna például a saját területén lakó egyik felének érdekében hatalmát érvényesíteni. — Mondom, hogy az illetőség ily merev elhatárolásban részesült volna, erre sehol sem akadunk okleveleinkben; de föl sem is tehető, hogy — főleg Szt.-István idejében — már a vármegye-ispánok illetékessége ily szorosan szabályozva lett volna, különösen pedig, ha azt vesszük figyelembe, hogy a várispánok tulajdonképi ügyköre és hatalma is — az akkor még javában fenn állott és működésben levő igazi nagyhatalom, s így a kisebb hatalmak természetes ellen-

---

1) Regestrum de Várad: 66, 89, 115. stb. — BALÁZSY F.: A zámi és óhái apátság 8. l.

sége. a nemzetségi szervezet miatt — jóformán szabályozatlan volt.

Kérdés most, hogy a mely megyében több vár s ehhez képest megannyi várispánság is volt, egyik a másikának, hatalmi és hatáskört illetőleg felette állott-e s ha igen, közülök melyiké volt az elsőség? E részben egyik jeles történészünk specialiter „főispán“ elnevezéssel jelöli meg az ilyenkor főnökül tekintendőt, ugyanis abban a véleményben van, hogy „a hol valamely vármegyében több várispánság volt, ott a várispánok főispán alá voltak rendelve.“¹⁾

E megkülönböztetés azonban az okleveles alapot teljesen nélkülözi s így magában bizonyítatlan.

Igaz ugyan mikép Pesty e felfogását oly tekintélylyel mint egy Botka Tivadar képes támogatni, — mind emellett is Pauler Gyula és a „Győr megye és Város“ stb. czimű jeles mű szerzője is ily külön főispánt nyomós érvek felhozása mellett kétségbe vonván; — éppen azért, mivel okleveleinkből e külön főispánt sehol határozottan ki nem olvashatjuk — hanem igen is épp ellenkezőleg e különbség nem létezése mellett sokkal több érv harczol, — ilykép mi is nyiltan e megkülönböztetés ellen foglalunk állást.

Birói hatalmi köre a comes Parochialis-nak — mint azt fentebb már mondtuk is — ugy a szorosabb értelemben vett vár-nép, valamint a váron-küli megye népére kiterjedett;

---

1) PESTY FRIGYES: „Eltűnt régi vármegyék.“ 1. 7.

ezen kívül ítelt még mint az Arany-bullából olvassuk minden tized és pénzbeli ügyekben és a területén előfordult tolvajsági esetekben.

Azt hiszem, kelleténél kissé tovább is időztem a várnépek, várszerkezet kérdésénél; e részben a jogtörténészek különben is elég bő irodalmi anyag állván rendelkezésére.

* * *

A comes és segédjén kívül már a XI. századtól fogva nyomát találjuk még egy másik igazságszolgáltatási közegnek is: a pristaldusoknak.

Ezen hivatal hatáskörének tökéletes meghatározását tudósaink maig is eldöntetlenül hagyták.¹⁾

Igy Szegedi²⁾; továbbá Szlemenics. Vajda, Bartal, perestoldónak, — vagyis a peres ügyet befejező megoldó. (végrehajtási) functióval eldöntő közegnek, — Puky ezenkívül még közbirónak is tartja.

E kérdésről is már egész monographiák irattak s ezek irói közül Kollár Ádám azon megállapodásra jut, hogy a pristaldus olyan birói közeg volt, mely királynak, nádornak, vár-ispánnak és minden egyéb birónak személyesítője volt, olykép, hogy a biró ítéletét teljesen s tökéletesen végrehajtotta.

Legrészletesebben s legalaposabban tárgyalta azonban e kérdést Miller Jakab Nándor, ki

---

1) Századok: 1876 évf 337. l.

2) Rubricae sive Synopsis Titulorum etc. I 42

végeredményében odáig megy, hogy a pristaldus a felek képviselője volt, vagyis a bíró előtt tárgyaló ügynek védője, ügyvédje, — mit bizonyít egy 1269. nádori ítélő levél — Peresügy tárgyalásánál pristaldusnak ügyvédi szerep körben való ténykedésére vall még Jula nádornak egy 1222. évi oklevele¹⁾ is.

Ime tehát megtaláljuk az ügyvédség első csiráját a pristaldusokban — már első királyaink idejében!

Törvényeink s okleveleinkből pedig bizonyos, hogy a pristaldusoknak a következő igazságügyi ténykedésekben volt hatásköre: 1) Törvényes bizonyosság;²⁾ — 2) Határjáró;³⁾ — 3) Iktatást végző;⁴⁾ — 4) Törvénybe idéző⁵⁾; — 5) Végrehajtó.⁶⁾

Megannyi fontos birói functio, melyek közül egyik-másikat előkelő comes-ekre, ország- vagy egyháznagyokra is bízta némelykor királyaink: így olvassuk hogy Sug „bakonyi“ gróf szent László által 1082 évben kiküldetik Barnabás királyi jegyzővel együttesen hogy a veszprémi püspökség határait bejárja.⁷⁾ II. Endre király

---

1) FEJÉR: C D. III. 1 r. 364.

2) Szent László törvényei I könyv. 40. — HAZAI OKLEVÉLTÁR: 9 — HAZAI OKMT. VII. 16. stb.

3) HAZAI OKMT: 4 32, 41. 42, stb. FEJÉR: II. 41.

4) FEJÉR: III 1. r. 66.

5) Arany bulla: 9 — FEJÉR: II. 110.

6) U. O 9 BARTAL: Commentarii etc. 345; FEJÉR: I. 474 stb.

7) FEJÉR: I. 449. — KATONA: II. 419

1206. évben kelt oklevele szerint Soucha nevű földtért János kalocsai érsekkel járhatja meg.¹⁾ Nemkülönben IV. Béla, 1259. évi oklevelében, Benedeknek, a királyné tárnokmestere és trencsényi vár-ispánnak (comes) bizonyos birtokon az iktatás teljesítésére ad parancsot²⁾ stb. stb.

Ezenkívül mint fent érintettük az ügyvédek és tisztókben állott.

A biróságok különféleségéhez képest voltak pedig: királyi, püspöki, káptalani, vár-ispáni stb. pristaldusok, kik aztán működésükért bizonyos díjakat is szedhettek; p. o. a tized beszédésénél is, a működő pristaldust meghatározott hányad illette meg, mi Kálmán királynak az Arbei egyház részére 1111. évben kelt kiváltság leveléből is kitűnik, s még ezen kívül az is hogy a comes curialis-ok is ilyen, — azonban a pristaldusénál magasabb hányadban megszabott — természetbeni díjazást kaptak.³⁾

A királyi pristaldus czimzést — utóbb már II. Endre idejétől kezdve — eltűnve lenni tapasztaljuk okleveleinkből s e helyett a homo regius, a királyi ember megül fel azokban: s innen túl lassanként a „homo regiusok“ lépnek functióba.

2. Az „egyház“ népei.

Ezek birája az illető megyés püspök, káptalan, apát, vagy prépost volt; s illetőleg az egyházfő

1) HAZAI OKMTR : VII 2.

2) U. O. VI 98.

3) SZALAY LÁSZLÓ : A horvát kérdéshez 42. 1.

helyett annak tisztviselője teljesíté a bírskodást. — Az egyházfők eme tisztjel ugyanosak „comes” czimzettel fordulnak elő okleveleinkben. — Így a pécsváradi apátság 1015-ik évi alapító levelében szent királyunk akként rendelkezik, hogy az apátság népe egyedül az apát ítélkezése alatt álljon minden világi ügyekben is, — kivéven a fővesztést involválókat.¹⁾

Továbbá látjuk ezt a zalavári apátság kiváltóságait megerősítő szt. László-féle 1091. évbeli oklevélből, mely szt. Istvánnak 1009. és 1024. évbeli oklevelei alapján ez apátság népeit minden megyei fő, vagy albiráknak s udvari grófoknak ítélete, hatósága alól kiveszi; s ámbár ezen szt. István-féle, ugy az 1091. évi szt. László-féle okleveleket neves történetíróink egyike Pauler Gyula, idézett művében a XII—XIII. században készült álműnek, avagy teljesen corrupált eredetieknek nyilvánítja is, — mindazáltal, tekintettel a fernebb érintett s hitelességre alaposan meg nem támadott pécsváradi — 1015. évbeli — oklevélre s illetve az abban irtakra, a zalavári apátsági oklevelek ezen világos exemptiót tartalmazó rendelkezését mégis csak valónak kell tartanunk.

A pécsváradi illetőleg ugyanis Horváth Mihály, Knauz s Szabó Károllyal szemben kiváló történetbuvárunk Fejérfataky Lászlónak „A pannonhalmi apátság alapító oklevele” czimű művében vallott nézetét,

---

1) FEJÉR: I. 296.

mint a palaeografiai tudomány elvire alapítottat,
— kell elfogadnunk.

Az egyházaknak — az egyházfő helyett bíráskodó tisztjeik régi okleveleinkben, szintén mint a vármegyeiek comes (gróf) — vagy comes curialis — (udvari gróf) nevezettel jelöltetnek.

Igy előfordul: comes curialis Episcopi; C. cur. Capituli; C. cur. Abbatis; Comes Capituli; comes Episcopi.

Az egyházi gróf, és segédje az udvari gróf, ítelt tehát az egyházak népeinek ügyében — és senki más¹⁾; — vagy ha úgy tetszett neki, maga az egyházfő.

3. A világi földes urak népei.

Ezek a vármegye joghatósága alól ki lévén véve, ügyeikben maguk a földes urak és ezek tisztjei — utóbbiak ugyancsak grófoknak (comes curialis) nevezetvén — ítélkeztek.²⁾

A rabszolgáknak és szabadosoknak természetesen az ur volt bírójuk.³⁾

Az ugynevezett uri széknak, uri hatóságnak okleveles nyomaira Szent-István alatt ugyan nem akadunk azonban későbbi időből már számos adat áll erre nézve rendelkezésünkre,⁴⁾ s nincs okunk abban kételkedni, hogy már első szent királyunk alatt vert gyökeret a földes uri joghatóság; mely feltevés mellett, habár az Ist-

1) FEJÉR: II. 56. 203, 219. — III. 1 r. 103, II r. 221 — LUTIUS III. 4. 1.

2) FEJÉR: II. 198

3) HAJNIK: Magy. alkotm. és jogtört. I. 164.

4) Reg. de Várad: N 43, 69, 81, 123. stb.

ván korabeli oklevelek ritkasága s a különben meglevőknek kevésbé megbízható volta — adatot nem is nyújtanak, mindazáltal az akkor fennállott hatalmas nemzeti szervezetre kétségtelenné teszi, hogy a földesur saját népén, szolgáján, alattasán, elsősorban csakis maga gyakorolta az igazságot. — Szóval ezen jelenség a nemzeti szervezetre idejében egyáltalában nem is hiányozhatott: s noha szent-István után körülbelül még egy századig igyekezett e szervezet magát fentartani, éppen nem valószínű, hogy e kiváltságoknak előbb nem lett volna birtokában a földesur, azt nékie későbbi királyaink adják meg. — kik mint látni fogjuk ezen a királyi hatalommal szemben is veszélyessé válandó „államot az államban“ mindenképp meggyengíteni törekedtek.

4. A király népe.

Ezek a királyi lovászok, pohárnokok, heroldok, tárnokok, udvarnokok, solymárok, asztalnokok, fegyverhordók, vadászok stb. voltak.

Ügyeikben mindig a megfelelő czímet viselő grófjuk¹⁾ továbbá a „bakonyi“ gróf s ez speciáliter — Kollár, Kovachich. Szabó Károly szerint — a királyi vadászok grófja lett volna²⁾, s mit legelől kellett volna említenünk, maga a nádor³⁾ — ítélkezett.

Ezek közül ismét a tárnokok felett a köz-

---

1) Reges de Várad: 17, 20, 89. stb.

2) Századok: 1876. IV. 296 l.

3) Sz. László törvényei: III. könyv 3.

vetlen joghatóságot a király nevében a tárnokmester gyakorolta, lovászok felett a lovászmester stb.

Láttuk ezen rövid ismertetésből, hogy szt.-István korában — s ellehet mondani az Árpád korban — az ország nem nemes lakószai mily bíróságoknak voltak alávetve.

Kivételek azonban itt is fordulnak elő, a mennyiben a király egyeseket a rendes bíróság illetősége és hatásköréből specialis esetben — kiemelt, és a saját maga bírósága alá rendelt, ez azonban már csak a XII. XIII. századtól kezdve fordul elő.

Igy a többek közt IV. Béla, 1252-ben kelt oklevelében a thuróczi kolostor népeit a várispánok joghatósága alól kiveszi és magának a királynak bírászkodása alá helyezi.¹⁾

Hasonlókép 1264-ben a csuthi monostor népeit is kiveszi a várispánok joghatósága alól s őket a király bírósága alá rendeli²⁾ stb.

Ezen kivételes joghatóság létesítése azonban ritkábban fordul elő.

Midőn valamely birtok nemesnek, egyházfőnek adományoztatott s így a birtok s annak népe ezáltal az eddigi várispáni hatóság alól elkerült s egyenesen az adományos, az új földes ur bírásodása alá jutott, — ha ily esetben p. o.

---

1) HAZAI OKMTR.: VI. 64 l. — FEJÉR: VII. 5. r. 307 l.

2) KNAUZ: Monum. Strig. I. 513.

az új földes ur nem teljesíté birói kötelességét, vagy pedig azt nem jól, hanyagul vitte, szóval nem úgy s akként a mint az előbbeni biró teljesíteni szokta volt, ilyenkor a király nem vonta el az új földes ur joghatósági és biráskodási jogait, hanem elrendelte, hogy ő maga (az adományos) vagy a tisztje idéztessék a király színe elé ezen hanyagsága miatt; ámde népei azért tovább is megmaradtak az új adományos birói hatalma alatt; a király nem helyezte a rosszul biráskodó urnak népeit a saját (a király) joghatósága alá, mivel a király színe elé szállított hanyag biró alkalmasint megtanulta ott a birói kötelemeket, jövőre nézve.¹⁾

Szent István idejéből nem találjuk azonban annak nyomát, hogy léteztek volna önálló joghatósággal, biráskodási hatalommal felruházott városok, vagy községek, mert a XI. századbéli okleveleinkben előforduló ilyen kifejezések mint p. o. a veszprémi püspökség alapító levelében 1009-ből:²⁾ „Comitatus Visegradiensis Civitatis“; vagy a szilizi apátságot alapító 1061-iki oklevélben:³⁾ „Comes Simighiensis Civitatis“, — miként azt Pauler Gyula tekintélye is támogatja⁴⁾ — egyenesen magát a vármegyét s nem pedig a külön, önálló várost — jelentették.

1) FEJÉR: IV. 2. r. 291. 1.; — WENZEL: Cod. Nov. Árpád III. 1. l.

2) FEJÉR: I. 289; HAZAI OKMTÁR. VI. 1. l.

3) U. O. I. 398.

4) PAULER: „Megye? Várispánság?“

Ezekben igyekeztem rövid körvonalaiban feltüntetni a Szent István alatti birósági szervezetet, az ország nem nemes lakosait illetőleg.

A mi pedig az országos fő- és köznemességet illeti, — mint azt fentebb már előadtuk, — ezeknek minden peres ügyeiben egyedül a király maga volt az illetékes biró, illetve annak ítélőszékén a nádor s az országbiró.

E kiváló nemesi kiváltság Szent István alatt, s utána egész Kálmánig ellehet mondani he is tartatott; mit könnyen megmagyaráz a fenállott nemzetségi szervezet. melynek tagjai, az ország valódi, gyökeres nemesei — nem is engedelmesskedtek volna másnak, mint a királynak.

Nem hagyhatjuk itt felemlítés nélkül, a mit Horvát István — a nagy tudós — a nemzetségi szervezet kivételes biráskodásáról felhoz¹⁾: — nevezetesen, hogy az ő s nemzetségek tagjainak pereiben ugyan a nádor ítél, de mindig egy külön nemzetségi biró jelenlétében és csakis kihirdetett gyűlésekben, s mindig nyílt helyen. — sohasem zárt vagy fallal kerített helyen vagy várban. — Fellebbezés a királyhoz ment, — ki helyett az országbiró ítél végérvényben.

Minthogy sz. István után alig egy századig tartotta még fenn magát a nemzetségi szervezet és István alatt lehet mondani in floribus volt, —

---

1) HORVÁT ISTVÁN: Magyarország gyökeres régi nemzetségeiről 105. l.

ekként e kivételes bíróság, ha ugyanis ily módzat és előjogok betartása mellett működött csak ugyan. — kétségkívül István korába tehető. — — — — —

A nemzetségi szervezet systematicusan végrehajtott megtörése után már, — mint alább Kálmán királynál látni fogjuk, — egyenes reactiót találunk, a mennyiben az általa behozott octavális zsinati törvényszék kezdett a nemesek felett ítélkezni.

De sőt törvényi rendelkezése szerint a nemesek felett még a megye grófja és bírótársa is ítélkezésre jogosított; — ámde ez utóbbinak tényleges gyakorlatbani kivételére okleveleinkben adatot nem találunk; hanem mint azt majd az illető királyok koránál ugyis megérintendjük a nemesség lassanként kisebb ügyekben választott megyei bírák (iudices megalis) hatósága alá helyezkedett; s ilykép a várispánnak (comes) felette soha semmi hatalma nem érvényesült; — s még II. Endre alatt is csak tized s kamarai jövedelmek ügyében hozhatott a várispán nemes felett ítéletet.¹⁾

* * *

Vizsgáljuk most már azt, volt-e Szent-István alatt — tulajdonkép valamely perrendtartás? mily formaságok mellett ment a perlekedés?!

E részben csak nagyon kevés és hiányos adat áll rendelkezésünkre.

---

1) Decret : Andree II. 1222. 5.

Kétségtelenül bizonyos mindamellett is az: hogy István alatt a manapság annyira óhajtott szóbeliség és közvetlenség: mind a polgári, mind a büntető törvénykezésnél — egész egyszerűségében uralkodott, — mert az ügyek tárgyalása, előadása még István után is jóval, — egész III. Béla koráig, — ez hozván be először is az írásbeliséget,¹⁾ csupán előszóval történt.

A bizonyítékok a szt. király törvényei nyomán rendszerint voltak:

1) Az oklevelek;

2) A tanuk: — ez utóbbinál azonban alap feltétel volt: a teljes erkölcsi garancia s kifogástalanság; hogy csupán csakis keresztény vallású és családos ember legyen.

Ugyanily qualificatio igényeltetett a „vádlók“-tól is.

Ez általános kellékeken felül még — megkülönböztetendő volt a tanu, társadalmi állására való tekintetből is. — Ugyanis a szolga nem tanuskodhatott a szabad ember ellen, valamint saját ura vagy asszonya ellen sem. — Papi személy ellen tanuságtételre világi egyén egyáltalában nem volt bocsájtható.

Rendkívüli bizonyítékgyanánt, a mennyiben ilyenről a zalavári apátságnak többször idézett 1024. évi kiváltság levelében van szó — még a bajvivót (pugil) vagyis a pernek párviadal által való eldöntését is, felemlithetjük²⁾.

---

1) Orsz. levéltár: Dipl. Lev. 22. sz.

2) BARTAL: Commentarii etc. Tom. I Lib. 3 § 147.

Ily bizonyítékok alapján hozott meg tehát az első birói ítélet.

Felelőzés is — egyfokú — megengedett: ámde a bírāja ítéletével meg nem elégedő felelő — könnyen meg is lakolhatott — az igazságnak ezen tovább keresése miatt, mert ha a felső bíró helyesnek, helyben hagyandónak találta az első fokú ítéletet, a vakmerő, ki ezen ténye által oly merész volt bíróját igazságtalanság gyanujába keverni, — 10 penza büntetéssel sújtott.

Egyedüli felelőzési forum a király ítélőszéke volt, hová, úgy a megyés gróf ítélete, valamint a megyés gróf hatósága alól felmentett népeknek (amint azokat fentebb osztályoztuk) birái által hozott ítéletek felterjesztendők s ellátandók voltak, a mint ezt okleveleink bőven tanúsítják¹⁾.

Az ítélet végrehajtása — mint kimutattuk — a pristaldus által eszközöltetett.

Az eljárási módozat egy sajátos neme divott — a szent király törvényei szerint, — specialiter a gyilkosság bünteténél; itt ugyanis u. n. közbenjárók és igazlátók rendeltettek, kiknek feladata volt a tettessel érintkezésbe lépve, ezt a meggyilkoltnak rokonaival kibékeltetni.

Felemlítetlenül nem hagyható az eljárásnál, — a Nagy Károly által felkarolt — s a menekülő vádlott egyedüli oásisát képező asylumnak (menedékhelynek) már azon korban is használat-

---

1) FEJÉR I. 307; II. 211 stb. stb.

ban léte: mely szerint bármely büntettnék elkövetője ha Isten egyházába menekült, ott — biztos menhelyet talált, sem elfogható, sem üldözhető nem volt. Bizonyítja ezt szt. István törvénykönyve, midőn a menedékhely kedvezménye alól kivesszi a király és haza ellen vétőket.)

* * *

Ezek után azt hiszem felvethetjük még azon kérdést is. — vajjon szt. István alatt éltek-e az igazságszolgáltatási factorok — működésük fejében valamely fizetést, díjazást? — avagy csupa tiszteletből, merő hazafiságból viselték vállaikon a jogszolgáltatás terhét?!! — Megkell hogy valljuk, miszerint e részben csak kevés jelenség áll rendelkezésünkre, mivel ama néhány intézkedésen kívül a mit törvényeiből olvasunk: hogy t. i. a büntetéspénzek egy-egy része a megye grófot illeti; az ő idejéből igen csekély számú okleveleink semmi adatot nem nyújtanak. Ezen büntetéspénzeknek rendszeresebben megjelölt s biztosabb hányadára nézve is csak szent László törvényeiben foglaltatik intézkedés — ebben már meglévén jelölve, hogy mennyi illesse a királyt, s mennyi a bírót; s utána Kálmán király alatt — mint azt annak koránál közelebbről látni fogjuk, — foglaltatik ennek tör-

1) Sőt szent Gellért legendája XVI. feje (Szabó K. ford. 76. l.) szerint: még olyan is teljesen büntetlenül maradt, a ki a bítófa alúl — s így már mint tényleg elítélt egyén — szökött meg.

vényeiben intézkedés a megyegrófok működési, hivataloskodási díjjáról, a megyei jövedelmek egy bizonyos része illetvén meg a comest, e czimen.

Oklevéli intézkedést is csak Kálmán korából tudok erre nézve felhozni, de ebből is már kitetszik, hogy a birák és jogi functionariusok a Kálmán előtti időkben sem hivataloskodtak csupa tiszteletből; mert a már fennebb is idézett Arbei egyház részére kelt 1111, évi oklevélben Kálmán a különböző grófok és pristaldusok természetbeni illetményeiről tesz említést. — mint olyanokról, melyek már régi gyakorlaton szokáson alapulnak.

A szt. István alatti birák és közegek illetményeinek — fájdalom, szűkölködünk — ennél bővebb s határozottabb ismeretében, s így az iránt, mily értéket, — összeget képezhetett p. o. egy comes curialis castri vagy egy pristaldusnak járandósága — még csak combinative adatkunk sem lehet.

Kijelölt feladatomból volna még a szt. István korabeli „igazságról“ is valamit felhozni; — e részben azonban kizárólag csakis a szt. király törvényeihez vagyunk kötve, mert ezen kívül más forrás rendelkezésünkre nem is áll; s így ez ismert alapon egy némely olyan dolgot vélek felemlitendőnek csupán, a mi szt. Istvánnak az akkori állapotok s felfogásokhoz viszonyítva, va-

lóban magasan kiemelkedő, humánus s igazságos gondolkozását tanusítja.

Igy: az I. könyvben fiának, — az igazság kiszolgáltatását mint a király koronájának egyik diszét, s a főbenjáró, vagy más a király bírálatát igénylő ügyek elátásában a türelmet, s a szigornak a könyörülettelendő mérsékletét ajánlja.

A II. könyvben az emberölést szándékosra és véletlenre osztja; — a szándékos emberölésnek kísérletét látjuk továbbá ama rendelkezésében megállapítva, hogy ha valaki emberölési szándékkal kardot ránt. már ezért is a bevégzett büntetetre szabott büntetés fele mértékével volt sújtandó.

Érdekes a boszorkányokra való büntető intézkedése is: mely szerint első izbeni boszorkányos cselekményért csak bőjt és tanítás alá vetendő; másodikért — bőjtön felül — testének több részén megbélyegezendő volt: — csak ha harmadszor is visszaesett, ekkor már a bíráknak átadandó volt.

A méregkeverőt, a sértett fél, vagy hozzátartozóinak rendelte átadatni — elítéltetés végett.

Felemlitendőnek tartom még az alábbi néhány törvényi rendelkezését is.

Megállapítja a királyi ügyésznek, magszakadás és hűtlenség esetére való örökösödési jogát. — Mindenkinek életét, testi épségét, szabadságát, szóval minden jogait s vagyonát kellően biztosítja,

illetőleg az azt veszélyeztetők ellen megfelelő büntetési tételeket szabott. Még a pórnak lakását is senkitől meg nem támadhatónak nyilvánította.

Az igazságos birák tekintélyét — azt megvédő intézkedésekkel — biztosítá. Különösen pedig ama humánus rendezése által, mely szerint a gonosz tevőnek ártatlan gyermekei semmi büntetés alá ne vétethessenek, fennkölt és mély igazságszeretetet tanusító érzületéről tett bizonyosságot.

Igaz hogy egynémely büntetési tétele, milyenek voltak: a tinó adás, hajlenyírás, testesonkítás, szolgaságra vetés, stb., — korának jellegét félremagyarázhatlanul magán viselte. — mindazonáltal azon jelenség, hogy a halálbüntetést a legrikkább esetekre igyekezett szorítani t. i. a király és haza elleni büntettek kivül, csakis az oly igen elharapódzott karddal való öléseket elkövetőket, s a javithatlan — (már 3 vagy 4-szer büntetett) — tolvajokat rendelte halállal büntetni, s mely büntetés azon kor szempontjából valóban egyedül lehetett csak az elretentésre alkalmas; — valamint hogy a jószágvesztések eseteit is felette megszorította, — megannyi bizonyosságait képezik annak, hogy a szt. király az örök igazság szabályait mily élénken tartotta szeme előtt; s hogy a büntető hatalom szabályozásánál, az igazságos mérlegelést sok utódjánál mennyivel jobban tisztelte — és alkalmazta is.

Igaza van szt. István életirójának Hart-

vichnak midőn így kiált fel: „Mily életű a lelkületű férfi volt. (István) arról az általa — püspökeivel és főembereivel — hozott törvénykönyve teszen nyílt tanuságot.“

Valóban, a szt. István uralkodása alatti — ezekben röviden vázolt — igazságszolgáltatási viszonyok, a fejedelem szívjóságát tükrözik vissza.

II. FEJEZET.

„De Strigis vero, quae non sunt,
nulla questio fiat!“

Deert: Colom. I. I. c. 57.

II. FEJEZET.

Sz. István közvetlen utódjai. — Sz. László kora. A gyanúsított válságos helyzete. — Izzó vas és forró vizpróbák; hogy ment ez végbe?! — A perbe idézés. — Makacs perfelek. — Illetőség. — A pécsi püspök birtok pere a kalocsai püspök ellen. — Birák rendszabályozása. — Szolgassággal sujtott bíró. — A bírói meggyőződés. — Birósági díjak. — Magán vád. — Büntető törvények. — Kálmán király. — Zsinati törvényszékek. — Izzó vas próbák megszorítása. — A vas kereszt. — Végrehajtásnál karhatalom. — Rosz birák felelőssége. — Törvénykezési controll. — A papság kivételes állása. — Bírói illetmények. — Büntető tételek. — Halálbüntetés eltörlése. Egyházi átok és bűjt. — Fegyházak. — Zsidók helyzete. — Kálmán utódjai. — Az első delegált bíró. — Párviadal itéletileg. — A zsinati törvényszék elenyészte. — Pallos jog. — Hospitesek. — III. Béla, az ügyvitel rendezője. — Írásbeliség. — Az igazságos nádor. — Hiteles helyek. — A nádor mint önálló főbíró. — Hites tanúk. — Királyi audientia. — Tizek tanácsa. — Consilium regium. — Alkanzellár redivivus. — A nádor Dalmatiában. — Imre király; — alnádor. — Erdélyi vajda. — Királyné udvarbírája. — Joghatósági kiváltság egy esete.

A szent István alatt meggyökösített bírói szervezet alapján és jellegében véve, — az egész Árpád korban fennállottnak jelentkezik; s azért is a későbbi kor tárgyalásánál csupán: a bírói szervezet, a perrend s az ítélkezés egyes

változásai, s az ezekben nyilvánuló jogszokások ismertetése érdekelhetik főleg az olvasót; — ily irányban fogjuk tehát továbbiakban felvett tárgyunkat folytatni is: és pedig ott, hol el nem mellőzhető — a tételes törvények nyomain, de kiválólág mindenütt hol csak rendelkezésünkre áll, — az oklevelek alapján. —

* * *

Szent István közvetlen utódjainak: — Péter; — Aba-Samu; I. András, I. Béla, Salamon és I. Geiza királyoknak rövid s — összevéve is — alig négy évtizedet átölelő uralkodási idejéből sem törvényi sem olyatén okleveli intézkedés vagy adat nem maradt reánk, mely az igazságszolgáltatási viszonyokra világot vetne, vagy legalább is ujitást foglalna magában: — a mennyiben, a gyűlölt Péternek a krónika szerint czélba vett ama törekvésére nézve, hogy hazánkba a bajor törvényeket igyekezett volna behozni, — sem törvényeink, sem okleveleink támpontot nem nyújtanak; — míg I. Andrásnak a törvénytárban létező egy edictumából éppen azt olvassuk ki, hogy mindenben Szent-István törvényeit igyekezett fenntartani; s mint a képes crónika írója magát kifejzi¹⁾ „megparancsolá nemzetének, hogy azon törvény szerint éljenek mindenben, melyre őket a szent király tanitá.“

---

1) THURÓCZY: II. 42. cz.

Nagyobb --- bár nem mindenben szerencsés — reform intézkedéseket találunk azonban már Szent-László királynak 1077-től 1095-ig tartó uralma alatt!!

Ez intézkedések törvényeiből olvashatók: — mert e második szent királyunktól eredő ismert okleveleinkben is alig találunk tárgyunkhoz kellően felhasználható adatot.

Törvényeinek büntető tételei jóval szigorúbbak a Szt. Istvánénál. — sőt a büntető eljárásban ama képtelen elvnek behozatalára akadunk, mely szerint a bizonyítás nem a vádlónak tétetett kötelességévé, hanem annak terhét a szegény gyanúsított volt kénytelen viselni. — (I. k. 17; — II. k. 3 és 4; — III. k. 1. és 17. részei) — vagyis, a vádlott tartozott, az egyszerű felvetett gyanuval szemben — ártatlanságát beigazolni, — máskülönben okvetlenül bűnhődött.

Emez elvnek alapja, az igazságos Istenbe vetett erős hit volt, ki nem hagyhatja az ártatlant, az igazat, — elveszni!!

Ilykép az ártatlanság, vagy gonoszság felderítésére — a Németországból hazánkba is beszivárgott u. n. Ordaliák v. Istenitéletek vad szokása, különösen az izzó vas és forró víz próbák alkalmazásával — László alatt mindjobban előtérbe lép.

E mindig egyházi férfiak előtt végbe menendő próbáknál, a clerus egyik tagja előbb megszentelés ima között megáldá a tüzesített vasdarabokat, melyeket aztán a templomban a

biróság színe előtt kellett a gyanuba vettnek végig hordoznia.

Ha most már a szegény áldozat kezei sértetleneknek, — meg nem égettéknek constatatáltak, akkor az egész eljárás alatt — mely több napokat vett igénybe — jelen lenni kötelezve volt 3 tanu, egy behangzólag bizonyoságot tőn — az Istenre való hivatkozás mellett — arról: hogy a gyanusított, miként azt ime a próba sikeres kiállása megmutatta, — valóban ártatlan! — (Első nyomai a tisztító tanuknak.)

Ellenkező esetben ha t. i. a kéz megégettnek találtatott, — minék pedig természet-szerűleg rendszerint bekövetkeznie is kellett: a 3 tanu arról tett bizonyoságot, hogy: a vádlott bűnös!

Az ezen próbáknál követett ünnepélyes eljárást nem lesz érdektelen, ha a váradí Regestrum nyomán röviden ismertetjük.

A próbának alávetett egyének mindenekelőtt 3 napi böjtölés alá vettettek, s miután reá üdvös-prédikációt is hallgattak s ünnepélyes mise közben megáldoztattak volna, — így megerősítvén a próbára bocsájtattak vagyis: izzó vasdarabbal kezükben — kilencz lábnyi tért kellett végig lépdelniök.

Ezt teljesítve, még nem volt szabad nyomban, azonnal annak a constatálásához fogni, vajjon a kéz megégett-e vagy sem?! hanem a kéz, melyben e tüzes vas volt, — mindenekelőtt posztóval betakartatott s a takaró a káptalan pecsétjének rá illesztése által a felnyitás

ellen biztosított. — Ismét 3-ad nap mulva feloldották a kanonokok a köteléket: mire az eredmény így nyilvánosan kitűnván, erről tanusítvány adatott ki a félnek.

Most következett aztán a jelenlevő tanuknak esküre bocsájtatása, kik az eredményhez képest bizonyították a próbáttevőknek ártatlanságát vagy bűnösségét.

Ha azonban a pecsét feltörve találtatott, ugy a vád minden további nyomozás félretételével (tehát a tanuk esküje sem kellett) — beigazoltanak nyilvánítottak.) —

E próbákra nézve helyesen jegyzi meg: Montesquieu hogy: „itt alighanem a kerges és vastagbőrű tenyér vitte a főszerepet!“

E lényeges s valóban végzetes horderejű bizonyítási módnál azonban sajnálattal tapasztaljuk hazai okleveleinkből azt, hogy a per bírása meg lehetős indolentiát tanusított az egész eljárásnál. mert maga helyett rendszerint pristaldussát küldte ki a próba kivételéhez — s így távol tartva magát az egésztől, a kiküldött jelentése alapján dönt el a vádlott sorsa.²⁾

Hogy pedig ezen borzasztó justificálásnak mennyi ártatlan egyén eshetett áldozatul. legjobban kitűnend az alább közlendő büntető tételek egy némelyikéből — melyeknél elég volt a puszta gyanusítás, s a tényálladéknak legkisebb nyomozása nélkül — már elrendeltetett a próba. —

1) REGEST. VÁRAD. num. 24, 92, 146, 367, 368.

2) FEJÉR: VII. 1 r. 195, 196, 202 stb.

Lássuk most, hogyan történt a perbe vonatás, a perbe idézés?!

E részben, birói pecsét küldetett az illetőhöz, a per természetéhez képest a király, vagy más illetékes biró pristaldusa, embere által.

A király birói pecsétje a nádor kezeinél volt letéve; ez küldte is ki azt a perbe idézés czéljából, feleket a király ítélő székére parancsolván; minthogy a nádor sz. László alatt még a király ítélőszékén kívül — az országban külön (önállóan) nem bírászkodhatott, ha a királyi udvartól távozva útra kelt, tartozott a királyi pecsétet az udvarban maradó helyettesének kezeire átadni.

Míg a nádor a királyi udvartól távol volt ugyanő, az alatt, senkire nem is küldhetett pecsétet, vagyis senki fölött nem bírászkodhaték, — s csakis a király udvarnokai mint ilyenek fölött ítélhetett a királyi udvaron kívül is, minthogy ez udvarnokok az ország különböző részeiben, számos helységben laktak.

Ha azonban mégis valaki magát a királyi udvartól távol levő nádor ítéletének önként alávetette, ez esetben, e fölött ítélhetett a nádor.

Ki mint alperes, a király illetén perbe hívására meg nem jelent, vagy ha megjelent is, — de ügyének ellátása előtt külön engedély nélkül ismét eltávozott, — perét vesztette, s annak, mit ellenfelétől elvett — kétszeres árban elmarasztaltatott. — Viszont, ha felperes nem jelent meg a tárgyalásra: ha a per a király illetősége alá tartozó volt, ügyének elvesztése mellett pénz-

birságban marasztaltatott. — Perujjitásnál ez, annyiszor a mennyiszor — volt alkalmazandó.

Más birák illetősége alá tartozó ügyekben, meg nem jelenés miatt a per elvesztése mindjárt még nem következett be, — hanem előbb csak birságolás.

Első nyomai ezek, a makaesságból való marasztalásnak; — ánde miként látjuk, a király ítélőszékén kivüli eseteknél, ügyvesztes helyett csakis a birságolás terhe sújtotta a feleket egyelőre, minthogy első és másod izbeni meg nem jelenés még csak birságot vont maga után, — s csak a 3-ad izben való elmaradás eredményezte az ügynek elvesztését is, — s megeshetett a makacsodón még az is, hogy megnyirettetett, s ellenfelének hatalmába átadatott.

A birói illetőség kérdésében, sz. László törvényeiből ama rendelkezést találjuk felemlítendőnek, mely szerint: a rendes biró illetősége mellőztével, mindazok, kik az egyháznak tett ajándékozásaikat, ígéreteiket visszavonták — egyenesen a püspöki törvényszék ítélkezése alá helyeztettek; s ekként nyilvánvalólag érdekelt birónak lettek mintegy kiszolgáltatva.

Az ezzel meg nem elégedő, a király ítélőszéke elé szólítatván; — azaz: a királyhoz felebbezhették!

Arra nézve is van okleveles adatuuk, hogy kizárólag a király ítélete alá tartozandó polgár-jogi kérdésben a király a püspökökkel egyetemben hoz ítéletet.

Ezt egyébként, a közlendő esetben annak

tulajdonitjuk, hogy a per, két egyházfő között, bizonyos püspöki javak iránt merült fel.

Ugyanis a pécsi püspök mint felperes, Dezső kalocsai püspököt a király előtt ily czímen perelte meg.

Sz. Lászlónak e tárgyban 1093. évi április 17-én kelt ítélete¹⁾, a tárgyalás menetét is ekként tünteti fel:

István pécsi püspök előterjeszti okleveleit, miből kitűnt, hogy a peres területek sz. István óta a pécsi egyházmegyéhez tartoztak: — de kitűnt másrészt az is, hogy a közel lefolyt zavarós évek alatt e javak elfoglalva lettek. — Dezső püspök eleinte ez ellen védekezett; — de később csakugyan beismerte a foglalást s térdre borulva a pécsi püspök előtt. — ettől s a többi püspököktől, könyek közt kért bocsánatot.

Ehhez képest a király, a püspökökkel egyetemben ítéletileg — a producált szt. István-féle oklevél alapján, a pécsi püspök javára, hoznak döntő határozatot.

Megállapított a tolvajság esetében azon birónak illetékessége, kinek területén a tolvaj elfogatott. — Mi a gyorsabb igazságszolgáltatás előmozdítására, kétségkívül hatályos rendelkezést képezett.

A megye grófra nézve, már határozottan megállapítva látjuk, hogy kizárólag csakis saját megyéjében ítéltetett.

---

¹⁾ Dr. BALICS L: A római kath. egyház története I 313 l. s az o. i. KNAUZ és KATONA.

Szt. László itt, hatalmasan megszorítani érez-
lözte a köznemesség szabadságát, midőn ugyanis
— e pontnál — elrendeli, hogy a megyei bíró
ítélőszéke elé (mely mint láttuk a nemtelenek
felett birt csak hatáskörrel) a papok és co-
mesek kivételével — más mindenki
megjelenni tartozik!

Hogy e részben ezélt azonban nem igen
érhetett, erre nézve nézetünket már fentebb szt.
Istvánnál kifejtettük.

A bírákra vonatkozólag, több fegyelmi
intézkedést hozott be.

Ugyanis: a bíró az ítélet hozatalát 30 napnál
továbbra el nem halaszthatta, — különben. bün-
tetés alá esett. — Egy évig fegyelmi felelősség
terhelte őt ítélete igazságos volta iránt; mert
bebizonyítván ítéletének igazságtalansága —
tartozott, az ítélet tárgyát kétszeresen a félnek
megfizetni, s felül még pénz büntetéssel is sújtattott.

A mily szükséges garantiákat foglalt magá-
ban és létesített e törvény — viszont éppen oly
abszurditás nyilvánult abban, mely szerint: súlyos
büntetés fenyegette a bírót, — ha a tolvajt meg
nem büntetné. — Az ily bíró vagyonát vesztí
s eladatik mint rabszolga.

A bírói meggyőződés s a bizonyítékok szabad
mérlegelésének arczul csapása nyilvánul eme
képtelen rendelkezésben. — különösen ha figye-
lembe vesszük az akkori bizonyítási módo-
zatokat, melyek. eminenter a tolvajság megál-
lapításának kérdésénél, végtelenül ingatag ala-
pon állottak. — s bár szt. László törvényeiben

a tolvajság ellen irányuló számos rendelkezés, e rútvű bűnök nagymérvű elharapódzását s gyökercs kiirtásának szükségességét élénken tanúsítják is, — nem szenvedhet kétséget, hogy szent László korában, (alig félszázaddal az első szent király halála után) az örök igazság általános szabályai iránt is — már igen téves nézet uralkodott; — vagy pedig, az akkori bírák felette megbízhatatlannak s részrehajlóknak lenni tapasztaltak!

A bírói meggyőződés — sántikálására, s az ítélezésnél annyira szükséges önállóság s függetlenségben való szükkölködésre mutat — abbéli törvényi rendelkezése is:

hogy ha valamely bírónak hatalmi köre előbb megszűnnék mintsem az előtte folyamatba tett pert ítélettel is befejezhette volna, — tartozik czügyben ítéleti tervezetét az új bíróval közölni; s az ügyet a volt, s az új bíró együttesen, egyetértve döntenek el.

Hogy mi történjék, ha meg nem egyezhetnek, erről hallgat a cronica.

A bírák illetményeit illetőleg is csak törvényi rendelkezésében találunk némi adatokat: — ugyanis az imént érintett esetben, midőn t. i. a régi és új bíró az ügyet együttesen eldöntötték: az ítélet díjjának tizedrésze — a volt bírót illette.

Ebből is világos, hogy minden ítéletért járt a bírónak bizonyos összeg a felektől.

Továbbá, — a birságoknak $\frac{2}{3}$ -da a királyt, $\frac{1}{3}$ -da pedig a bírót illette meg.

A köz- és magán vád némi megkü-

lönböztetésére vall ama rendelkezés: hogy kik otthon összeveszvé — habár ebből sérelem történt is, de a biróhoz panaszra még sem jönnek, — a biró ne gondoljon velök! Ily esetben is, ha mindamellet felek a biróhoz fordulnának — a megegyeztetés után, a sértés váltságából, ha valmit kap a biró ennek csak $\frac{1}{3}$ -da illette őt, — $\frac{2}{3}$ -da pedig legyen a királyé!

Büntető törvényei általában a szt. István által követett javító rendszertől való határozott eltérést tüntetnek fel; mert azokban mindenütt a legridegebb elrettentési elvnek systematicus keresztül vitele nyilvánul!

Jelesül: a halálbüntetést, tetemesen megszorította, s főleg a tolvajság minden fajára nézve, — kevés kivétellel — ezt kiterjeszté: míg viszont a kard által történt emberölés büntetését: halál helyett börtönre s jószágvesztésre változtatta át; mely vagyonban a megölt rokonai, sőt magának a tettesnek gyermekei s neje is — osztzkodtak.

Ezen kívül pedig: szolgaságra vetés, jószágvesztés voltak általánosabbnak mondható büntető tételei.

Jellemzők a tolvajság elbírálásánál a következők:

hogy, míg a szolga sorsu csak a második esetben lakolt életével; — addig a szabad ember már az első esetben is életét s minden jószágát elveszíté; sőt gyermekei is szolgaságra jutottak s jószáguk elvesztésével sujtattak.

É megkülönböztetés ugyan első tekintetre a nem egyenlő mértékkel való mérést látszik magában foglalni; — a „noblesse oblige!“ elvénél fogva azonban csak is arra mutat, hogy a kiváltságoltabb helyzetű egyénnek gonosz ténye már minősített cselekmény nyé alkotta a gonosz tettet, azon lovagias szellemű királyunk szemeiben, — kit Europa lovagjai, fejedelmei maguk fölé emelni méltónak ítéltek a szentföldi háboru alkalmából.

Az izzó-vas próba leghálásabb terét a tolvajság nyomozásánál találta fel; — királyi küldöttek (kikből alakultak később a XIII. szban megyei királyi birák, az u. n. Bilochus-ok) jártak ugyanis be a helységeket, s ezeknek tartoztak a lakosok a tolvajságról gyanusakat bejelenteni; kik is azonnal kérdőre vonatván, ha el nem ismerték a vádat — közölök minden tizedik, alávetették a próbának. — Ha ezen tizedik aztán megégett, -- akkor alávetették valamennyi.

A kikiáltott tolvaj, (s ilyennek tekintetett mindaz, kit p. o. a helység annak megjelölt) e torturát semmikép el nem kerülhette.

Elveszett tárgyát, marháját ki-ki szabadon nyomozhatta, üldözhetette; bárhol és bárkinél kutathatta, — s annak is, ki ezt akadályozni merte, megkellett izlelnie az izzó-vasat.

A menedékhelyek biztonságát is megszorította a tolvajság esetében, midőn is az ide menekülő tolvajnak a szemei szurattak ki, halálbüntetés helyett.

Utóbb pedig az Asylum oltalma alá helyez-

kedő tolvajt is, izzó-vas próba alá, s ehhez képest esetleg teljes büntetés alá is — vetette.

A zsidókra vonatkozólag az 1092. évi szabolcsi országgyűlésen akként rendelkezett, hogy: „ha zsidók keresztény nőekkel házasságban élnek, — vagy ha valamely keresztény egyént rabszolgaságban tartanak maguknál, — ezek tőlük elvéteztvén, szabadságukba visszahelyeztetnek.“

„Azon zsidó, — kit, valaki vasárnap vagy más ünnepen munkánál ér, vesztse el szerszaimait, melyekkel dolgozott.“

Az igazságszolgáltatás segítő közegei gyanánt tekinthetjük: a törvényeiben előforduló: Örök, Űzbegek és Jókergech-eket.

Az Űzbegek kötelessége volt ugyanis: a lopott marhát s annak tolvaját üldözni, elfogni s a justiciának átadni.

A jókergechek pedig tartoztak, a tolvajok által üldözöttségük közben eleresztett lovakat, valamint azon paripákat, miket a király küldöttjei szokás és törvény alapján egyesektől használatra átvettek s a harmadik határban kötelességszerűen isnét ott hagytak — összefogdosni, gazdáikat currentálni s így aztán tulajdonosaiknak visszaszolgáltatni. — E közegek elnevezését illetőleg oly vélemény is merült fel, hogy az ebből eredne: „jót-kergető.“ — Mi ha áll, arra mutatna, hogy tisztükben ügyesen jártak el, s rendesen a helyes nyomra is tudtak akadni a lovak kergetésénél.

Általában véve, szent László igazságügyi alkotásaiban kitűnő érdemekkel bír; s a mennyiben a túlszigor nyilvánul legtöbb rendelkezésében, — ha figyelembe vesszük a középkor fogalmait s Europa többi nemzeteinek akkori törvényeit, — be kell hogy lássuk, miszerint másként alig is járhatott el.

László jellemzésére nézve egyszerűen idézzük azt a mit róla a corsendonki Codex mond:

„ . . . . . az irgalmasságban gazdag, a türelemben nagylelkű, — kegyességében fenséges király, — az igazságnak gyakorlója s követője, — a szemérem oltalmazója szerencsétlenek vigasztalója stb. . . . volt Ő.“¹⁾

Törvényei végrehajtásában azonban, — mint életirója mondja: — óvatos volt; — „a törvény szigorúságát — főleg bűnügyekben, — az irgalom szelidségével mérsékelte;“ — mi más szóval nem egyebet jelent, mint azt, hogy kegyelmezési felség jogánál fogva sokszor engedte el, nem csak az ítélet, hanem a vizsgálatnál a tűz és víz próbák foganatosítását is.

Utódja: Kálmán király (1095—1114-ig) már sokban emancipálta magát a középkor sötét nézlet — világa alól; nagy tudománya, olvasottsága, felvilágosíták őt arról: hogy a túlszigor nem lehet, mindig igazságos is: — s azért,

---

1) Dr BALICS L: i. m. s az ott érintett: Szent László legendája; SZABÓ KÁR. ford. III. fejt. 93—94 l. l.

a jogszolgáltatás abnormitásait üdvös intézkedésekkel sietett orvosolni.

Alkotásait a törvénykezés terén, magán jogi, pénz és hadügyi tekintetből e helyütt mellőzve, — röviden csak büntető jogi szempontból fogjuk megérteni.

Büntető törvényeiből látjuk pedig, hogy ő ismét visszatért a javító rendszerhez s általában még sz. Istvánénál is enyhébb felfogást tanusított, az államnak, a közrend és közjó megzavarói ellenében érvényesíthető hatalmát illetőleg! Korából eredő okleveleinkben — valamely kiválóan felemlítésre méltó igazságügyi érdekesség azonban rendelkezésünkre nem állván, e részben törvényeire vagyunk csak utalva.

Az arbei egyház részére általa 1111-ben kiadott s már sz. István koránál is felemlített oklevélből e helyütt is mellékesen felhozzuk még, hogy abban a püspöknek udvari tisztje „comes curialis Episcopi“ czimmal fordul elő.

Törvényeiben legkiválóbb eljárási ujtás gyanánt jelentkezik az u. n. oktavális-zsinati törvényszékek alakítása.

Ugyanis: annál fogva, mert minden ügy miatt a király ítélő udvarába a nemességnek compareálni s velük a király ítélőszékének közvetlenül végezni terhesnek találtaték, — elrendeltetett, hogy Fülöp s Jakab apostolok napján s sz. Mihály nyolczadaiban (oktavái-ban) s így évenként kétszer — a megyei comesek s helyetteseik a megyés püspökökhöz eljövén, itt zsinatot tartsanak.

Az így alakult törvényszék aztán, a király ítélőszéke elé különben tartozandó ügyekben s jelesen azokban is biráskodhatott: mely ügyek két comes, két apát, vagy a királyi nagyobb hivatalosok között felmerült.

Sőt, ha a királyi nagyobb hivatalbeliek, vagy például egy még nagyobb állásu ellenfelük — nem akartak egyáltalában e törvényszék előtt megjelenni, — ez esetben maga a megyés comes vagy bíró társa is feljogosított, ez ügyeket ellátni.

Itt vonatott felelősségre a hamis ítélet-hozás-ról vádolt bíró is.

Ily bíró egyébként a király ítélőszéke elé közvetlenül is idéztethetett. Miből kitetszik, hogy e zsinati törvényszék felállítása mellett, a király ítélőszéke is, úgy, miként eddig, működésben maradt.

Ez új törvényszék tehát, valószínűleg a felszaporodott munka megosztására — mintegy kiegészítő, parallel működésre, — lőn életbe léptetve.

Ha valamely bíró, ki hamis ítéletről volt panaszolva — vonakodott volna a törvényszék előtt megjelenni; — e makacszkodása miatt is — vád alá helyeztetett.

A törvényszék tagjainak az ítélet hozatalánál kötelességük volt, félre téve minden érdekeltséget, szigoru alaposággal eljárni s mindent kellően meghányi-vetni!

E zsinati törvényszéken hosszas per halasztásoknak hely nem adatott, — mert legfőlebb 3-szori tárgyalás után, az ügy befejeztetett; s ha

felperes vagy a vádló ez alatt kellően ki nem meríté a tárgyat, — elutasított.

A nyomorult terhelt helyzetének megkönynyebbitésére szolgálhatott ama rendelkezése is kétségkívül, hogy t. i. megszorította a tüzes vas és forró víz próbának derüre-borura való alkalmazását az által, mely szerint ily próbák ezentul csakis a püspöki, s a pozsonyi és nyitrai nagy préposti egyházakban voltak fogantba vehetők.

De másrészt mégis kiterjeszté az izzóvas próbát az olyan egyénekre, kik az ország határain kívül szereztek lovat; ily lószerzés vagy vétel a nem igaz utu szerzés véelmét, gyanuját kelté fel, s azért ha e gyanu nyilvánított, — a lóvevő kénytelen volt magát a próbának alá is vetni; s ha megégett, mint tolvaj bünhődék is.

A tanuzásra nézve behozta: hogy mielőtt a tanu vallomását letette, előbb gyónás által meg kelle tisztulnia, s ha kisült, hogy mégis hamisan vallott, -- jószága vesztésével sujtatott, s többé tanuság tételre bocsájtható nem volt.

A ki arról vádoltatott hogy: gyanusító vagy tisztító tanui minőségében (izzó-vas próbáknál) hamisan vallott, ugyancsak maga is izzó-vas próba alá vetteték, s ha itt megégvén, ez által hamissága kitünt, — arczára vas kereszt süttetett, hogy igy mindenki ismerje az álnokot. — Ámde ha a próbát sikerrel állotta ki, alaptalan vádlója tiz penza büntetéssel sujtatott.

Az Asylumokat illetőleg akként rendelkezett: hogy az oda menekült tolvaj, csak akkor legyen

mentes a megvakítás és esonkítástól, — ha bűnét őszintén beismeri; ha ellenben tagadja azt, úgy, jóllehet magát kellőleg védheti, s ha mégis bűnösnek találtatnék, a menedék helyre való minden tekintet nélkül kell — bűnhődnie is.

A végrehajtókat működésükben a megtámadtatások ellen megvédelmezni, — már Kálmán korában szükségesnek találtatott; — miért is elrendelte, hogy a ki pristaldust, végrehajtás foganatosítás miatt megverne, az a vármegye ispánja előtt tartozik ezért felelni, s emellett az ily hatalmaskodó ellen a birói ítélet mégis foganatosítandó lesz karhatalommal.

A rossz biráknak megrendszabályozása iránt, — a milyenek úgy látzik főleg az alsó fokon bőven lehettek — Kálmán, sz. László nyomdokait követve, még bővebb intézkedéseket látott szükségesnek foganatba venni.

Igy: a biró felelőséggel tartozott saját pristaldja helytelen cselekményeért; ha ugyanis e helytelenséget maga a biró rendelte volna el. Az ekként okozott kárt a biró megtéríteni is tartozott; — s csak, ha a birói meghagyás nem fedezte volna a pristaldust, akkor marasztaltatott el a kiküldött egyedül a saját személyében.

Ugylátszik, a nép általánosan zugolódhatott is, a birák igazságtalan és részrehajló eljárása miatt; erre mutat ama különösen feltűnő ellenőrző rendelkezése; hogy a király — nádora kíséretében, — a vármegyékben megjelenve: két megyebeli biró tartozott a király színe

előtt a rendes igazság szolgáltatásban ténykedni; a nép pöreit a király előtt nyomban ellátni. Ilyenkor a nép szabadon panaszkodhatott a bírák tényei ellen, kik is ezért a nádor által ott nyomban perbe fogandók, — s megítélendők voltak.

A már szent-Lászlónál is előforduló „judex“ (bíró) szó, Kálmán alatt élesebben tünteti fel azt: hogy nem volt azonos jelentésű és hatáskörű a „comes“-sel; mert a *judex* nyilván alsóbb fokú, a nép fölött ítélkező megyei bírót jelentett; s ezekre vonatkozik is a fenti *control* intézkedés.

A keresztény vallás s annak pappjai iránti kiváló tisztelete, ama végletekbe ragadta őt, hogy a papságot egyenesen kivette a polgári bíróság hatás köre alól, a mennyiben ezeket polgári bíró perbe nem idézhette; s csak is akkor tartoztak mégis ott megjelenni, ha saját egyházi felsőbbségük látta jónak őket a polgári bíróság elé — a saját pecsétje alatt megidéztetni.

Ezen különben nincs mit csodálkoznunk, hiszen tudjuk, hogy Kálmán előbb kortársa volt VII. Gergelynek, — azon pápának, kinek minden törekvése oda irányult: „hogy az egyház legyen szabad, tiszta és katolikus.“¹⁾ — Ki a papságnak teljes függetlenítését a világi hatalom minden árnyalata alól keresztül vinni, — legfőbb feladatának tartotta, azt mondván hogy: „mint a lélek a test fölött, úgy áll az egyházi hatalom a világi felett.“²⁾

1) Dr BALICS: i. m. 292. l.

2) U. O. 293. l.

Ez elv nyert tehát ecclatans kifejezést a papságnak, a világi birák hatósága alól lett kiemelésében. — Ennek első nyomait egyébként megtaláljuk már szt. István törvényeiben is, (I. k. 3 fej.) hol a szent király kötelességévé teszi fiának, hogy a főpapi rendet, mint a királyi szék diszét úgy őrizze, mint a szempilláit; s netán előforduló vétségeiket fel ne fedezze, hanem azokért őket titkon feddje meg; s ha mégis a szükség úgy hozná magával, őket csakis az anyaszentegyháznak adja fel.

Mi a birói illetményeket illeti, — amennyiben a megye gróf egyszersmind bíró is volt, — felemlítendőnek tartjuk, hogy Kálmán a megyei vásárpénzek és adózások egy harmadrészét a megye grófjának illetményeül jelölte ki, — mig eddig ezek egészben a királyt illették.

Büntető tételei közül, csak néhány felemelés nélkül nem hagyhatókról szólva: Kálmán. — a „könyves“-nek nevezett királyunknak, a halálbüntetés ellenesei első sorban szobrot emelhetnének; mivel ellehet róla mondani, hogy a halálbüntetést elvileg — eltörölte.

Nem találunk ugyanis egyetlen tételt sem törvényeiben, mely halálbüntetést foglalna magában; — sőt még a felségsértés nagy büntetében sem adott annak helyet.

Ellenben, behozta éppen a király ellen irányuló cselekmények büntetéseképen: az egyházi átok alá vettetést. — Ugy a büntetteseknek egyházi-bőjt általi fenyítettését.

Mindezekben, a bűnösnek czélba vett megjavítása, — erős vallásos érzet kinyomatával — lép előtérbe; — mit különösen feltalálni vélünk még ama jelenségben is, — hogy az egyházi bűjt általi fenytést szabó törvényi rendelkezésével egybehangzólag, — alatta oly egyházi határozat is hozatott, mely szerint: a püspökök tartoztak a gonosztevők fenytésére városenként két fenytő házat felállítani.¹⁾

Ha a bevádolt tolvaj, a tüzes-vas próba által megtisztult s így ártatlansága begyőzetett volna, — akkor az őt alaptalanul bevádoló ugyanannyi jószágától fosztaték meg — mint a mennyivel maga a vádlott bir. — A ki pedig pusztán csak gyanuból fog másra tolvajságot, — úgy bűnhődjék mint a tolvaj.

E tétel legjobban illusztrálja, mily visszahatást szült a tolvajság eseténél szt. László által behozott drákói és igaztalan bizonyítási eljárás.

Kálmán alatt ime a másik szélsőséget látjuk felszínre jutni, midőn is viszont a feljelentő, a vádló, talán kritikussabb helyzetbe juthatott, mint maga a bűnös.

Magánjogi törvényei közül felemlítés nélkül még sem hagyhatjuk: hogy őt kell az ősiség megalapítójaul is tekintenünk; a mennyiben ugyanis kimondta: hogy a birtokosnak csak az első foglalásból, szt. István adományából eredő, vagy pénzen vett birtokáról lehet szabadon mint

1) CAROL. PÉTERFFY: *Sacra Concilia Eccl. r. C. Hung.* (Pozsony. 1742)

tulajdonáról, rendelkeznie; — a későbbi királyoktól adományul nyert javaknak azonban szükségkép apáról-fiura kellett szállaniok.

A zsidók, nem nagy hitelben állottak Kálmán előtt, mert jóllehet törvényeiben a hazai kereskedés iránti érzékének több jelét adta; — s bár a zsidókat illetőleg I. Bélánál is már jelentéktelenebb vonatkozást találunk, mely csupán a vásároknak vasárnapról szombatra való áthelyezése által is, őket nem a legkellemesebben érinthette,¹⁾ — ugy, szent László törvényeiben is miként láttuk, némi rendszabályozásuk már feltűnedez; — Kálmán mégis elődeinél már jóval tovább ment, s reájuk nézve ily rendelkezéseket tett:

birtokot ugyan szerezhettek, de lakniok csak is ott volt megengedve nekik, a hol püspöki székhely van;

birtokaikon gazdálkodásnál s általában is, keresztény szolgát nem tarthattak: — ilyet tehát nem is szerezhettek el nem adhattak;

keresztény és zsidó közti adásvevés vagy kölcsönzés csak ugy volt megengedve, hogy az ügyletnél keresztény és zsidó tanuknak együtt jelen kellett lenniök kik előtt szerződés kötöttet s pedig írásba foglalva, melyben az ügylet tárgya pontosan körül volt irandó. — Ez írás, annak biztosítására, hogy nem lopott tárgy adatik el, gondosan megőrzendő volt.

Ez intézkedések, — a kereskedést akkor is

---

1) THURÓCZY: Chronic II. 45.

par excellence monopolizáló zsidókra nézve, okvetlenül igen terhesek s bénítók lehettek; különösen azért, mert az írásba foglalás mesterségének gyakorlására alkalmas egyének akkor még ritkán álltak rendelkezésre, minthogy, miként azt látni fogjuk, a hiteles helyek előtti felvallások Kálmán után is jóval egy századig még, gyakorlatban nem voltak.

Ezt az írásbeliség behozatalának előpostájaként tekintjük, s ez okból tartottuk is szükségesnek itt felemlítését.

Korát messze túlhaladó szellemi fennköltségének jeléül elegendő, ha csupán ama általánosan ismert egy rendelkezésére hivatkozunk mellyel: a boszorkányok elleni kereseteket, mert hisz — ilyenek nem léteznek, elhiltotta.

Egészben véve, Kálmán királynak minden törekvése hazája boldogítására irányult, — mit, — mellőzve tárgyunk körébe nem vonható egyéb nagy szabásu tényeit, — különösen humanus igazságügyi intézkedései által bőven dokumentált.

Kálmán utódjai: II. Istvántól III. Lászlóig (1114 — 1205.) törvényeket nem alkotván; legáltalább e királyainktól ilyeneket eddigelé a hazai történetírás fel nem fedezvén, — ezen közel egy század alatt, az igazságügy állása ennélfogva lényegesebb módosulást nem is szenvedhetett, mindazáltal e korból fennmaradt okleveleinkből is némely érdekesebb igazságügyi jelenség felemlítést érdemel. Így:

II. István alatt (1114—1131-ig) találjuk első nyomát annak, hogy királyi ítélőszék elé tartozó ügyben bíró küldés útján tétetik igazság; kitűnik ez Feliczian esztergomi érseknek 1123. évi ítéletéből melyben felemlítettik, hogy a zágrábi püspök ezen bizonyos károsítások miatt folyó perének eldöntését, a király az esztergomi érsekre s melléje rendelt más hat, — részben egyházi, részben világi — kiküldött bíróra bizta.¹⁾

Ő egyébként egy II. Geiza alatt kelt oklevél tanúsága szerint, szt. István törvényeitől eltérő intézkedéseket hozott be némely esetekben.

II. Béla király alatt (1131—1141-ig) az ismert aradi országgyűlés „gyors igazságszolgáltatás“-a — melynek a valódi bűnösök helyett — vajmi sok ártatlan nemes eshetett áldozatul, s hogy e királyunk alatti törvénykezési gyakorlatból a „párviadal“ — mint bizonyítási módnak — ítéletileg lett megállapítását a bozsoki prépost részére 1139. évben kiállított oklevélben olvassuk²⁾ legelsőbben.

II. Geiza vagy Gyeycs: (1141—1161-ig) — mint azt a panonhegyi apátság részére 1142-ben kiadott s már II. Istvánnál érintett oklevelében maga mondja,³⁾ — helyreállította szt. Istvánnak mind azon intézményeit, melyeket Kálmán és II. István megváltoztattak; miből következik, hogy a Kálmán alkotta zsinati törvényszékek is hatályon kívül helyeztetek általa; legalább

---

1) FEJÉR: C. D. I. 484. 1

2) U. O. II. 115. 1.

3) U. O. II. 117. 1.

innen tül ennek nyomaira nem is akadunk többé.

Alatta okleveles nyomait leljük annak is, hogy egyeseknek a büntető jogszolgáltatás terein általános ítélkező hatalom adatott.

Jelesül:

a nyitrai egyház részére 1158-ban kelt kiváltság levél szerint¹⁾ a püspöknek s káptalanak, s illetve ezek tisztjeinek is hatalmat adott, bárkinék ott elkövetett bűnténye felett ítéletet hozni: s egyszersmind a nyitrai egyház népeit a király alatt álló minden birónak, még a „comes curialis maior,“ — vagyis ország birónak — hatósága alul is kivette.

Királyaink közül őt is azon elsők közé sorozhatjuk, kik alatt a jövevények nagyobb kiváltságokkal hazánkba telepítettén, a biráskodást illetőleg is önálló hatáskörrel ruháztattak fel.

S jóllehet előtte is több királyunknak intézkedését látjuk némely jövevények (hospitesek) érdekében; így: szt. István törvényeiben s a pécsváradi convent 1015-iki alapító levelében is, — utóbbinál egyenesen egyházi tekintetből — szabadsággal felruházott jövevények említettnek, ugy szintén szt. László a mai Jászokat a Tisza és Zagyva közé letelepítvén;

nemkülönben II. István király is 1122—1129. táján a Tráncziából kiűzött kunokat befogadván, s a mai kis Kunságban letelepítvén, ezeket né-

---

1) FEJÉR: II. 152. 1.

mely kiváltságokban részesíték; — azonban II. Geiza. az Erdélybe megtelepedett szász — flaman d — jövevényeket cly kiváló kiváltságok élvezetéről — mik közt az igazságügyi önállóságuk talán a legjelentősebb, biztosítá,) melyek alapján aztán a gyakorlat által is megtestesített eme joguk, később II. Endre alatt ünnepeles diploma által újból szentesíthetett.

Mellékesen megjegyezhetjük, hogy királyainknál nem vala szokatlan dolog különben sem egyes városok kiváltságban való részeltetése.

Igy Kálmán is a tenger melletti városokat: sőt éppen maga II. Geiza Spalató városát ilykép kitüntette is.

Ám ezek a mai Magyarországon kívül esvén, s különben is tárgyunkhoz nem tartozván, itt számításba nem vétetnek.

A mi pedig Pest, Buda, Sz.-Fejérvár kiváltságait illeti, ezek okvetlen első királyainkkal hozhatók kapcsolatba.

Több és érdekesebb adatokat találunk III. Béla korából (1173—1196-ig.)

Jelesül: egy 1175-ben kelt okleveléből kitűnik, hogy alatta már szokásban volt szt. István ünnepét Székes-Fejérváron megülve, ott egyidejűleg ítélő széklet is tartani.²⁾

A görög császár udvarában való hosszabb tartózkodása alatt egy rendezettebb ügyvitelnek előnyeit tapasztalván. hazánkba ezt behozni min-

---

1) Ungar. Alt und neu Magazin I. 169. l.

2, FEJÉR: C. D II. 168. l.

denkép igyekezett, s így a nálunk addig teljesen idegen institutiót az írásbeliséget életbe léptette.

Ámde ez, a nemesiség által gyűlöléssel fogadtatott, s akkor meg sem is honosulhatott!

Elrendelte ugyanis, hogy: a pörök s általában a király előtt megfordult ügyek írásban kezeltessenek, — írásba foglaltassanak.

Igen érdekes egy, e tekintetben adatot magában foglaló, s az országos levéltárban őrzött 1181. évbeli oklevele.¹⁾

Ezen nagy figyelemre méltó diploma Forkos nádor részére Baranya megyei Zeles pusztá eladása tárgyában lón kiállítva; ebben tanusítja a király, hogy előtte bizonyos Froa eladta 120 márkán pusztáját Forkos nádornak az „igazságos embernek,“ ki „erőszakkal semmit sem vesz el“, s a mit megszerez azt meg is fizeti. Kiadja tehát a király ez okmányt azért, mert — ugymond — „szükségesnek láttam, hogy minden ügy, mely előttem megfordult — nehogy fellehessen forgatni, — írásba foglalás által megerősítették.“

Ez oklevélben előfordul Froa földes asszonyának udvari grófja comes curialis czimen, bizonyosságára fentebbi állításunknak, hogy a földes ur népe felett is „comes“-ek állottak.

Jellemzi az akkori viszonyokat, hogy az ország nádorának igazságosságára szolgál commentárul, hogy ez nem szokott cselekvéseiben úgy eljárni, mint a rablók.

1) Orsz. löt: Dipl. Lev. 22. sz.; és FEJÉR-nél: II. 198. l.

Nagy ellenszenvet, zugolódást is szült a király ez intézkedése, eljárása: s mint később látni fogjuk, sokáig nem is gyökeresedhetett meg hazánkban ez üdvös, s a laza jogviszonyok megszilárdítására egyedül alkalmas intézkedés.

E tekintetben pedig III. Béla, még tovább is ment; ugyanis a közhitel iránti érzékére alapítva — s mert előbbi királyaink idejéből ilyen nem találunk — egyenesen neki tulajdoníthatjuk a hiteles helyeknek felállítását is, a káptalanok és conventekben.

Ismert okmányaink közül e részben is talán elsőnek lehet a fejérvári káptalannak azon 1184. évben kelt kiadványát¹⁾ tekintenünk, melyben ez leírja Dénes nádor és birótársainak Chereña udvari gróf s Achilleusnak mint e czélra III. Béla által megbizott s kiküldött biráknak, a tihanyi apát s az urkurai királyi udvarnokok közt fennforgott perben hozott ítéletét.

Felemlítjük még e részben a pécsi káptalannak 1191. évben kelt hit. kiadványát is, mely a Kán nemzetségbeliek osztály levelét tartalmazza.²⁾

Már e jelzett tekintetnél fogva is nem kevésbé fontos, ama 1184. évbeli hit. helyi kiadványból nyilván kitűnik: hogy III. Béla alatt is a kir. ítélőszék elé tartozó ügyekben birák delegálása gyakorlatban volt; de egyszersmind a nádornak már széles hatásköréről is bizonyosságot tesz, mert ebben a királyi udvaron kívül látjuk

---

1) FEJÉR: II. 219. (Ered. a pannonhalmi levéltárban).

2) II. OKMTÁR. VI. 4. okl.

öt bíraskodni, mit szt. László törvényei alapján eddig nem tehetett.

Erre vonatkozólag, (gyébként rendelkezésünkre álló több oklevélnek idezését, mint feleslegest mellőzve, csupán még annak ecclatanter való bizonyítására, hogy ez időben a nádor már királyi specialis megbízás nélkül is, az országban szabadon bíraskodott, felhozzuk Moch nádor által 1192-ben Nochild szerzetes és néhány zalai várjobbágy s királyi udvarnok közt fenforgott ügyben hozott ítéletet,¹⁾ melyben a nádornak király általi külön megbízatása kiküldetése, — delegatio — nincs fel- említve.

Ugyancsak a fenti 1184. évi oklevélből kitetszik, hogy akkor már a hitletétel által erősített tanubizonyítás gyakorlatban volt.

Említésre méltó a pécsi püspökség jogait megerősítő 1190. évi oklevele is²⁾, melyben a püspöknek s tiszteinek az egyház népei felett büntetendő cselekményekre nézve is — kizárólagos birói hatalmat ad. Sőt olyannyira kötelességévé teszi az igazságnak e részben is leendő kiszolgáltatását, hogy ellenesetben e mulasztása miatt, a király által felelősségre vonandó a püspök.

Ez oklevélben fordul először elő az országbíró „Judex Curiae Regiae“ czimmel; s első nyoma a megyei közgyűlésnek is.

---

1) FEJÉR: II 277. l.

2, FEJÉR: II. 252. l.

Kitűnik ebből még az, hogy a tizedből általában a nádor 20-adot, a várispán ismét 100-dot kapott, mert e teher alul a pécsi egyház fel lett ebben mentve. Baranya vármegye várispánjának azonban az egyház 3 márkát tartozott fizetni, jóllehet ennek hatósága alul is kivételt.

Megkell még jegyeznünk, hogy ugyanezen 1190. évi. ugy a fent idézett 1181. évi oklevelekben a királyi ítélőszék „királyi audentiának“ „a királyi felség auditoriumának“ (Ab Auditorio Regiae Majestatis:) ezimeztetik; majd II. Eudrének III. Béla korát érintő két oklevelében királyi consistóriumnak neveztetik, s jelsül egyikben éppen a „tizek királyi consistóriumának“ (Regale Consistorium decem virorum) mondatik, jeléül annak, hogy az ítélőszék tiztagból állott.

A király ítélőszékén annak tagjai a „consiliarius“-ok általában nevezetes szerepet vittek mindig; ennek nyomait szt. Istvántól kezdve — miként arra, annak koránál is utaltunk — szakadatlanul megtaláljuk.

E királyi tanács, az igazságszolgáltatáson s egyéb országos ügyek ellátásán kívül, mint tényszerző közrehatott az igazságügy menetére, törvények előkészítésénél, s egyes olyan kiváltságok adományozásánál, melyek birói joghatósággal való felruhazást is foglaltak magukban; miért is tárgyunk keretében a királyi tanácsnak (con-

silum Regium) ennyiben megérintését nem mellőzhették.

Az Árpád korban e tanácsnak ilyen igazságügyi hatáskört illető közre hatása, még — többek közt — kitűnik Szt. Lászlónál a pannonhalmi apátság részére kiállított 1093. évi; Kálmánnál — törvényi intézkedésén (I. könyv. I. fej.) felül, — egy 1119. évbéli ;

II. Bélánál a csatári convent részére szóló ;

II. Geizánál 1148 és 1158. évi,

V. Istvánnál egy 1272. évi oklevélből is.

A királyi tanácsban az oklevelek elkészítésére hivatott, s a tárgyalásnál, esetleg az ítélkezésnél is befolyó¹⁾ s a később keletkezett „Aulae Regiae Notarii“-nál mindig fontosabb állást képviselő alkanczellároknak szt. István után, csak alig egy szt. László féle okmányban²⁾ találjuk szereplését ; e helyett rendszerint kanczellár s legtöbbször királyi jegyző elnevezés fordul elő ; míg III. Béla okleveleiben az alkanczellár czím ismét felelevenítettén ; innentul ez már állandósítottnak mondható, noha nála is egyideig cancellár, sőt 1183-ban „protonotarius“ czímen is³⁾ szerepel.

A nádor Dalmátország feletti bíraskodási jogának is III. Béla vetette meg alapját ; midőn Dalmátiát a velenceiektől visszafoglalván Farkas

1, BARTAL: „Commentarii“ etc. I. köt. 306—317 l.

2, H. OKMT. VI. 7. l.

3) „Factum est autem hoc privilegium in insula a Saulo filio Stephani Comitis Regie dignitatis protonothario“ H. OKMT. I. 2. lap. — Ezen Saul ismét egy másik 1183. évi okmányban viszont V. Cancellár czímmel érintetik.

nádort „az igazságos embert“ a pereknek törvényes ellátása végett Zarába küldötte.

Általában véve III. Bélának habár törvényeket nem alkotott is, az igazságügy javítása körüli érdemei e rövid ismertetés keretéből is már nyilvánvalók.

Egyébként is őt, a történelem a tolvajok s rablók szigorú üldözőjeként is tünteti fel.

S hogy az „igazságügy“ kiváló érdeklődésének tárgyát képezhette, mutatja a tournayi belga püspök egy hozzá intézett levelének következő passusa is:

„A hozzánk érkezett levelekből tapasztaljuk, hogy az igazságot szereted és műveled. Ez a te uralkodásod fénye, s koronádnak dicsősége.“

Fia: Imre királynak 8 és fél évi országglása ideje, részint trónja megszilárdítása miatt folyó polgárháboru, részint az utóbb indított hódító hadjárat miatt nem igen lehetett alkalmas igazságügyi alkotásokra; s törvényei nem is maradtak. A korából fenmaradt okleveleinkből sem tudunk ily alkotásokat kiolvasni.

Felemlítés nélkül még sem hagyható, hogy uralkodása alatt 1201-ben a nádor helyettesét „Vice Comes Palatini“ czimen önálló functioban lenni látjuk¹⁾ egy oklevélből; mi vonatkozva III. Bélának a nádori hivatalt szélesebb hatáskörrel felruházó intézkedéseire, — azt tanusítja, hogy a

---

1) FEJÉR: VII 4. r. 70. 1.

nádornak már akkor sok teendője volt, s helyetese is kivette abból részét.

Különben a „Vice Palatinus“-nak emlékezete már szt. László törvényeiben is (III. r. 3. fej.) előfordul.

Imre okleveleinek záradékában találjuk először az erdélyi vajdát felemlítve;¹⁾ holott, mint a történelemből tudjuk, már Árpád idejében Tuhutumtól kezdve Imréig folytonos láncolatban kimutathatók Erdély kormányzói; mit azért jegyzünk meg, mivel Erdélyben ez a legmagasb birói méltóságot is képviselte.

Ugyanesak az ő korabeli oklevelekben látjuk első nyomát a királynéi ítélő udvari grófnak vagy birónak is (Judex Curiae Reginalis²⁾) ki a királyné udvarához tartozó, úgy birtokain levő népeken a joghatóságot gyakorolta.

Joghatóság alul történt mentesítésre is akadunk Imre alatt; jelesül: ő 1203-ban a szentkereszti cistercita apátságnak egy birtokot, mely Mosony vára joghatósága alúl ki vala véve, hasonló joggal s kiváltsággal eladományoz.³⁾

---

1) FEJÉR: 346, 384, 386 387; H. OKMT. II 2 1; U. O: V. 4 és 5 ll.

2) FEJÉR: II. 344. 1.

3) SZÁZADOK: 1881. évf 111. 1.

III. FEJEZET.

„Mint hogy semmi sem teljesített
a pápa által kívántakból . . . . . sőt
a saracénok állapota még jobbra is for-
dult . . . . . mi a pápa hatalmánál
fogva Magyarországot átok alá vetjük,
megparancsolván, hogy isteni szolgálatot
tenni, szentségeket kiszolgálni, a holtak
testeit eltemetni senki ne merészelje s
csakis a keresztség a kisdéktől s a
haldoklók szentsége ne tagadtassék meg “
Róbert esztergomi érsek
1232. évi oklevele

(FEJÉR III. 2. r. 295 1)

III. FEJEZET.

II. Endre. Biróküldés alatta nagy keletnek örvend. — A várföldek visszaszerzésére s az adományozott javak visszavételére delegált bírók. — Az autonóm megyei szerkezet első nyoma. — A Slavon hercegség magyar megyéi. — Az octavális törvénykezés. — Eskütársak: tisztító tanúk. — Arbiterek. — Ördaliák széltiben tartatnak. A „Bilochusok“. — Almádor és alországbírók hivataloskodnak. — Hiteles helyi felvallások gyakorlatba jötte. — A papság különös kiváltsága. — Községek önálló bíráskodási szabaddalmazásai. — Az erdélyi „király föld“ vendég népei. — A szászok kiváltságai joghatósági szempontból. — Tárnoki város és bíráskodás. — Endrének egy halálos ítélete. — Az akkori ítéletek szokásos tartalma formailag. — Egy országbírói ítélet 1221-ből. — A delegált nyitrai püspök egy 1229-iki ítélete. — Az arany bulla. — Annak javított kiadása 1231-ből. — Ebből eredt reactio. — Az egyházi átokkal sújtott király. — A pápa követének tett ünnepélyes ígéret.

II. András — a jeruzsaleminek is nevezett — királyunknak kora (1205—1235-ig) igazságügyi tekintetben is igen nevezetes alkotásokat tartalmaz; mert a törvénytárba foglalt epochális aranybulláján kívül, alig hogy bátyja — Imre — után a trónra lépett, uralkodása első éveiből kezdve már, — maradtak fenn utána számos oklevelei, melyek igazságügyi szempontból érdekes anyagot nyújtanak.

Nevezetesek ezek, ugy az anyagi, valamint a per — jog szempontjából.

Lássuk tehát ezen oklevél anyagot!

Mielőtt legjelesebb alkotásáról, az 1222-ik évben arany pecsétje mellett kiadott szabadságleveléről szólanánk, mindenek előtt meg kell érintenünk, hogy alatta, a már elődei által gyakorlatba vett biróküldésnek általában nagy kelete volt.

Ugy a királyi ítélő szék elé tartozó jogkérdésekben, valamint a némileg politikai s közigazgatási színezetű jogügyek ellátásánál — találkozzunk delegált birákkal.

Igy olvassuk, hogy:

Tamás, nyitrai comes 1208. körül mint a király által e czélra kiküldött biró Scala helység egy részét, továbbá azon földtereket, melyek előbb Dubrozlaus leánya; Dvesa, — és Woyta fia; Buczlaus által birattak, — a nyitrai püspöknek és egyháznak ítéli oda, s ezeken Cybrun királyi pristaldus által a határjárást is eszközölteti.¹⁾

Mig Endre a szentföldön haddal távol volt, honn némely kényurak a várföldek rendszeres elfoglalása által is tetézték a haza szomorú állapotát; melynek ismertetése egyébként e helyütt feladatunkhoz nem tartozhatik.

Tény az, hogy maga Endre is szentföldről hazaérkezte után — az üres pénztár feleségelése czéljából — ugyancsak a várföldek elidegenítését vette gyakorlatba; mig a pápa beavatkozására

---

1) H. OKMT.: VII. 4. okl.

aztán, s hogy utóbb fia Béla is, e foglalások következetes ellenzője vele kibékült, e jogtalanságok megszüntetését és orvoslását szükségesnek lenni belátta; — ehhez képest tehát ez elfoglalt várföldek visszavételének eszközlésére: — nemkülönbön azon jelenséggel szemben, hogy ugy elődje Imre, valamint maga Endre is oly mértéktelen pazar adományozásokat tettek, melyek a korona jogai s jövedelmeinek rendkívüli sérelmére voltak, mint maga Endre is egy 1218-iki oklevelében mondja: ¹⁾ „országglása kezdetén — a kincstár jövedelmeinek kárára — egész vármegyéket egyeseknek eladományozgatott;“ — ezen érintett adományok teljes visszavonásának, esetleg az érdem nagyságához képest csupán mérséklésének; végül az adományok bírák által eszközözendő esetleges újabbi megerősítésének keresztülvitelére, delegált bírákat küldött ki.

Ez utóbbinál később királyi teljhatalmu bíróként első szülött fia Bélát, az ifjabb királyt is szerepeltette, ki viszont e hatalmából folyólag maga helyett ismét más bírákat delegált erre a célra. Mindezekről számos oklevelek tanuskodnak.

A sok közül néhánynak felemlítésére szorítkozunk csupán. Így:

a váradi káptalannak egy 1221-iki tanusítványából²⁾ olvassuk, hogy Endre, a váraktól bárki által hatalmaskodólag elfoglalt földek visszavételét megparancsolván; — Biharvármegyére nézve Ti-

1) FEJÉR: III. 1. r. 255. l.

2) U. O.: III. 1. r. 353. l.

borcz, Gyula és Illés comesek, mint e czélra királyilag kiküldött birák járnak el.

E kiküldött biráknak eljárása a király tényének felülbirálása gyanánt is tűnik fel, mint az a nyitrai püspök és birótársainak mint királyi kiküldött kiráknak ama oklevelében nyer kifejezést, melylyel II. Endrének a Jak nembeli kir. vitéz-szolgák részére 1221. évben kelt oklevelét egyenesen megerősítik.¹⁾ Béla ifju királynak ily érdembeni működése nyilván kitűnik II. Endrének Miklós comes, néhai Ugrin érsek testvére részére szóló 1230. évi adomány leveléből²⁾

Mig Béla ifju királynak ama rendelkezésére nézve, hogy ő is viszont, nyert teljhatalmánál fogva e kérdés ellátása végett saját nevében ismét biró küldést eszközölt, — adatul felhozhatjuk: András borsodi comes s 3 birótársának mint Béla ifjabb királytól a várföldek helyreállítására kiküldött biráknak ama 1230-iki ítélő levelét, melyben azon földet, melyet a borsodi várjobbágyok mint hatalmasul elfoglaltat Guka comestól visszaköveteltek — a birák a várjobbágyok elutasításával Gukának itélik oda.³⁾

A király azonban ha delegáltjainak ítéletei határozott akaratával vagy intentióival ellenkezésbe jövének, tudott segiteni rajt' s egyszerűen megint visszaállította az előbbi adományt.

Erre mutat egy 1232-ben kelt oklevelének tar-

---

1) FEJÉR: III. 1. r. 329. és 331. ll.

2) U. O: III. 2. r. 204 l.

3) H. OKMT: VII. 15. okl.

talma,¹⁾ melyben a fejevári, csanádi, aradi és zarándi várhoz tartozó azon földeket, melyeket fia Béla, Miklóstól visszavett nevezett hivének hű szolgálatai jutalmazásául ismét visszaadja.

Általában Endre, delegáltjainak sőt Béla ifjabb királynak e részbeni intézkedéseit illetőleg is, a végérvényes döntést mégis magának tartotta fenn; mit nyilván tanusit 1230-ban kelt ama oklevele is, melyben Béla ifju királynak azon intézkedését, melyszerint a Csák nemzettségből származott Miklós comestól több birtokot elvett, többeket pedig nála meg is hagyott, jóváhagyta.²⁾

Ha pedig egyeseket vagy egész községet is a vár-ispán joghatósága alul kivett, úgy ott, saját birói hatalmának fentartásáról sem feledkezett meg; mit tanusit Endrének a keresztes barátok részére 1211-ben kelt Borsa iránti adománylevele³⁾ is, miszerint népeik a királyon s önválasztotta birájukon kívül senki másnak birói hatalma alatt ne legyenek.

Endre az igazságszolgáltatást a biró küldés módozatán felül, úgy látszik koronként bizonyos terület nemeseire, illetve ezek gyülekezetére is bizta, mert alatta találjuk első nyomát annak, hogy bizonyos terület nemessége joghatóságot gyakorol; a megye közönség általi biráskodásra nézve tehát első adatot foglal magában a zalamelléki nemességnek Kedhidán 1232-ben

---

1) H. OKMT: I. 10. okl.

2) U. O: VI. 15. okl.

3) FEJÉR: III. 1. r. 106. l.

kelt birói oklevele,¹⁾ melyben a királyi vitéz szolgák előadják, hogy ők, zavargós időkben, birák távollétében királyi engedélylyel maguk tevén igazságot ügyekben, a veszprémi püspök és Oguz bán közt bizonyos földterület miatt fennforgó peres ügyet ítéletileg ugyan a püspök javára döntöttek el, s mégis Oguz bán, noha esküt tett arra, hogy az ítéletnek magát alávetendi, ennek daczára a végrehajtásnak ellentállt, s a püspököt nem bocsátá be a birtokba. — — —

Első szülőt fiát Béla ifjabb királyt Dalmát és Horvátországban; második fiát Kálmánt pedig mint slavoniai herceget e tartományokban legfelsőbb birói hatalommal is felruházta; sőt Bétát egész Magyarországra nézve is.

Kitűnik ez több oklevélből, melyek közül hivatkozunk csak a nyitrai káptalannak, a szolgálói várjobbágyok és Henryuh fiai közt Bognuna birtok miatt folyt ügyében 1229. évről;²⁾ továbbá: II. Endrének Ayan fiai perében kelt 1230-iki³⁾ oklevelére.

A mi a slavoniai hercegséget s ebben Kálmán hercegnek birói hatáskörét is illeti, figyelembe kell vennünk, hogy ehhez akkor a mai Magyarországból Zala, Somogy és Baranya megyék is tartoztak; mint az III. Honorius pápának 1222-iki bullájából;⁴⁾ ugy Kálmán hercegnek néhány Roicha várhoz tartozó várjobbágy

---

1) FEJÉR: III. 2 r. 3. 5 l.; (Orsz. lev. tár Dipl. Lev. 2:7.)

2) H. OKMT. VII. 1 s. okl.

3) FEJÉR: III. 2 r. 207. l.

4) U. O. III. 1 r. 388 l.

részére 1232-ben kelt¹⁾ donatiójából kétségkívül megállapítható.

A király birói hatalmának ily szétforgácsolása az annak gyakorlása terén való ezen öncsonkítás s általában királyi hatalmának fiai közti megosztása, habár a végszó őt illette is, — semmiesetre sem lehetett alkalmas hazánkban a jogállapotnak, a jogéletnek is szilárdítására; s ez magának a királynak is utóbb nyilván vissza is tetszett, miről IX. Gergely pápának két rendbeli 1235-ben kelt bullája²⁾ élénk tanúságot szolgáltat.

II. Endre alatt tapasztaljuk már, hogy az igazság kiszolgáltatásában az u. n. octávák: valamely ünnep nyolczadában törvényszéknek tartása, a feleknek ily határidőkre történő megidézése, — szerepelnek.

Igy: a zalamelléki nemeseknek fentt említett 1232. évi birói levelében keresztelő szent János oktavája;

II. Endrének egy — az esztergomi érsek részére kelt 1234. évi oklevelében³⁾ pedig pünkösdi ünnep nyolczada fordul elő.

II. Endre után egyébként a törvénykezésnek bizonyos ünnep nyolczadában megtartása általában szokásba jött.

Korában, az eskütársak, tisztító tanúk már nagy keletnek örvendettek; s a per eldöntésénél lehet mondani, fő szerepet is vittek.

---

1) FEJÉR: III. 2. r. 286. l.

2) U. O. III. 2. r. 452. és 453. ll.

3) U. O. III. 2. r. 407. l.

A tanuvallomás ugyan — miut ilyen magába véve — még bizonyítási módot nem képezett, s inkább csak arra szolgált, hogy ennek alapján a bíró mérlegelhesse — a felek közül melyik tudott több, sőt jobb tanut állítani, hogy ehhez képest aztán tulajdonkép melyiknek ítélhesse meg az esküt, a melyet sokadmagával kellett is letennie; s ez képezett bizonyítékot azután.

Nagyobb bűneseteknél rendszeren nagyobb számú eskü társakat is találunk okleveleinkben. kik felük érdekében esküt tesznek.

A bíró határozta meg az ügy fontossága s a per természetéhez képest, hogy 5, 10, 12, sőt száz és több eskü társ — az így előzetesen kihallgatott tanuk közül a féllal együtt állittassék elő; s meghatározta azt is, hogy ezekből az ellenfél által kijelelendő hány tanu teszi le az esküt.

Az eskü letételtől függött a per mikénti kimenetele, mit a bíró határozatában praecisirozott is.

Ily eskü társak azonban csak szabad emberek lehettek: nemesek, királyi vitéz szolgák. várjobbágyok, egyháziak; de csakis kifogástalan. jó hirnevűek.

Igy olvassuk ezt p. o. a templomosok mesterének s a 3. Arbiternek egy 1226-iki ítélőleveléből.¹⁾

Igy, a váradi Regestrumból.²⁾

---

1) FEJÉR: III. 2 r. 97. l.

2) Regest. Várad: Num. 209, 229, 323. stb.

Ily birói ítéletet egyébként későbbi királyainknál részletesebben ismertetni is fogunk.

E most érintett oklevélben előforduló „Arbiter“ szónak ötletéből, már el nem odázhajjuk ezen közegeknek is megismertetését.

Már szt. István alatt (II. könyv 16. fejj.) előfordul az „Arbiter“, mint a ki hivatva van a gyilkosságnál közbenjáró, békéltető szerepkörre.

E talán békebírónak leghelyesebben elnevezhető fontos igazságszolgáltatási tényező felől is a váradi számsor nyomán¹⁾ tudjuk, hogy valamely peres ügy ellátására nézve mindkét fél, a rokonokból, szomszédokból, néhány erényekben bővelkedő egyént kiválasztva, ezek ítéletének magukat önként alávetik.

Ily választott bírák voltak: falubeliek, kiknek természetesen kisebb volt a szerep körük is, valamint voltak megyebeliek, kik már valószínűleg az e téren szerzett nagyobb gyakorlatuk alapján, s az így gyakrabban belőlük helyezett bizalom folytán a nádori ítélőszék előtt is hivatva voltak megjelenni; s valóban azt látjuk okleveleinkből, hogy a reájok bizott s gyakran nagy fontosságú bonyodalmas perekben is a felek kívánsága szerint eljárva, egyességet hoztak létre.

Ha az Arbiterek egyességet nem tudtak létesíteni, felüket az illetékes bíró elé utalták.

Egyes érdekesebb pernek, ítéletnek rövid

---

1) Regest. Várad: Num. 90, 343. stb.

ismertetését később amugy is tárgyunk keretébe vonva, működésük ezekből eléggé ki fog tűnni.

Az Ordaliaknak kárhozatos intézménye Endre uralkodása egész ideje alatt folyton használatban volt; mit bizonyít többek közt Vinceze zathmári comesnek ítélő levele 1216.-ból¹⁾ melyben Tobol és Furman izzó vas próbára köteleztetnek.

Ugy a váradi káptalannak egy 1229. évben kelt hit. kiadványa²⁾ melyben talált kincs be nem jelentéséről vádolt Arvad és fiai ugyan- csak izzó vas próba letételére kárhoztattak.

Vagy végül, uralkodása utolsó szakában is 1234-ben a váradi Regestrum (num. 124) tanusítása szerint; midőn is Demeter országbíró és prístaldja: Szilfalusi Adorján Uztras hongun falui lakosnak a sásvári vár tisztviselői s némely várszolgák ellen hatalmaskodás s 20 márka kár miatti panaszára Váradra Ordaliát rendel, ez meg is tartatik, melyen a vád istenitéletileg be is győzetett.

Endre alatt merül fel legelőbb a „királyi Bilochus“ elnevezés is okleveleinkben, s pedig ha nem csalódom első adatként erre nézve a budai egyház 1212. évi kiváltságlevele szolgál³⁾ midőn felsoroltatik ebben, hogy „sem Bilochus sem várispán vagy udvarbíró stb.“ felettük nem bíraskodhatik.

---

1) FEJÉR: VII. 1. r 196 l.

2) U. O. VII. 2. r 212 l.

3) U. O. III. 1 r. 118. l.

E rövid ideig szerepelt igazság kiszolgáltatók. eredetüket nagy valószínűséggel a szt. László által a tolvajok üldözésére létesített királyi küldöttekből (nuntii Regis) vették.

Királyi bírák voltak, kiknek ítélkezése a tolvajok s rablókra — ha nemesek voltak is — terjedt ki;¹⁾ ezek felett tartoztak ők igazságot tenni, s mert marasztaló ítéleteik által a becsstelenség bélyegét mintegy rá sütötték az illetőre, ekként a „billeg“ szóból ered hivatali elnevezésük is. A Corpus Juris (1751-diki kiadás) egy jegyzete szerint a bilochi a magyar „bírók“ szóból venné eredetét.

Törvényi vagy specialis királyi rendelkezést egész az arany bulláig felőlők nem olvasunk, azonban addig is több adat létezik, mely szerint a Bilochusok bár ritkábban, itt-ott a várispánokkal s ennek udvarbírájával együtt ítélkeznek.

Láttuk eddig is már, hogy királyaink a nemeseknek egyenesen a király ítélőszéke előtti pereskedhetőségét, mennyire megszorítani igyekeztek.

Ily megszorító tényezőkként szerepeltek tehát szt. László idejétől „Nuntii Regis,“ II. Endre alatt „Bilochus“ néven, a tolvajság s rablás esetében bárki felett is joghatósággal felruházott ezen királyi bírák.

A királyné népeinek is külön meg volt a maga királynői Bilochusa, tanusítván ezt a győri káptalan egy 1235. évi kiadványa, melyben Ma-

---

1) Reg. Varad: 57, 72, 149, 164. stb.

kariás a királyné népeinek bilochusa átenged bizonyos darab földet. 1)

Az arany bulla ismertetésénél róluk amugy is szó leend; most csupán azt kell mégis megjegyeznünk, hogy II. Endre után IV. Béla alatt lassankint eltűnedeznek szemünk elől; s bár IV. Bélának egy 1240. évbeli oklevelében²⁾ foglalt eme szavakból: „Bilotum omnino abolemus“ itélve, a Bilochusok eltörlését alaposan vélelmezhetjük; mindamellet, Béla alatt még későbbi keletű adatok is arra mutatnak, hogy az eltörlés egyszerűre végbe még sem ment.

Az igazság kiszolgáltatás nagy munkájánál nemcsak a nádornak volt helyettese, — ki felváltva majd vice comes Palatini, majd egyenesen Vice Palatinus³⁾ elnevezéssel szerepel, — hanem a II. Endre alatt Comes curialis Regis ezimen kívül már „Judex Curiae Regiae“ elnevezéssel is több oklevélben⁴⁾ előforduló országbirónak is.

A nádor helyettesének itélete, mégis, — mint az idéztünk oklevél mutatja — csak alsóbb fokú birói határozat számba ment, melyet

---

1) II. OKMT.: I. 12. okl.

2) FEJÉR: IV. 1. r. 194 l., és II. OKMT. III 4. okl.

3) Dénes nádornak 1234. évben kelt itélő levelében, melyben Csbulkuthy Péter alnádornak egy ítéletét megerősíti. — (FEJÉR: III. 2. r. 413. l.)

4) Ilyen a sok közül a váradi conventnek Thomasey földét érintő tanúsítványa 1219-ből;

ugy László, hácsi comes által Csny fiaának szabad voltát tárgyazó 1229-iki itélő levele. (FEJÉR: VII. 1. r. 200 és 220 l. ugy Gyula országbirónak 1236-ban kelt bizonyáslevele (HAZAI OKMT. VI. 22. okl.)

a nádorhoz lehetett apellálni, sőt ha főbenjáró volt egész a királyig.

Az országbíró helyettesének vice Judex Curiae, vagy vice Judex Aulae Regiae elnevezésére akadunk már Benedek alországbirónak Churnuk földtér iránt Apa és Samud közt fennforgó ügyben kelt ítéletében 1221. évből¹⁾.

Az országbíró is Endre alatt épp úgy mint a nádor,²⁾ a király curiáján kívül bárhol az országban szabadon bíraskodhatott, habár az arany bullában az is megfelelőleg szabályoztatott; mire nézve csak egy oklevéli adatra hivatkozva, kiemeljük a már fennebb hivatkozott 1234. évbeli Isten-ítéletes bíraskodást, (Várad Reg. 124.) a mely szerint az országbíró és segédbírája Váradra tüzték ki az eldöntést, mi ott meg is történt.

A jogügyletek minél szélesebb körben lehető biztosítására s általa a hitel emelésére czélzó hathatós intézkedést képezett, a káptalanok s conventeknek bármily felvállások s jogügyletek érvényes felvételére, megőrzésére s tanúsítására való szélesebb körü feljogosítása.

Mégis, mint okleveleink s egy később érin tendő nevezetes 1231-iki szabadságlevele mutatják, a conventek csak kisebb ügyekben tanuskodhattak (1231. évi 21. t. cz.)

A hiteles helyek e részbeni hatásköre, Endre alatt még nem is emelkedett felül az egyszerű

---

1) H. OKMT. : VII 7. okl.

2) U. O : VI 10. okl.

tanúsítási színvonalon, s csak később, IV. Béla alatt érte el a teljes hitelű jelleget, s kiadványai a közokirati minőséget. (Végleges szervezésük azonban még sokkal később a XV. században, az 1492. 44 t. cz. által történt.)

E korban már teljes működésben találjuk e részben is a hiteles helyeket, mint ezt e korból maradt számos okleveleink mutatják: így a győri káptalannak a pannonhegyi apátság részére kelt 1213-diki¹⁾ oklevele; a veszprémi káptalannak 1214-ben kelt hit. tanúsítványa,²⁾ mely szerint kapocsi lakosok bizonyos földet és egy erdőt 10 márkán eladtak, mely okmányban „Ochuz bán pristaldus“ szerepel, ha nem csalódunk ugyanaz, ki később oly nagy országos méltóságokat viselt.

Vagy a győri káptalan 1226. évbeli oklevele,³⁾ melyben Váti Mőd fia István azon földet, mely testvérje megöletése miatt neki oda ítéltetett (terram. quae adjudicata est ei, pro morte Esch, uterini fratris sui) eladja.

Szt. László koránál megérintettük már, hogy törvénye szerint a megölt rokonai részesültek az ölés miatt elítéltnék javaiban, im' ez okmány tehát a törvény alkalmazását dokumentálja.

A hiteles helyeknek ily széleskörű tanúsítások megtételére való felruházása mellett, maga a király is állit ki ily tanúsító okiratokat, de ez

---

1) FEJÉR: III 1. r. 150 l.

2) H. OKMŰ. V. 3 okl.

3) U. O. VI. 13. okl; Árpádkori új okmt. VI 435 l.

mégis csak nevezetes és nagyobb horderejű esetekben történt; mint azt p. o. ama 1233-ban kelt királyi bizonyságlevél is mutatja ¹⁾ melyben Endre a yeszprémi püspök által meghatározott Sagh Billege és Vázsony községeknek megtörtént határjárását — körülményes leírás mellett — tanúsítja.

Az egyháznak különben mindenkor kiváltságos helyzetét Endre is ecclatans magaslatra emelte egy 1222-ben kelt szabadalom levele által ²⁾ melyben Kálmán király törvényének szellemében minden egyházi személyt, az ellenük indítandó minden peres ügyben, kivett a világi bíróság hatásköre alul.

De serénykedett Endre egyes községek s városoknak szabadalmak által való felruházásában is, melyek mindig önálló bíraskodhatalmi jogot is foglaltak magukban, s legtöbbször a megyei, sőt minden más bíróság alúli kivételt s bíróválasztási szabadságot biztosított a lakósainak.

E szabadalmazottak rendszerint jövevények vagy ily vendég népek által már lakott, betelepített községek voltak.

Az erdélyi u. n. „Király földön“ már II. Geiza által betelepített flandriai és Theuton vendégeknek a mi jó szászainknak megvoltak ugyan az említett király részéről biztosított pri-

---

1) H. OKMT. IV. 5. okl.

2) FEJÉR: III. 1 r. 379—381. ll.

vilegiumjaik: ámde azoknak okmányi bizonyítása. az Endre által 1224-ben kiadott s ma napig „Adraeanum“ néven jelzett nagy privilegium tartalmában vész el.

Endréig ugyanis nem lehet határozottan megállapítani, vajjon az egyes betelepített királyföldi gyarmatok külön-külön képeztek-e önálló hatáskörű telepeket, hogyan és mily alapon gyakorolták az igazságszolgáltatást; közvetlen a király alá voltak-e rendelve, e részben, avagy mindegyiknek meg volt az autonóm biráskodási joga is? Bizonyos esupán az, hogy egyes gyarmatok teljesített érdemek jutalmául, külön önálló biróságot kapnak már II. Endre uralkodásának első éveiben, midőn is, az erdélyi vajda birói hatósága alul kifejezetten ki is vétetnek.

Ilyen első privilegiált szász telepes községek: Krakó, Chrapundorf és Rams falvak, melyeknek lakósai Endrétől 1206-ban nyertek ily értelmű kiváltságlevelet.¹⁾ Mi oda mutat, hogy felettük addig a vajda is biráskodhatott!

Ez önálló biráskodhatási jog mellett az is különös figyelemre méltó a szász jövevényeknél, hogy kiváltságuk leglényegesebb részét a maritka előny képezte: mely szerint, a szülőföldjükről magukkal behozott saját nemzeti joguk alapján, quasi, szokás jogilag gyakorolhatták az igazságszolgáltatást.

A külön telepek szebeni provincia

---

1) FEJÉR: III. 1. r 33. 1.

névvel. nyolcz székből állottak, mely provincia székhelyévé az 1224. évben kelt Andraeanum¹⁾ magát Szebent tette meg, oly kikötéssel, hogy ezután megszüntettétvén a Szebenin kívül minden megyéik, mindnyájan a királynak s az általa ki-nevezendő szebeni grófnak birósága alá tar-tozzanak. Megmaradt ugyan ezentul is az ugy-nevezett „septem sedes,“ de e hét szék a comes feunhatósága alatt álló egy megyének (Szeben) mintegy kerületeit alkották. A kiváltság-nak bennünket érdeklő része főleg az, hogy a király és a szebeni gróf biróságán kívül minden más biróság alul mentesítettnek, s hogy az elle-nük indítandó pénzbeli perekben, ellenük csak határaik közt lakó tanukat lehessen állítani.

Az egyes székekben birák és 12 esküdt gya-korolták a biráskodást, kik évente január hó elején választattak meg és eskettettek fel.²⁾

Utóbb Endre után több királyaink, u. m. III. Endre, Nagy Lajos stb. megannyi kiváltság-bővítésekkel halmozták el, ezen különben kiváló iparuk s intelligentiájuk által letelepítettésük óta folyton a külföldi piaczkon is tért foglaló gyarmatosokat, kik azonban, hogy mily hálával viszonzták sokszor a vendégszeretetet, Erdély történelmének lapjai sajnosan dokumentálják; mi-nek ismertetése azonban, — mint kitüzött felada-tunk keretén túl menő — hozzánk nem tartozhatik.

---

1) FEJÉR: III. 1. r. 441—445 l. és „Fontes Rerum Aus-triacarum; (Österr. Geschichts-Quellen II. Abth.) XV. 29. l.

2) SZÁZADOK: 1885. I. 55. l.

Elvégre is, Szeben megye képviselő testülete kezdett a jogügyek eldöntésébe befolyjni, s a XV. században már az összes polgári és büntető ügyekben ez képezte a főtörvényszéket, melynek ítéletei ellen fellebezni csak a királyhoz s curiájához lehetett.¹⁾

De im' a szászoknál már kelleténél tovább is időzünk!

Lássunk még csak néhány községet, a mely önálló joghatóságát Endrének köszönheti!

A varasdi jövevények 1209-ben;²⁾

a Garam melléki convent lakósai 1217-ben;³⁾

a perinai telepítvényesek 1225-ben,⁴⁾ kiknek megengedettett, hogy főnökük defensor czimmal ugyanazon kedvezményben részesüljön mint az u. n. soltészek t. i. választásnak, alá nem vett birói tisztségben;

a némethii (ma Szathmár-németi) német jövevények 1230-ban⁵⁾ Endre király kegyeiből;

a Valkóvár melletti vendégnépek 1231-ben⁶⁾ és a

nagy verőczefalviak 1234-ben⁷⁾ Kálmán herceg egész Slavonia hercegeétől nyerték kiváltságaiikat, melyek közt az önálló joghatóság gyakorlása, megyei s más rendes biróság alóli kiemelés, s a biróválasztási szabadság is benfoglalva volt.

1) SZÁZADOK 1885. 58 l.

2) FEJÉR: III. r. 86 l. és KERCHELICH: 188. l. KAPRI-
NAI: II. 145 KATONA: V 101. stb.

3) FEJÉR: III 1. r. 196 l.

4) WENZEL: Árpádk. új okmt. XI. 182. l.

5) FEJÉR: III. 2. r. 211. l. KATONA: V. 565 l. stb.

6) U. O. III 2. r 237. l.

7) U. O. III 2. r. 412 l

Ezek, közül kiemeljük különösen a garamellékieket, azon fontos kitétel miatt, melyszerint abban e vendégnépek oly kiváltságokkal ruháztattak fel, milyenekkel a pesti, fejérvári vagy budai jövevények birnak.

Ebből is nyilvánvaló, hogy ezen városok már mennyivel régibb idő óta voltak kiváltságok s jelesül önálló joghatóságnak is élvezetében; s megjegyezzük itt, hogy Székesfejérvár, Esztergom és Pest a legrégibb kiváltságos városoknak tekinthetők is.

Endrének egy évnélkül kelt oklevele, az ó-budai lákósokra vonatkozólag elrendeli, hogy ők a káptalan hatósága alá tartozzanak s jószágait csak a káptalannak adományozhassák.¹⁾

Felemlítést igényel a valkováriak szabadsalmában előforduló ama előnyük, mely szerint a párviadalra ítélhetés terhe alul is felmentettek.

Végül a szatmárnémetiek kiváltságlevele a királynak s a tárnok mesternek birói hatósága alá lett rendelkezésük miatt tárgyunk keretéből éppenséggel nem is hiányozhatik.

E vendégnépek — szent István nevével Gizellával hazánkba bejött bajorok, — 1009-ben telepedtek le a Szamos partján Szatmár megyében, s letelepedésük helye német nemzetiségüknél fogva „nemthy“ nevet nyert, mit később s még az 1230-diki privilegium után is századokig, német hi-nek irtak, míg az 1715. évi 109. t. cz.

---

1 KNAUZ: Budai regesták 112. l. M. tör. tár Akademia XII.)

által Szatmárral „Szatmár-Németi“-néven egyesítetvén, így származott mai nevük.¹⁾

A tárnok mester birói hatósága alá helyezett sz. kir. városok tárnoki városoknak nevezettek.

Kell tehát, hogy a tárnok mester birói joghatóságáról is röviden megemlékezzünk!

A XV. században történt a tárnoki biráskodásnak körülményesebb praecizirozása, míg a XV. század előtti időkben a főtárnok mester, különösen a tárnoki bányavárosokban: esupán a legfőbb országos s királyi tartozások ügyében biráskodott, s e városok főbirája volt; mint arról a régi budai törvénykönyv. úgy a selmeczi jogkönyv elégséges adatokat tartalmaznak is.

Zsigmond alatt 1405-ben adatott ki először e városok törvénykezési ügyei s felebbezésekre vonatkozó némi szabályzat, melynek tenorja szerint városi jogügyek a felek tetszéséhez képest vagy a főtárnok mesterhez, vagy ama másik városhoz felebbezhetők, melynek mintájára az illető város szabadságai alkotvák.

3-ad fokban pedig a király személyének jelenléte elé mehet a felebbezés.

1499-től kezdve Ulászló király egy végzése alapján: a 60 frtot meghaladó ügyeket a tárnok mester elé lehetett vinni.

A tárnoki szék állott: a tárnok mester

---

1) SZIRMAY: Not. Comit Szatmár: I. 142. l. TURUL: III 1. füz. 25. l. KATONA: V. 565. l.

mint elnök s a városok küldöttjeiből alakult tanácsból: mely bíróság 300 frtig végérvényesen ítél. 300 frton felüli ügyek már a király ítélőszéke elé voltak tovább felebbezhetőek; a peres birtok azonban birói zárlat alá veendő s két polgár zárgondnoksága alá adandó volt.

A király ítélőszékén pedig az ügy nem a rendes ítélőmester által vétetett elő, hanem a király által a czélra mindig külön kirendelt megbizott, s a városok küldöttjeiből alakult senatus által tárgyalatott.

Büntető ügyekre azonban a tárnoki szék joghatósággal nem birt.

De mind erről bővebben annak helyén az illető király koránál lesz még alkalmunk szóllani.

* * *

Nem lesz érdektelen, ha annak megismertése czéljából, hogy II. Endre korában az igazság miként szolgáltatott ki? s az ítélkezés mily formák mellett eszközöltetett, néhány peres ügyet is megérintünk.

A Chepan nádor megölése miatt vádolt, Tomay nemzetségből eredő Tyba elleni ügyben, maga a király 1216-ban kelt oklevelében¹⁾ mondja, hogy nevezett Tyba Poth comes testvérét Chepan nádort megölvén, e miatt már több ízben színe elé idézte is a vádlottat, de ez soha meg nem jelent, hanem inkább királysága

---

1) H. OKMT. VI. 8. okl.

országaiából elmenekült, „ilykép tehát — úgy mond a király — előttünk és báróink előtt, nyilvánvalóvá lett a nevezettnek részessége Chepán megölésében, miért is őt halálra ítéljük Poth comes ellenében,“ s szabadságot ad reá ezt rajta bárhol feltaláltatnék végrehajtatni; s minthogy Thyba birtokaihoz ezek folytán Poth comesnek törvényes joga nyílt, ezeket is neki oda itéli, de egyuttal jogot ad Tyba egyik rokonának — a vérség alapján, — hogy bizonyos részt e birtokból pénzért visszaválthasson, mit ez az oklevél szerint meg is tett.

Az ítéletek szövegezése az egész Árpád korban igen egyszerű és velős rövidségü; legtöbb helyet foglal el benne a tényállás ismertetése, mert a felek előadását is röviden tartalmazza s így egyben a tárgyalási jegyzőkönyvet is reprezentálja, mely egyszersmind a rendelkezés indoklásául is tekinthető. Maga az ítélkezést kifejező bírói elhatározás mindezek után jó csak, s legfőlebb csak az eskütől feltételezett esetekben nagyobb arányu is.

Mutatványul szolgáljon erre a következő 1221-ben kelt országbírói ítéelő levél is, melyet fordításban egész terjedelmében ide iktatunk. ¹⁾

„Mi Benedek alországbíró, minden Krisztusban jámborul élőknek üdvöt ajánlunk! — Elenyésznek az idővel együtt, mik időben történtek, hacsak a szónak tanujaképen vagy bizonyításául levélbe foglalva meg nem erősítettnek! — Így, midőn

---

1 H. OKMT. VII. 7. okl.

is köztudomásra hozni kívánjuk, hogy Samud előttünk pereskedék testvérével Apával — Gergely fiával — a miatt, hogy Churnuk föld 3-ad részét ez. az ő hire. tudta és engedelme nélkül megvette, mely föld szomszédos az általuk közösségben birt földdel; és nem csupán nevezett Apa, hanem ennek összes vérrokonai is. kik ugyancsak ott szomszédosak, eme föld megvételére igényt tarthatnak. Melynek ellenében fentnevezett Apa azt felelte, hogy Helias. Hemer. Endin s többi rokonait is mind felkérdezte, de Samudot csakis azért, mert távol volt, nem kérdezhetette meg; tehát nem makaeskodásból. hanem a távol lét miatt mellőzte a megkérdezést.

Mit mi megértvén, teljes igazságot óhajtottunk tenni a felek közt, s így Samud köteleztetett azon föld igényelt részének becsértékével Apát kárpótolni, viszont aztán e földet Samud örökben bírhatja. Mire Samud előttünk testvérét Apát nyomban 18 jó és tiszta ezüst márkával kárpótolta. — Mi pedig ezen becsértékben megnyugodván ezen ügyben levelünket Samudnak örök birására által is adtuk. Az Urnak 1221-ik évében.“ — (Sárga és violaszínű selyem zsinóron függő ép lovas peccét körirattal.)

A nyitrai káptalannak a szolgagyőri várjobbágyok és Henryruh fiai Kozma és Péter közt Boguna birtok miatt folyt ügyében az utóbbiak javára döntő ítéletét is 1229-ből) érdemesnek tartjuk ismertetni.

---

1) II. OKMT. VII. 13. okl.

Ebben rövid bevezetés után a káptalan előre bocsájtja, hogy egyrészt a káptalannak névről felsorolt szolgagyőri várjobbágyai, másrészt Kozma és Péter közt Béla ifjabb király előtt per indított meg, melyben nevezett várjobbágyok Kozmát és Pétert aziránt perlik, hogy bizonyos Boguna nevű birtokot, mely pedig a várhoz tartozó földet képez, ezek jogtalanul eladták, melynek ellenében viszont a másik per fél erősködött, hogy ez örökjogon őket illeti, s így jogosan adták el azt.

Miután a király mindkét felet meghallgatta volna, elrendelte hogy Kozma és Péter rokonságukból próbát állítsanak arra, hogy e föld örökjogon őket illetné, s egyszersmind e célból a tanuk kihallgatása s az egész ügynek tárgyalására Jakab nyitrai püspököt küldte ki a király.

A püspök távollétében annak helyettese felhívta Kozmát s Pétert tanuknak a káptalan előtt leendő megjelölésére. Ezekből a perbeli várjobbágyok tizenkettőt választottak ki esküre bocsátás alá. Ezek tényleg a bizonyításra elegendőnek találtatván, a káptalan előtt az esküt le is tették.

Ezekhez képest — mondja az oklevél: — ítéletileg elhatároztuk: „hogy Bogyna föld örökjogon tényleg Cosma és Péter tulajdonához tartozottnak tekintessék.“ (Itt aztán következik a megnyert birtok határszerinti részletes leírása.)

Megjegyeztetik végül — mondja az ítélet — „ha a pristaldus által vád emeltetnék ellenükben

(a pervesztes várjobbágyok ellen) hogy ujabban is zavarognának, úgy négyszeres királyi birságban¹⁾ marasztaltatnak le s ha pedig esetleg ez ügyet újabb perrel megdönteni megkísérlenék, addig még csak meg se hallgattassanak, míg a négyszeres birságot le nem fizették.“

Mint érdekes s a perlekedés mikéntiségbe több tekintetben betekintést engedő esetet felhozuk még az 1229. évben a vránai templariusok s Robert benedek rendi apát közt bizonyos föld birtok joga iránt keletkezett pert is.

Ebben választott bírák döntésére bizatván az ügy, az Arbiterek kitűzték a helyet és határnapot a tárgyalásra, azonban a templomosok a terminusra meg nem jelentek, sőt elmaradásuk okát sem adták.

A tárgyalásra megjelent benzésrendű apát mindamellett is előterjeszté okleveleit és pedig István, Béla és András királyok diplomáit s minthogy az elmaradt templariusok távollétük miatt ezt meg nem támadhatták, meghozott az ítélet: mely szerint tekintettel arra, hogy a templariusok oly hanyagok voltak, hogy sem mentségi sem felvilágosító levelet a bírának nem küldtek, a peres földek iránti minden vélt joguktól megfosztassanak s az, a benzéseknek örök tulajdonul oda ítéltetik.²⁾

---

1) A királyi birság egyszerese is, mintegy 6 márkának felelt meg.

2) M. Akad. Értesítő II. köt. (1861) 53. l.

Mindezek után szólnunk kell még Endrének törvényi intézkedéseiről, s ez annyival inkább fontos, mert éppen oly nevezetes végzeményei foglaltatnak abban, melyek általános s rendkívüli fontosságuknál fogva is, de főleg — mi minket érdekel — igazságügyi tekintetben, mellőzhetlenül igénylik e helyütt is a kellő méltatást.

E nevezetes törvény az 1222-ben kiadott arany bulla, mely a nemzet előtt mindenkor oly becses volt, hogy több későbbi királyaink által törvényileg is megerősített!

Talán felesleges is megemlíteni hogy arany bulla alatt tulajdonkép nem az oklevelet, hanem az erről lefüggő aranyból való pecsétet értjük.

Arany bullákat már Endre előtti királyaink is adtak ki különféle alkalmakból, adományok, kiváltságok stb. megerősítésére.

Legrégibb ily arany bulla II. Geiza által 1156. évben, az esztergomi érsek részére lett kiadva (Fejér: II. 141. l.)

Endre után is egész Mária Tereziáig számos királyaink adtak ki ilyet; s ezek arany pecsétje vagy üresek az az a két lemez egymáshoz van csak illesztve s belül üres; vagy pedig tömörek voltak.

Endre ez arany bullájában igazságügyi szempontból úgy a birói hatalom, valamint az igazság kiszolgáltatása is kellőképp méltatva vannak. — Így kimondatott abban hogy:

A vitéz szolgák, — nemesek — törvényszerinti idézés s elmarasztalás nélkül el nem fogatnak.

A leány negyed a birtokból kijár, ha fi utód nem is maradt volna.

Ez alapon idézhetünk is — két oklevelet Endre korából és pedig 1227-ből és 1231-ből, melyek a leány negyed tartozó kiadását tárgyazzák.¹⁾

Szt. István király napját évenként Fejérváron tartozzék a király megünnepelni, s ha fontos okból akadályozva lenne, a nádor okvetlen jelen legyen; itt a pörös ügyek elintézendők s ide minden vitéz szolga, — nemes, — szabadon gyülekezhetik.

Ezzel a szent István napi országos törvény-szék tartás, hosszú időre megalapított.

A megyei comesek (vár-ispánok) a nemesek örök birtokain birói hatalmat nem gyakorolhatnak, kivéven a pénz és tized ügyben, míg az udvari comesek (alispán) a várnépén kívül senki más fölött nem biráskodhatnak.

A tolvajokat, rablókat a királyi bilochusok itélik, de mindig a várispán előtt és jelenlétében.

Az u. n. tolvajjá kikiáltás (nép-közwád) vad szokását — melynek következménye, mint szt. Lászlónál láttuk, mindig az izzó vas próba volt — eltörli.

A nádornak szt. László kora után szokás által gyakorlatba jött ama jogát, hogy a királyi ítélő udvaron kívül is biráskodhatott. felette megerősítette, a mennyiben elrendeli, hogy az országnak bármely állásu emberét kü-

---

1) FEJÉR: III. 2 r. 435. és 490. ll.

lönbség nélkül ítélhesse s csak is a nemeseknek fej és jószágvesztést maga után vonó ügyeiben kell a király jóváhagyása; úgy az is kimondatott, hogy a nádor egy nál több helyettes birót (Judex vicarius), mely tulajdonkép az alnádornak felelt meg, — ne tarthasson.

Viszont az országbirónak (Comes Curialis Regis) hatalmi köre korlátoztatott, mert a lassankint szokásba jött ama jelenséggel szemben, hogy az országbiró nemcsak a király curiáján, hanem attól távol is idézést küldött bárkire s felette biráskodék; megállapított:

hogy míg a király curiáján van, ugyan bárkit is ítélhet, s az ott megkezdett pert bárhol is bevégezheti; de ez eseteken kívül birói hatalmat nem gyakorolhat.

Azon abnormis helyzetből folyólag, melyszerint Béla ifju király is birói hatalommal felruházva volt. történtek esetek, hogy egyes pervesztesek Endre előtt újból pert indítanak; esetleg mind a kettőnél is folyamatba tették egyszerre; s viszont kinek Endre előtt nem volt szerencséje, ez meg Bélához fordult igazságért; e jogbizonytalanságnak véget vetendő az arany bulla által elhatározott, hogy:

Endre a fiának igazságos ítélete által elmarasztaltat, vagy a fia előtt megkezdett pert, bevégezte előtt el nem fogadandja; s viszont a fia sem.

A kényurak hatalmaskodásának meggátlására szolgáló intézkedés gyanánt kimondatott, hogy:

a törvényesen elmarasztaltat a hatalmasok közül se oltalmazhassa meg senki.

A halálos ítélet folytán vagy a párviadalban kimultaknak nejei — e miatt, de bármely oknál fogva is — hitbérüktől meg nem fosztathatnak.

A várispánok önkénykedései s hivatali hatalmukkal való visszaéléseiknek orvoslását nagy szigorral igyekeznek ez oklevél biztosítani, midőn ekként rendelkezik :

„ha valamely vár ispán (megye gróf) hivatala minőségéhez képest magát becsületesen nem viselné, vagy vára népét megrontaná, ha tette begyőzetnék, méltóságától az egész ország színe előtt esufosan fosztassék meg és a jogtalanul elveteknek megtérítésére szoríttassék.“

Ezen, az ország lakószabadságának már is valódi corolláriumaként tekinthető „magna Charta“ azonban utóbb bővítést és javítást is nyert, mert a nemesség kérésére Endre 1231-ben újból kiadta a kiváltságlevelet¹⁾ saját, és fia Béla ifju király pecséteivel és mindkettőjük esküvel megerősítve.

Ez oklevél elkerülvén Mossóczy és Telegdy figyelmét a Corpus Juris-ba nem került bele s csak is később Kovachich Márton György által tétetett elsőben is közzé, s ma a törvénytárban mint az 1231. évi 21. t. cz. szerepel.

E diplomában az aranybulla ágazatai ismételtetnek, a szükségelt módosítások és változtatások kíséretében.

---

1) FEJÉR. III 2. r. 255—261. ll.

Ezek igazságszoltatási tekintetben is nagy fontosságu újabb rendelkezéseket is tartalmaznak, melyeket itt röviden érintünk.

A székesfejevári szent István napi gyűlésre nézve azon kiegészítés tétetett, hogy arra nemcsak a nemesek — servientes — hanem bárki is panasztétel végett szabadon s félelem nélkül megjelenhessék; sőt az érsekek s püspökök tartoznak is megjelenni a szegények panaszai kihallgatása végett, s a netán megsértett szabadság megerősítése céljából.

Itt egyersmind a jelenlevők kérhetik a királyt, ha a nádor évközben hivatalát rosszul kezelte volna; hogy helyette e méltóságra alkalmasabb egyént nevezzen ki.

A nádorra nézve különben megjegyeztetett, hogy ennek bárki felett levő joghatósága oda módosittatik, hogy egyházi személyek felett, úgy házassági, hitbéri s általában szentszékhez tartozó perekben még sem ítélkezhetik.

Fontos a királyi ítélő udvari grófról szóló rész, különösen azért, mert ez vetette meg a káptalanok s conventek mint hit. helyeknek tágabb körü működési alapját; másrészt a homo regiusok szereplésének is.

Ugyanis annak előre bocsátásával, hogy hamis pristaldok által sokan megkárosítottak, elrendeli a bulla, hogy ezentul pristaldok idézése s azok bizonyágtétele csakis úgy legyen érvényes, ha magukat a megyés püspök vagy a káptalannak, kisebb ügyekben azonban a legközelebbi ko-

lostor vagy conventnek tanusító levele által igazolják; elrendeli továbbá, hogy senki magánál pristaldot egy vagy két évnél tovább nem tart-hat — szóval — nem tovább, mintsem azon ügy, melyre nézve a pristald kikéretett, itélettel be nem végeztetett.

Innentul azután, — mint Endrének oklevelei is már tanusítják — idézések, s végrehajtások, iktatások s határjárásoknál a pristald — vagyis a király vagy bíró embere — mellé, rendszerint egy káptalani vagy conventi hit. tag is mindig kiküldetett.

Annál a pontnál melyben kimondatik, hogy a király és szolgálattévői meg nem szállhatnak a nemesek jószágain vendégül, azok akarata ellenére hangsúlyoztatik az is, hogy ha másutt — nem nemeseknél — szállanak is be, mindent igazságos áron tartozzanak megfizetni, az ellenkezőn cselekvőt joga van magának a földes urnak három helybeli paraszt esküjére teljes elégtételben marasztani; s azonkívül a király ítélőszéke előtt leendő felelősségre vonatás terhében is.

S a ki mindezek daczára mégis vonakodnék eleget tenni, azt a saját püspöke egyházi átok alá vetendi, melyet a király is elismerend.

Kimondatott az is, hogy nemesak a nemesek jószágai vétetnek ki a várispán joghatósága alul, hanem az egyházak falvai is; — s hogy általában a király senkit törvénybe idézés előtt le ne tartóztasson és meg ne rontson.

Ama ponthoz, melyben a halálos ítélet foly-

tán kimultak nejei iránt ezek hitbérére nézve az arany bulla intézkedett, hozzácsatoltatott azon kiegészítés, hogy a tolvajság vagy rablás miatt elítélt atyának vagy férjnek gonosz tettéért a nő vagy gyermek el ne adathassék.

Végül, hogy a törvényesen elmarasztaltnak jószágai ugyan a királyra visszaháramlanak, azonban azok fel nem égethetők.

Befejezésül pedig az arany bulla ismeretes híres ellentállási záradékánál az mondattott ki, hogy ha a király vagy fiai úgy utódjai, az ebben biztosított szabadságokat megtörnék, az esztergomi érsek jogosítva legyen, a megszegőt törvényes intés előrebocsátása nélkül egyházi átok alá vetni. S csakugyan e záradék csakhamar gyakorlati alkalmazást nyert is.

Sok alkalmatlan dolgot tartalmazott, mint látjuk, mindkét kiváltságlevél, mi a királynak szokás által gyakorlatba jött s mintegy megcsontosodott felség jogait is érintette, de a mi különösen neki, mint az igazságszolgáltatás legfőbb őrének, kellett hogy vissza is tessék, az a papság nagyon is kivételes állása volt; melyben ez a jogszolgáltatás terén ezelőtt is, de főleg e két diploma által részesült.

A polgári bíróságok alól lett teljes felmentés, hogy jogi zavarok s megrázkódtatások nélkül maradhattak volna, el sem képzelhető; miért is Endre főleg e részben szemet hunyt a bullák rendelkezéseinek; de a zsidókat sem foszthatta meg egyszerre, minden átmenet nélkül a királyi

jövedelmek kezelésétől, melyek eddig rájuk bízva voltak. — Ezek miatt Róbert esztergomi érsek 1232-ben ítéletileg egyházi átok alá vetette a királyt,¹⁾ mit a király nagy fájdalommal vett s emiatt IX. Gergely pápához irt panaszkodó levelében élénk kifejezést is ad.²⁾

A conflictusnak elvégre is úgy lett vége, hogy a király engedni volt kénytelen: s esküvel erősített diplomát bocsátott ki 1232-ben,³⁾ melyben a pápa követének maga s utódjai nevében ünnepélyes ígéretet tőn, hogy a papság jogos kívánatait, — miként azok a bullákban szabályozvák — ezentul pontosan betartani fogja; világosan kikötötte azonban, hogy az egyháziaknak a világi bírák elébe meg nem idéztethetésüket; az ingatlan javak feletti perekre nézve, a pápával leendő további tanácskozás alá fogja terelni, s addig is e részbeni jogát egyenesen fenntartja s az egyháziakat ily perekben a kiváltságban nem részesítheti.

Magán, illetve családjogi szempontból érdekes, hogy Endre korában a váradi Regestrum (82. 240. 262. §§.) szerint a laxa observantiánál fogva a házasság törvényességére a hitvesek egyező akaratan kívül semmisen kívántatott sem tanuk sem szülők engedélye sem papi összeadás; s épp azért a házasság felek kölcsö-

---

1) FEJÉR: III. 2 r. 295. l.

2) U. O. III. 2 r. 299. l.

3) U. O. III. 2 r. 319–329 ll.

nős akaratának kijelentése is elég volt az elválás érvényességére.¹⁾

Az ő korában találjuk első okleveles nyomát ama bevett szokásnak is, hogy az atyai házat a legifjabb fiu kapja osztályrészben.²⁾

Ezekben ismertettük Endrének igazságügyi szereplését!!

Nem lehet feladatunk e helyen egyszersmind jellemével s cselekményei s igazságügyi alkotásaira befolyással volt tényezőkkel s körülményekkel is foglalkozni, melyeknek közelebbi szemügyre vétele kétségkívül kevésbé volna előnyös a királyra — mert azt a történelem lapjai eléggé megvilágítják.

Egy bizonyos, mit szárazon constatálunk is, hogy jóllehet királyi hatalma, méltósága, sokszor szomorú helyzetbe jutott is, s országlása általában zavargós és diestelennek mondható, a nemzet jogai sérelmének orvoslására a körülményekhez képest nagy és századokra kiható alkotásokat tőn!

---

1) M. tör. tár : (Akad.) X. 221. l.

2) FEJÉR : III. 2. r. 227. l.

IV. FEJEZET.

„Ne volna egyebünk: S a j ó n k és
Mohácsunk,
Elég, — hogy becsüljön a vén Európa; —
Mert, míg mi hazánknek mély sírgödöröt
ástunk
Műveltség s szabadság lettek
ott megóva!“

Mindszenty Gedeon.

IV. FEJEZET.

IV. Béla kora. Ismét bíróküldések Endre nyomdokain; — majd a tatárjárás után, a megzavart jogviszonyok helyreállítására okából. — A királyi asztalnok mint bíró. — A király fiainak önálló bírói hatalma; — ezek országbírái. — A király ítéletei; országos általános törvényszékek életbe léptetése. — A nádori ítéletek felülbírlása. — Ülnökök és tanácsnokok, jegyzők és főjegyzők szerepelnek. — Írásbeliség felélesztetik. — Az ez ellen nyilvánult ellenszenv nyílt kitérésre vezet. — Önálló joghatósággal kiváltságolt városok Béla alatt; s e kiváltságok igazságügyi méltatása. — A nemzetiségek dédelgetése a magyarsággal szemben. — A városi ügyek fellebbviteli fóruma. — Egyes népek, osztályok és személyek joghatósági kiváltságai. — IV. Béla mint a zsidók főpártfogója s ezek kiváltságai. — Az 1267-iki nagy kiváltság levél jogügyi vonatkozásaiban s ebben a rövid életű írásbeliség eltemetése. — Nehány fontos jogügyi tartalmu oklevél. — Párviadal, eskütársak, tiszt. tanúk, perszűntető egvezségek gyilkosság esetében. — Bírói illetmények, választott bírák ténykedései. — Megszüntetések; halasztások. — Konok perlekedő. — Érdekes országbírói végzés egy patvarkodó ellen. — Tanúk. — A berki s a deszkai nemesek, — úgy a budai polgárok közt felmerült egy pernek ismertetése. — Hivatal átruházás. — Oktavalis határnapok.

Az ingatag Endre halálával, a már atyja életében ennek királyi jogaiban részes első szülött fia, az ifjabb király Béla mint e néven IV-dik kerülvén a trónra, (1235—1270) eddigi erélyes

és igazságos királyi ténykedését az igazságszolgáltatás terén is, uralkodása első idejétől kezdve annak végeig, folyton megtartotta és gyakorolta.

Törvényei reánk ugyan nem maradtak, de korából számos okleveleink vannak, melyek igazságügyi szereplését bő világításba helyezik.

Igy, a váraktól jogtalan elfoglalt földeknek s a pazar adományoknak már atyja alatt delegált bírák útján megkezdett megbírálását, országjárása alatt annál is inkább folytatta, mert az saját intentióival is megegyezett; sőt a korona-jószágokra is kiterjesztette.

E birtok ezimek megvizsgálására tehát, megyénként külön bírakat küldött ki, midőn is ki-ki tartozott, az általa igényelt ingatlanokhoz való jogát bizonyítani. világiak úgy mint egyháziak: mit ily szigoruan főleg azért is volt kénytelen eszközölni, mert több elítelt világi ur, hogy a koronától a jogot elvonják, melynél fogva bünösítésük folytán javaik a királyra szálltak volna; mások ismét, hogy a királytól bitortlólag elfoglalt javak náluk maradhassanak, állügylet koholása mellett, ezeket különböző egyházakra, apátságokra, ruházták át, — remélvén, hogy az egyházaktól e javakat a király majd nem meri visszakövetelni.

Mindezekre nézve, számos okleveleink közül csak néhánynak megemlítésére szoritkozunk.

Ilyenek:

Lőrincz bihari várispánnak s birótársainak Jeneu földe feletti 1236-diki metalissa.')

---

1) FEJÉR: VI. 1. r. 64. l.

Kázmér győri prépostnak s birótársainak Druzmothi Mihedus fiai részére szóló 1238-diki ítélő levele.¹⁾

Ily tartalmu oklevél továbbá, melyben:

Uriás pannonhalmi apát és társai (várispánok és nemesek) mint IV. Béla által kiküldött birák Borchud helységben, egyrészlől György comes és Boht, másrészlől a somogyi várjobbág yok között határigazítást végezének 1237-ben.²⁾ — Ugy az, melyben:

a győri püspök, a soproni és a vasi várispánok, mint a korona jószágok megvizsgálására kiküldött birák, a vasvári káptalant Megyehid és Kiniz birtokában megerősítik 1237-ben.³⁾

A pazar adományok mérséklésére kiküldött birák ténykedései pedig kitűnnek:

IV. Bélának az esztergomi érsek részére kelt 1237-diki.⁴⁾

A fejérvári kereszteseket illető 1238-diki⁵⁾ okleveléből.

A győri várhoz tartozó Ság, Nyul és Echen lakó vinczellérek részére adott 1240-diki oklevelé⁶⁾ általában tanusítja azt is: hogy a várnépeknek elődei alatt megzavart jogviszonyait s kötelmeit országszerte rendbeszedte.

Biráknak a jelzett ezimeken való delegálta-

1) FEJÉR IV. 1. r. 140. l.

2) H. OKLV. TÁR: (Dessewffy-féle kiad.) 4. okl.

3) H. OKMT: IV. 7. okl.

4) FEJÉR: IV. 1. r. 71. l.

5) U. O: IV. 1. r. 104. l.

6) U. O. IV. 1. r. 194 l.; és H. OKMT: III. 4. okl.

tása ugyyszólván Béla egész uralkodása ideje alatt folyamatosan volt: mert ha mindjárt rendet csináltak is kiküldöttjei egyidőre. a csakhamar bekövetkezett tatárjárás mindent felforgatván: ennek elmúltával újból foglalások lettek napirenden. miért is némely oklevelében kifejezetten fel is említi a király eme körülményt.

Hogy a tatárjárás után a „várok jogtalanul elfoglalt földeinek visszavételére országszerte különféle birákat küldöttem ki“ ezt szó szerint így mondja Renold és Doma fiait illető 1255-diki, és Kozma s Achilleus comesek részére kelt Bozin föld iránti 1256-diki okleveleiben.¹⁾

Ugyancsak 1257-ben Gerzencze vármegyében is a tatárjárás után (post recessum Tartarorum) a várjobbágyok birtokainak szükségelt meghatározására birákat küldvén.²⁾ Chák királyi fegyvernök mint delegált jár el és határolt.

A nemesség is jószágait, a tatár invasio után jogtalanul occupálva találta mások által.

Ennek helyreállítására is birákat küldött ki a király, sőt e végből országszerte közgyűléseket — congregationes — is hirdetett.

Látjuk mindezeket Chák bán és zalai comesnek s 6 biró társának, mint kir. delegált biráknak; nemkülönben Lőrincz nádor és simeghi comesnek, mint e végre Simegh (Somogy) vármegyébe kiküldött birónak s a megyebeli ne-

---

1) FEJÉR: IV. 2. r 319. és 388 l.

2) H. OKMT.: VII 54. és 55. okl.

messég kebeléből melléje választott öt bíróársának 1268-iki ítéleteikben.¹⁾

A congregatiókat illetőleg pedig, a királynak Benedek esztergomi érsek részére, 1255-ben kelt okleveleiben²⁾ találunk adatot.

Bíró küldést alkalmazott a király általában peres jogügyek ellátására is; tanusítja ezt p. o. a győri káptalannak 1237. évbeli hit. kiadványa, melyben kiadja Gergely győri püspöknek, mint kiküldött királyi bírónak ítéletét, mely szerint bizonyos birtokot a borosti udvarnokok ellenében, Lőrincz fiának Sándornak ítelt oda.³⁾

Ez okmányban a püspöki pristaldus is megneveztetik.

Ugyancsak, melyben a győri püspök s a soproni és mosonyi comesek mint kiküldött kir. bírák Miksát, Lampertet és Dénest 1237. körül Kuseku föld birtokában megerősítik.⁴⁾

Találkozunk Béla alatt az igazságszolgáltatás gyakorlására — legalább viselt állásánál fogva — éppen nem hivatott dignitariussal is, ki mint delegált bíró ítélkezik; s ez Miklós királyi étekfogó mester (dapiferor. magitr.) mint bírói kiküldött, (judex super vindicandis terris Udvornicorum per Regem Ungariae constitutus) a Szántó helységhez foglalt birtokrészt

---

1) FEJÉR: IV. 3. r. 495; és VII. 1. r. 349 l.; Az elsőnek eredetije Dr. Star gyűjt : Horváth M. Magy. Regesták (M. tört. tár IX.)

2) FEJÉR: IV. 2. r. 292 l.

3) H OKLT.: 5 okl.

4) U. O. 6. okl.

Zalamegyében, a veszprémi püspöknek itéli oda Örményesen 1255. január 2-án kelt ítéletében.¹⁾

Ez okmányból kitűnik az is, hogy az udvarnokok is „Comes“-ek alatt állottak.

Másutt ismét, bizonyos egynemű természetű ügyek ellátására általános megbizatással egy egész vidékre nézve látjuk a kiküldetést; így Omodeus győri püspök egy 1255. évi február 9-én kelt oklevelében magát „Béla király által az illetéktelenül elfoglalt földek és várak visszaadása érdekében püspöki megyéjére kirendelt birónak“ mondja.²⁾

Valamint ő, atyja életében — mint ifjabb király, — a birói hatalmat csaknem korlátlanul s végérvényben gyakorolta, ugy viszont fiát Istvánt, — az ifjabb királyt is — ily hatalommal ruházta fel, őt elsőbbsen is Erdély hercegevé s a Kunföld urává tévén,³⁾ s általánosságban is királyi hatalmat adván a biráskodásban nékie.

Sőt, másik igen kedvelt fiát Béla herceget is Slavoniában, — a hova tartoztak még mindig, ez idő szerint is, Baranya, Valkó, Zala és Somogy megyék⁴⁾ — mint Slavonia hercege a legfőbb birói hatalommal felruházta.

1) H. OKMT.: V. 20. okl.

2) U. O. I. 24. okl.

3) Erre nézve számos oklevél közül, melyek ezt megállapítják, lásd FEJÉR: IV. 3. r. 23 és 154 ll; H. OKMT. VI. 78 és 84. okll.

4) E megyékre nézve lásd: Arnold zalai comesnek mint Opus slaviniai bán által delegált birónak, Mihály mester Buzád bán testvérének pörét tárgyzó 1239-diki ítéletét;

ugy Mária királynénak Béla szlaviniai herceg Bezenföld iránti adományát megerősítő 1267-ki oklevelét, — melyben Ba-

Béla herceg előtt — közvetlen — István ifjabb király, ezelőtt pedig, mint azt II. Endre koránál is érintettük, Kálmán, — a király testvére — lévén Slavonia hercegei, ezek is itt a legfőbb birói hatalmat gyakorolták.

Mindezekre okleveleinkben találunk elég adatot.

István maga személyesen, valamint saját nádora és ítélő udvari birája (Judex curiae) s ennek albirája által szolgáltatta ki az igazságot.

Maga ítélkezik p. o. egy 1259-diki ítélő leveléből kitünőleg,¹⁾ melyben öt szolgát, Churnug glaniczai várjobbágnak jogtalan megtámadása vádja alul felment, miután az ügy párbaj útján tisztába hozatott volna; ugyancsak maga végzi el Gábor mester és Raphael közötti peres ügyet is, mint azt Szalacson 1261-ben kelt oklevele²⁾ tanúsítja, melyben előadatik, hogy Gábor és Raphael, István herceg elé idéztettek, birtokaik, szolgálk, szolgálók felosztása tárgyában nemkülönben egyházi viszálykodások elintézése érdekében; midőn velük együtt több jámbor férfiú (Arbiter) is megjelent az osztálynak békés uton való létesítésére, s ilyformán csakugyan barátságos uton az létre is jött.

---

ranya vármegyében fekvő Bezen földét Béla hercegségbeneli földnek nevezi

Vagy végül IV. Orbán pápának a veszprémi püspöklőz intézett 1264-iki levelét, melyben Béla herceget Baranya, Valkó, Somogy Zala és Olcha váraknak s megyéiknek mint a Slavonia hercegséghez tartozóknak birtokál an oltaimaztatni rendeli (FEJÉR: IV. 1 r. 163. l; és III. 234. és 399 ll.)

1) HAZAI OKMT.: IV. 18 okl.

2) Grf. ZICHY CODEX: I. 14. okl.

Hogy István ifju királynak saját ítélő udvari birája (Judex Curiae) volt, ki István nevében igazságot szolgáltatott, erre nézve többek közt hivatkozunk a IV. Béla és István közt 1262-ben létre jött békeszerződésre,¹⁾ és az ezt kiegészítő 1263-iki oklevélre;²⁾ továbbá Fülöp esztergomi érsek és több bíró társa által köztük Baas mester az ifjabb király udvar birája (Judex Curiae) mint kiküldött bírák által 1264. év május 12-én hozott ítéletre;³⁾ Benedek Abauj vármegye főispánja és István ifju király udvarbirája (Judex Curiae) előtt 1266-ban létre jött osztályos egyezsége.⁴⁾ stb. stb.

De Béla herczeg is birt udvari bíróval. (Judex Curiae.)

Kitűnik ez több oklevélből; ilyenek: Béla herczegnek Soztovich nemzetséget érdeklő egy 1268-diki;⁵⁾ és egy Zeme földé iránti 1263-diki oklevele,⁶⁾ melyekben e herczegnek világosan s mindig megemlittetik az ítélő udvari birája is.

Volt alországbirája is, a mint olvassuk a pécsi prépostnak Béla herczeg albirájához (Vice judici Curiae domine B. ducis) 1268 körül deczember 5-én intézett azon jelentéséből, melyben ezt érte-

---

1) FEJÉR: IV. 3. r. 69. l.

2) U. O. IV. 3. r. 160. l.

3) H. OKLVYÁR: (Dessewffy kiad.) 34. okl.; ugy FEJÉR: V. 1. r. 62. l.

4) H. OKMT.: VII. 77. okl.

5) FEJÉR: IV. 3. r. 474. l.

6) U. O. VII. 1. r. 325. l.

siti, hogy István pozsonyi comest és Nádasdi Kornélt, Phylpes comes ellen megidézttette.¹⁾

A birói hatalom ily megosztása mellett is, magának a királynak igen számos ítéletével találkozunk, — ámde ezek mindig fontos s nagyobb horderejű jogügyek eldöntését tárgyazzák p. o. melyben IV. Béla 1243. évi július 5-én a budai káptalannak a város feletti biráskodási jogot oda ítéli;²⁾ vagy melyben Béla a Jób pécsi püspök és Kopasz Detre közt peressé vált rozlozsnai (Gömör vármegyei) földtért, Detre testvérének Ákos budai prépostnak tiltakozása ellenére is. Jób pécsi püspöknek ítéli s a határt is körülírja 1258. évi augusztus 7-én;³⁾ melyben a Pacsa melléki nemesek birtokairól 1256. évi szeptember 22-én döntőleg ítél.⁴⁾

Az országban utazó király utjában is tart személyesen ítélőszéket, mint azt p. o. a győr-csanaki határon u. n. „királyszék“-nél 1244. mártius 23-án tette.⁵⁾

Vagy végül a Pribk Demeter ügyében 1268-ban kelt ítélőlevelében.⁶⁾

Sőt arra is találunk adatot, hogy egyes nagyobb büneset őt különösen érdekelvén, magát arról közvetlenül informáltatni rendelte. — Így 1268-ban meghagyja Zalavármegyének, hogy őt

1 H. OKLT : 46. okl.

2 FEJÉR: IV. 1. r. 296. l.; KNAUZ : Budai kápt. Regestái (M. Tört. tár XII)

3) H. OKMT: VII. 58. okl.

4) ZALAVÁRM. TÖRT.: I. 24. okl

5) FEJÉR IPOLY: Győrmege és város egyet. leírása: 494 l.; és az általa idézett; Czech J Győr vm. főisp. 26. l.

6 Orsz. levtár. Act. Neo Reg. f. 465. N. 10.

Ondi Gergely s társa meggyilkoltatása esetéről haladéktalanul értesitse.¹⁾

Tudjuk a történelemből, hogy Béla nem nagy örömmel osztotta meg királyi hatalmát fiaival, különösen Istvánnal, ki mindig többet követelt, s e miatt apa és fiu közt 3 ízben is véres polgár háboru dúlt az országot.

Pedig a királyi biráskodásnak több személyben történt megtestesítése, kétség kívül jogbizonytalanságra, sőt visszaélésekre vezetett, mutatja az, hogy a király annak megakadályozására, nehogy oly előfordult esetek többször is ismétlődhessenek, mely szerint sokan az igazságot kijátszani igyekezvén, a pörben ítélő királytól az ifjabb király birtokába költözködtek: — elrendelte, hogy mindkét királynak 3—3 birójából alakított vegyes törvényszékek — Generale Judicium Regni — (országos általános törvényszék) elnevezéssel lépjenek működésbe.

E törvényszék ítéletei aztán, az ország egész területén érvényesek s végrehajthatók voltak, s az elmarasztalt ki nem bujhatott többé annak hatálya alul.

Tanusítják mindezt p. o. a már fent idézett Fülöp esztergomi érsek s 5 biró társának 1264. május 12-én kelt határozata:

továbbá IV. Bélának a veszprémi püspök pörében Tadenka vára feletti 1266-iki²⁾:

ugy Ebed fiainak Ponyth comes elleni pörében 1267-ben³⁾ hozott ítéletei.

1) TURUL. 1884. évf. 3. tüz

2) FEJÉR: IV. 3. r. 3. 2. l.

3) U. O. IV. 3. r. 384. l.

A nádor ítéletei felülbírálásánál, megerősítésénél is, többször találkozunk a király ítéleteivel: ilyenek többek közt: melyben IV. Béla Zlandus fejérvári éneklő kanonoknak, a Vindornya melletti eceseri udvarnokok ellen Szántó pusztá iránt indított perében Dénes nádor ítéletét megerősíti 1239-ben.¹⁾

Ez oklevélből kitűnik még az is, hogy a felek a király mint legfelsőbb forum elé is szóbeli és közvetlen tárgylásra idéztettek s a nádori ítélet ilykép lett felülvizsgálva.

Tehát a közvetlenség elve alapján határozott a felelbiteli bíróság is.

Továbbá, melyben a király László nádornak Márton és Bertalan rablók s tolvajok ellen hozott ítéletét 1244-ben²⁾ megerősíti.

Megemlítjük itt azt is, hogy IV. Béla korában már a nádori és más birói ítélezésnél is ülnökök (Assessores seu consiliarios,) szerepelnek, mint az Zágráb város kiváltságlevelében 1266-ból olvasható;³⁾

továbbá, hogy nádori jegyzőket (notarii) és főjegyzőket (Protonotarii Palatini) is találunk már Béla korából: az előbbi Dénes nádornak a panonhegyi apát és néhány pozsonyi várjobbágy közt felmerült perében hozott 1238-iki ítélete záradékából;⁴⁾ az utóbbi pedig Lőrincz nádor és

---

1) H. OKMT. VI. 25. okl.; (Grf. Festetich Tassiló lvt.)

2) FEJÉR: IV. 1. r. 308 l.

3) BARTAL: „Commentarii“ etc. I. 330, l., és Regest. Várad N. 323

4) FEJÉR: IV. 1. r. 138 l.

simeghi comesnek a hetesi nemesek részére kelt 1268-iki ítéletéből,¹⁾ tűnik ki.

Am e jegyzőknek birói functioja még nem volt s csak is mint az ítéletek kiadóí fordulnak elő.

Egyébként, Béla a jogbiztonság megszilárdulásának sikeresebb előmozdítása céljából mindjárt uralkodása kezdetén, a nagy atyja III. Béla által behozott, de csakhamar abban is hagyott írásbeli tárgyalást ismét életbe léptette;²⁾ e célból királyi jegyzőket is nevezett ki, kiknek feladatuk volt a pernek írásbeli kereset mellett történt benyújtása után a tárgyalási jegyzőkönyvet vezetni; mind ezt a király IV. Kelemen pápához 1265-ben irt levelében³⁾ maga mondja is, — és különben több adományleveleiből is jelsül: Poos és Benedek mester udvari jegyzők (Aulae notarii) részére Usal földe iránt kelt 1266-iki;⁴⁾ és Tamás mester udvari külön jegyzőt illető Kumur földe feletti 1267-iki⁵⁾ oklevelekből kitűnik.

Udvarában tehát, — ily írásos alapon — a kisebb ügyeket jegyzői, s cancellárjai, a nagyobbakat önmaga végezte.

Üdvös szándékát azonban nem követte egyszerűségi siker is, mert az ország nagyjai, kik különben is főleg azért idegenültek el tőle, mivel kemény büntetéssel sújtá azokat, kik még atyja

---

1) FEJÉR: VII. 1. r. 349. l.

2) ROGERIUS: „Carmon miserabile“ 4. 6. 9. és 11. czikkek szerint.

3) FEJÉR: IV. 3. r. 258. l.

4) U. O. IV. 3. r. 313. l.

5) U. O. IV. 3. r. 395. l.

életében közte s atyja közt a surlódásokat szitoták; de legkivált mert ama gyakorlatban levő szokást, melynél fogva a főurak a királylyal ülve beszéltek, s e czélből maguknak a királyi udvarban székeket is tartottak, nemcsak egyszer s mindenkorra megszüntette, hanem az ott tartott főuri székeket ki is dobatta s elégettette; most, hogy az irásbeliséget ujból behozva ezt reájuk is kényszeritené, nyílt ellenkezés, sőt lázadásban törtek ki; s e pártoskodás és visszavonás ördöge juttatta diadalra nem sokkal utóbb a beözönlött tatárokat is; s hazánkat pusztulásnak vetette oda.

Az irásbeliség elleni harc és ellenszenv, annak a nemességre nézve megszüntetését eredményezte elvőgre is, mint ezt a később tárgyalandó 1267-iki nagy királyi diplomából látni fogjuk, s így az olygarchia féktelen gőgje és önössége ebben is diadalát ülhette!

A hatalmas főnemesség önkénye és jogtiprásának ellensúlyozása, vagy épen elhárítása szempontjából, a kisebb nemesek igyekeztek maguknak patronusokat fogni a nagyok közül.

Látjuk ezt még a különben nagy hatalmat representáló papság részéről is, mint p. o. András kapornaki apátnál, ki 1240 körül kelt levelében egyházának alattvalóit Mihály comes pártfogásába ajánlja, bizván ennek vallásos érzületében, s nemeslelkűségében, melynél fogva az egyház népeit a szomszédok zavargása esetén megvédelmezendi.¹⁾

---

1) GRF. ZICHY CODEX: I. 4. okl.

Bélanak egyes községek önállósítása s kiváltságokban való részesítése tekintetében is igen nagy része volt, melyek bennünket ugyancsak a birói hatalom gyakorlatának szempontjából, kell, hogy érdekeljenek, mert ezekben rendszerint a szabad bíró választás, önálló jogszolgáltatás s más bíró joghatósága aluli felmentés jelentős szerepet játszanak; sőt legtöbbször még a párviadal terhes ítélet tétele aluli mentesség is rendkívüli exemptiót foglaltak magukban.

Ily kiváltságokban részesült mintegy 25 város; ilyenek köztük:

a n a g y s z o m b a t i a k 1238-ban és 1267-ben¹⁾)

a z á g r á b i G r e c h - h e g y é n m e g t e l e p ű l t e k 1242. 1266 és 1267-ben;²⁾)

a z o m b o r i a k 1242-ben;³⁾)

a z o l a s z i a k 1243-ban;⁴⁾)

a t a t á r j á r á s a l a t t k i v á l t s á g l e v e l e i k e t e l v e s z t e t t p e s t i e k, u g y a z ó l y o m i a k 1244-ben;⁵⁾)

a k ö r m e n d i e k 1244-ben;⁶⁾)

a k o r p o n a i a k 1244-ben;⁷⁾)

a l u p r e c h t s z á s z i a k (Beregszász) 1247-ben;⁸⁾)

a k ö r ö s f a l v i a k 1253-ban, kik azonban

---

1) FEJÉR: IV. 1. r. 132; és 3 r. 393. l.

2) U. O. IV. 1 r. 258; és 3 r. 330. 396. ll

3) U. O. IV. 1 r. 265 l.

4) U. O. IV. 1 r. 278 l.

5) U. O. IV. 1 r. 326. 332 ll

6) H. OKMT: VI. 29 okl.

7) FEJÉR: IV. 1 r. 329 l.

8) U. O. IV. 1 r. 445 l.

kiváltságukat már István, egész Slavonia bánjától nyerték (Fejér: IV. 2. r. 164. l.) s a király által ez csak is megerősítettik;¹⁾

ismét a zólyomiak 1254-ben;²⁾

Dobruna és Bábaszeg zólyom megyei községek 1254-ben;³⁾

a lipese melletti bisztricziek (Besztercebánya) 1255-ben;⁴⁾

a jasztrebarkiak 1257-ben;⁵⁾

a nyitraiak 1258-ban;⁶⁾

a lipetói lipesefalviak 1260-ban;⁷⁾

a komáromiak 1267-ben;

a kismárkiak 1269-ben;⁸⁾

a szent-ambrusiak ugyancsak 1269-ben;⁹⁾ magától a királytól.

Az Endre alatt 1225-ben kiváltságot nyert petrinaiak 1240-ben is újabb privilegiumot kapnak,¹⁰⁾ de ebben az említett defensor féle kedvezményről nincs említés, hanem már szabadon választott bíró szerepel: s ebben még ama különös előnyt és kiváltságot nyerték, hogy felperesedésük esetében a bíró nekik tartozott az esküt oda itélni.

A szegedieknek is 1247-ben Tápé nevű

---

1) FEJÉR: IV. 2. r. 72 l.

2) U. O. IV. 2. r. 213 l.

3) U. O. IV. 2. r. 228 l.; és II. OKMT. VI. 48. okl.

4) U. O. IV. 2. r. 296 l.

5) U. O. IV. 2. r. 416 l.

6) U. O. IV. 2. r. 455. l.

7) U. O. IV. 3. r. 9 l.

8) U. O. IV. 3. r. 514 l. és II. OKMT. VI. 109. okl.

9) U. O. IV. 3. r. 530 l.

10) WENZEL: Árpádok. Uj okmt. XI. 313. l.

puszta föld adományoztatván, Buda és Sz.-Fejérvárral egyenlő szabadságokkal ruháztatnak fel;¹⁾ nemkülönben ily jeles kiváltságban részesültek a szathmáriak is, István ifjú királytól 1264-ben.²⁾

(A tatárjárás után mai helyére telepített budaiaknak, — akkor pest-ujváriak — a király által 1244-ben adott nagy kiváltságlevelét azonban, Salamon Fer. „Budapest története“ című munkájában erős érvek felhozásával hamisnak tartja).

Ezek között, különösen felemlitendőnek tartjuk: a n a g y s z o m b a t i a k é t, a mennyiben nékiek megengedettett, hogy bírójuk a város tizenkét jobbjaival (cum duodecim melioribus villae) halálbüntetést is szabhasson, kivéven ha a vádlott nemesi rangú volna; — és hogy náluk ingatlan jószágot egyedül csak a velük egyenlő szabadságokat élvező ember vehessen; továbbá, hogy nagy szombati polgártól, bármely ügyben sem lehet tizenkét tanunál többet követelni.

A pestiekében különösen felemlitendő, hogy az ingatlan jószág vevőjét egy év és egy nap után többé senki se háborgathassa; s hogy összes vagyonukat — az egyenes örökösben szükködők is — szabadon bárkinek hagyhatják.

Ugy a k ö r m e n d i e k é b e n, hogy a tetten kapott tolvaj a lopott tárgy hatvanszoros becsér-

---

1) VARGA: Szeged város története.

2) FEJÉR: IV. 3. r. 206 l.

tékében marasztallható, s a ki ől, az fejvesztésre ítélandó volt.

A nagyszombati, pesti, korponai és jasztrebarkai kiváltságlevelekben, még azon fontos körülmény sem hagyható megemlítés nélkül, hogy közöttük a párviadal ítéletével való bizonyítás helyt nem foghatott, hanem ügyeik tizenkét szabad polgár esküje vagy megfelelő tanúsítása által volt eldöntendő.

Épp ellenkezőleg a besztercebányaiaknak viszont, ama különös engedély adatott, hogy ők meg az ügydöntő párbaj ítélet tételét gyakorolhassák, és pedig a párbajt, — ugymond az oklevél — karddal és kerek alaku paizszsal ellátva, szász mód szerint volt szabad megvívniok; mégis, ha valami nagy ur, vagy nemessel volt az megvívandó, akkor a király birósága lesz hivatva eldönteni, vajjon magyar vagy szász szokás szerint legyen-e a viadal.

Most már valóban kérdés merül fel, a párbajt illető e kétféle, egymint eltiltó vagy felmentő, és megengedő sőt kötelező kiváltságnál, vajjon melyik volt hát nagyobb kiváltság?

Ha a lovagiasság szempontját, s főleg az abban oly kényes közép korét tekintjük, csak egy felelet lehet reá: hogy a beszterceieké a dicsőség!

Mind eme községek népessége, átaljában jövevények, telepecsek voltak, s a király különösen hódolt nemzetiségi érzelmeiknek is, midőn őket privilegizálta. Legeclatansabbán nyilvánul ez, igaz-

ságügyi exemptiójában a korponaiknál, kiknek azon jogot adta meg, hogy náluk magyarok ne is tanuskodhassanak.

Alig is szenved kétséget, hogy a jó korponai szász polgártársak erősen éltek is e jogukkal.

Ily messze Béla nem is ment többé a nemzetiség iránti engedményeiben, mert mint a Döb-runya és bábaszegi német jövevények privilegialis levele mutatja, később már legalább is az egyenlőséget adta meg a magyarnak a némettel szemben. „Ha ugyanis“ — ugymond ebben — „valamely ügy támad, a magyar és német polgárok azonnal egyformán kihallgattassanak, hogy a vizsálynak magva ne hintessék el.“

E kiváltságolt községek, vagy jobban mondva ezáltal immár szabad kir. városok lakói, tudvalevőleg nem nemesi rangu polgárságból állottak, noha a bevándorolt jövevények között elvéve nemes is akadt, mint azt Pest kiváltságlevele is mutatja.

A hol tehát mégis e városokban nemes egyének is léteztek, s ilyenek még Esztergom s Nagy-Szombat is — ott felettük semmi joghatósága nem is volt a városi birónak, hanem a nemesek ítélő birája itt is a király. (Fejér: IV. 1. r. 132. 1.)

Béla király általában nagy előszeretettel viseltetett a községek, a városok felvirágoztatása iránt, s főleg, hogy a tatárdulás ama sajnós tapasztalatot is megszerzé számára, hogy a várendszer, a vármegyei szervezet éppenséggel nem bizonyult a hon védbástyájául, a polgári elem

és intézmény szervezése, s minél nagyobb kiterjesztésétől remélte az ország jólétét s ismételi felvirágzását: s eltekintve azon kényszer helyzetétől is, mely szerint az elpusztult lakosságot mindenkép helyreépítenia kellvén, a bevándorlók telepedési kedvét növelendő, ezeknek az anyaföld megmaradt lakóitól jóval előnyösebb és kedvezőbb módon és alakban, különös engedményeket s kiváltságokat adni csakugyan elengedhetlenül kellett is, mégis — nagy valószínűséggel véljük mondhatni, hogy a jövővények s illetve már letelepült újabb lakóságok ily bő, és gyors kiváltságolásai, a királynak ama fennebb érintett reményeire, terveire, vezethetők vissza.

E szabadalmazott városokra csaknem alkalmazható volt az „állam az államban,“ hangzatos frázisa.

Mert mit tapasztalunk ezeknél?

Az önkormányzat és saját törvénykezésnek eddig szokatlan, nem ismert módját!

A szabadalmazott város ugyanis nem csak első fokban saját önválasztotta birájának volt alávetve minden polgári és bűnügyben, bármely úr vagy felsőbb joghatóság világos kizárásával; — nem csak bizonyos u. n. városi jogvert gyökeret falai között, hanem a felebezéseket sem bocsáták fel semmiféle apellatorium forum s még a király elé sem, hanem egyik kiváltságos város a másik társ, u. n. anya városhoz küldi felülvizsgálás végett az ügyet, mint ezt Selmezbánya törvény-

könyve is (Wenzel: „Árpádkori új okmt.“ III. 207.) nyilván kifejezi. — S mint az Dobruna és Bábaszeg hivatkozott kiváltságleveléből is kitűnik, mely községek ügyeiket Korpona városához voltak utalva felebbezni.

A király bírósága csak a felségsértés, hazárulás, a király s állam elleni főbenjáró ügyekben ítél. (I p o l y i : „Besztercze műveltség-története ;“ Századok 1874 : 547. l.)

Terünk, és e munka köre nem engedi, hogy a kiváltságolt városoknál tovább is időzzünk ; végezzük tehát azzal, hogy e kiváltságolt idegen népek, joghatósági körükben a magukkal behozott német, szász, olasz, stb. törvények és jogszokásokat, a magyar jogszokással vegyítve érvényesítették.

Felemlítjük még a travi polgárokat, kik a tatárok betérése idején Bélát és övéit oly vendégszeretettel fogadták, hogy oklevelük szerint valóban „a leghivebbeknek“ nevezhetők ; ezeknek is megerősíti s gyarapítja szabadalmaikat 1245-ben ; többek közt, hogy ügyeik saját bíráik által ítéltessenek meg.')

Későbbi királyainkhoz is, hosszú időközön át mindig törhetlen hűséggel ragaszkodó Trau városa ma már nem más, pusztult falunál.

De az egyes községeken kívül Béla, még kiváltságokban részesíté némely népeket, osztályokat és személyeket is, melyek bizonyos önálló

---

1. A Velenczéből Bécsbe származott „Copia de Commemoriali“ II. köt. 403. l.

területnek lakosságához tartoztak, s ezeket is joghatóság tekintetében más alapokra fektette.

Említők már szt. István koránál, a turócezi convent népeit, kiket Béla 1266-ban a megye vár-ispánja joghatósága alul kivett, s a prépost és a király alá helyezte.

Igy továbbá, a pannonhalmi conventnek Pozsony megyei (Csallóközi) Di enes helységét is, a pozsonyi comes és curialis comes (alispán) hatósága alul kivette 1270-ben; mert noha szt. István királytól nyert kiváltságánál fogva a convent itt is hatóságot gyakorolhatott volna, eddig azt ott a pozsonyi Comes gyakorolta.¹⁾

Az ugynevezett „szepesi nemesek“ részére adott 1243-iki szabadságlevelében²⁾ Béla ezeket a szepesi gróf beszállása és bírósága alul. — a tolvajság pénzhamisítás és dézsma ügyeket kivéven, — felmenti. nekik szabad bíróválasztást enged, és a párviadal s eskü általi bizonyítás módját szabályozza s megengedi, hogy a magvaszakadtnak jószágai leányaira s ha ezek sem volnának özvegyére, de a férj által viselt szolgálatok terhével együtt, — szálljanak.

A jászai prépost egyházának népei részére 1243-ban;³⁾

ugy István esztergomi érsek részére a kereszturi jövevények érdekében 1246-ban⁴⁾ kiadott kiváltságlevelében e népeket is a szabadbíró

1) II. OKMT.: IV. 28. okl.

2) FEJÉR: IV. 1. r. 279. l.

3) U. O. IV. 1. r. 304. l.

4) U. O.: IV. 1. r. 440. l.

választás jogával ruházza fel, s a választott birónak birói hatalmat ad.

1244-ben a marianusokat (német lovagrend) veszi ki a rendes bíróságok hatósága alul.¹⁾

A zsidók is különös pártfogójukat tisztelhetik IV. Bélában, mert az ezeknek 1256. évben adott szabadságlevél²⁾ valóban eddig nem tapasztalt engedmények és jogok élvezetébe helyezte a zsidó népet, holott épp az időben más államokban a zsidóság keményen üldözött!!

Ebben ugyanis, büntetéseket statuál a zsidók bántalmazóira: esküjöknek a keresztényekével egyenlő értéket tulajdonit; kizárólag csakis keresztény tanuknak ellenükbe állítását, ugy kisebb ügyekben Mózes könyvei felett teendő esküre szoríttatásukat tilalmazza; nekik szabad kereskedést enged, s őket egymásközti ügyekben egyenesen kiveszi a város birájának hatásköre alul s tulajdon királyi vagy főkanzellárja bírósága alá helyezi.

Szabadságot ad nekik, hogy nemesi jószágokat zálogban, adósság fejében haszonélvezetül birtokukban tarthassanak; azonban ezt tőlük bármely keresztény is kiválthatta; ily zálogbirtokon azonban keresztényeken semmiféle hatóságot nem gyakorolhattak: s teljes királyi hatalmával megvédeni is igéri az ily birtokban háborgatott zsidókat.

---

1) FEJÉR: IV. 1. r. 313. l.

2) U. O. IV. 2. r. 108 112. l.

Egyes személyeket illetőleg adományozott joghatósági kiváltságok közül, felemlítjük IV. Bélának Botyz comes részére Chetene erdőről 1264-ben kelt oklevelét,¹⁾ melyben úgy Botyzt, valamint ezen Chetene nevű erdő helyén megtelepülő népeket, a szepesi gróf birósága alul kiveszi, s Botyza nézve kijelenti, hogy ez is úgy, mint más országos nemes, csakis a király előtt idéztessek perbe.

Jelentős kiváltságban részesíté Béla az esztergomi érseket 1263-ban kelt oklevelében, melyet neje Mária királyné, úgy az ország rendei s főpapjainak egyetértésével adott ki.²⁾

Ebben megerősítvén az esztergomi érsek és érsekség eddigi jogait s kiváltságait, kimondja, hogy az érseki egyháznak népein az érsek nádorán, udvari biráján (Judex Curiae) és uradalmainak comes-én kívül senki más joghatóságot nem gyakorolhat, ítéletet nem hozhat; s ha az érsekség egyház nemesei tolvajság vagy rablás miatt vádoltatnának és törvény szerint e miatt az ország nádora vagy birája által elítéltetvén, ki is végeztetnének, birtokaik ne az ítéletet hozó nádorra vagy országbiróra, hanem az esztergomi egyházra szálljanak; megjegyeztett azonban, hogy ily egyház nemeseket tartozik az ország nádora vagy birája az érsek nádorának itélettétele végett kiadni, ha ez azt úgy kívánná.

Ez oklevél szerint, az esztergomi érseknek,

---

1) FEJÉR: IV. 3. r. 185 l.

2) U. O.: IV. 3 r. 133. l.

egyház-nemesei fölött, bűnügyekben fenytő (*sed-
ria criminalis*), felelvteli, (*forum apellatorium
criminale*), és felülvizsgáló, (*forum superrevisio-
rum criminale*) törvényszéke is, — ekként csak-
nem fejedelmi joga — létezett.

* * *

Térjünk át végre is annak ismertetésére, mit tudunk IV. Béla idejéből a tulajdonképeni igazságszolgáltatásról? szóval mit tapasztalunk a perlekedési eljárás terén?

E részben mindenekelőtt felemlitendő a királynak már hivatkozott 1267-iki nagy kivált-
ságlevele, melyet István és Béla fiai által is megerősítve adott ki.¹⁾

E diploma is Kovachich által lön felfedezve, s utóbb az, a *Corpus Juris*-ba is mint törvény beiktattatva.

Első sorban is ama rendelkezését emeljük ki, melylyel az arany bullának egyik lényeges ágazata nyert megszorítást.

Ugyanis, a nemeseknek ama szabadsága, mely szerint a székesfejérvári szt. István napi évenkénti gyűlésre személyenként volt joguk megjeleni, tetemesen korlátoltatott; a mennyiben itt kimondaték, hogy a nemesek személyenkénti megjelenhetése helyett vármegyénként két-három nemes mint küldött tartozik megjeleni s ezek jelenlétében bárki által elkövetett sérelmek orvoslás alá veendőek.

1) FEJÉR: IV. 3. r. 391. 1. (Eredetben orsz. lvt. Dipl. Lev. 622. sz.)

Kimondatott továbbá:

hogy egyszerű vád alapján, törvénytartás nélkül a nemesek közül senki be ne fogatassék; jószágaiban vagy személyében meg ne károsíttassék, hanem annak rendje szerint törvény elé állíttatván. az ország fő emberei jelenlétében törvényesen — harag, gyűlölség és kedvezés nélkül mindenki felett ítélet hozassék;

hogy az örökös nélkül elhalt nemes józága, a családbeliek törvényes meghallgatása nélkül, sem a koronára visszaháromlottnak tekinthető, sem bárkinek is eladományozható nem volt.

Míg, a harcban elesett magvaszakadt nemesnek adományi jószágai, egyáltalában nem szállnak vissza a koronára, hanem azok megmaradnak vérrokonai kezeinél; a melyeket azonban pénzen szerzett, annál maradnak, a kinek azt életében megrendelte.

Végül kimondatott ebben még:

hogy a nemesek ügyei írott kereset, írásos panasz nélkül tárgyaltassanak és intéztessenek el.

E végső passus által tehát a Béla által országlása elején behozott, s a nemesség előtt oly nagy gyűlölséget eredményezett írásbeliség ismét ellőn temetve.

E kiváltságlevélben egyszersmind felhatalmazás adatik az esztergomi érseknek, hogy a bennfoglaltattak sértetlen megtartására a királyt és fiait egyházi átok terhe alatt szorítania jogában álland.

Béla idejéből eredő számos okleveleink, több tekintetben érdekes adatokat tartalmaznak az igazságszolgáltatási s perrendi viszonyokról.

Igy látjuk:

hogy az adományi jószágok, királyi helybenhagyás nélkül érvényesen elidegeníthetők nem voltak mint ez a királynak Dénes (Bánffy cs.) főlovász mester részére Tupolchán birtoka iránt 1235-ben;¹⁾ ugy Nana comes részére 1266-ban²⁾ kiadott okleveleiből nyilván kitűnik.

Hogy a nemzetségi birtokok, a jog közösségével bíró vérségi rokonok beleegyezése nélkül joghatálylál eladhatók nem voltak, mert ezen mulasztás folytán, a vérséghez tartozó azt pénzen visszaválthatá.³⁾

A szomszédok elővétel jogával birtak.⁴⁾

Leány negyed pénzen vett jószágokból nem járt;⁵⁾ s egyedül csakis adományi vagy első foglalásu birtokból.⁶⁾ (Az első foglalási birtok ötleteből megjegyezzük itt. — hogy a honfoglalás-kor u. n. szállás, megszállás (descensus) jutott az egyes nemzetségeknek osztályrészl; — ezután szakadván ki belőlük az ágak (családok) lassanként következett be az osztály

---

1) FEJÉR: IV. 1. r. 21. l. (Meg kell itt jegyeznünk, hogy ez oklevél hitelessége Bartal által megtámadva lett, főleg, mert Béla országglása 2-ik évében keltnek van írva.)

2) FEJÉR: IV. 3. r. 315. l.

3) U. O. IV. 1. r. 146. l.

4) U. O. IV. 1. r. 395. l.; III. 2. r. 410. l.; stb.

5) U. O. IV. 1. r. 146. l.

6) U. O. IV. 1. r. 34. l.; IV. 2. r. 517., ugy 518. l. stb. ZICHY CODEX I. 10., 12. okl. stb.

is, melynél az u. n. nyil általi felosztás volt még gyakorlatban).¹⁾

Érdekes a következő 1239-iki okmány is, melyet az öröklési jognál a törvényes szokásra való hivatkozása miatt szükségesnek tartunk röviden ismertetni: „A templariusok Magyarországon“ című munka után.²⁾

Szathmár fia Miklós érezvén, hogy magtalan fogna elhalálozni, még II. Endrénél királyi engedélyt eszközölt ki arra: hogy vétel útján Sopron megyében szerzett némely falvait, házait, minden hozzá tartozandóságával együtt a templariusoknak hagyományozhassa halála utánra.

A királyi engedély következtében Miklós rokonai sem ellenezvén ezt, Miklós tényleg akként végrendelkezett is, hogy e javak a templariusokra szálljanak.

Elhalván Miklós, s maga a király is II. Endre, — Béla uralkodásának első éveiben Miklós rokonai pert indítottak a templariusok ellen, állítván, hogy a Miklós által a templariusokra ruházott javak nem vétel útján szereztettek, hanem örökösödési joggal bíráttak; ennél fogva az általános törvényes szokásra (Approbata regni consuetudo) hivatkozván, kijelenték, hogy ezen birtokok, minthogy örökösödési joguak, (hereditaria) pénzzel megválthatók; és ezeket pénzen beváltani akarják is.

---

1) PODHRACZKY: „Béla király névtelen jegyzőjének“ stb. 137. 138 ll.

2) PESTY: „Templariusok Magyarországon“ 64—65 l; és az ott idézett FEJÉR: IV. 1. r. 146. l. (M. Akad. Ért. II. köt.)

A templarius mester tagadta, hogy ezen jószágok beválthatók volnának, miután Miklós ezeket maga szerezte, és jogosan hagyományozta.

Az ügy eldöntésére Miklós rokonai: Oslu comes, Miklós győri comes, Péter, György és Herbord, a győri egyházba idéztettek, hogy esküvel erősítsék amaz állításukat, mely szerint a végrendelkező Miklós birtokai általa nem pénzen szereztek, hanem örökösödés útján szállottak reá. De Chepan, a király által Győrbe küldött *pristaldus*, a kitűzött napon a perlekedő nemeseket nem találta hajlandóknak az eskü letételére, s így a kérdéses birtokok Miklós szerzeménye gyanánt ismertettek el.

Befejeztetvén ezen ügy, István, Miklós veje azon követeléssel állott elő, hogy a templarius mester — az ország közszokása szerint — valamennyi per tárgyát képezett birtoknak negyedrészt (neje leány negyed-jogán) engedje át.

Ezen utóbbi követelést a király az ország bárói ítéletére bocsátotta; kik is azt határozták: hogy miután Miklós birtokait vétel útján szerezte, nem pedig atyja után örökölte, Miklós pedig az ő leányának (István nejének) semmit sem hagyományozott, az utóbbi azért, jog szerint nem is követelhet semmit.

Mely ítélet a király által megerősítettvén, a templarius mester a soproni comes által a birtokba be is vezetett.

A korabeli okleveleinkben, az izzó vas próbájának nyomaira nem akadunk; e helyett: az oklevelek, a párviadal, az eskü társak, tisztító tanuk szerepelnek általában a bizonyítás módjaiként.

Mindezek kitűnnek többek közt: Dénes nádornak, Szántó pusztá iránt 1236-ban kelt ítéletleveléből;¹⁾

IV. Bélának, Miklós alországbiró ítéletét helybenhagyó 1239-iki;²⁾ és

László nádor ítéletét helybenhagyó 1244-iki³⁾ ítéleteiből.

András pozsonyi főispán és országbirónak Kenéz birtok iránt folyó perben 1240-ben kelt⁴⁾ ítéletleveléből.

Az esztergomi káptalan tanusítványából 1256-ban,⁵⁾ hogy Bors fiai a honti várjobbágyok ellenében, Domo földtérhez tulajdonjogukat igazolándók, a nékiek odaitélt esküt letették.

IV. Bélának 1255-ben a jászai convent részére kiadott privilegialis leveléből, melyben ez okiratok felvételére 100 márka hitelességgel feljogosítatik,⁶⁾ — vagy végül:

Vince nyitrai püspök, Ilyana, Endrédi Endre nejének perében 1269. évben hozott ítéletéből,⁷⁾

---

1) H. OKMT: VI. 21. okl.

2) FEJÉR: IV. 1. r. 149. l.

3) U. O: IV. 1. r. 308. l.

4) H. OKMT: IV. 10. okl.

5) U. O: VI. 56. okl.

6) FEJÉR: IV. 2. r. 303. l.

7) U. O: IV. 3. r. 533. l.

melyben az alperes hét nemes egyénnel, maga a nyolczadik, — se octavo — tartozott esküt tenni.

A már II. Endre alatt szokásba vett, érintettünk perszüntető egyezségek, a gyilkosság és emberölés esetében Béla alatt általános használatban voltak; a tettes a megölt rokonait bizonyos mennyiségű pénzzel tartozott kielégíteni, úgy a birónak is eljárását dijjazni, s a per ezzel megszüntetve lőn. Erre nézve sok közül csak egy-két oklevélre hivatkozunk; ilyen:

a nyitrai káptalannak tanuságlevele 1251-ből¹⁾ mely ily czimen. 12 márka ezüst iránti kötelezettséget bizonyít; úgy IV. Bélának, a Jüre nembeliek és Haholth közt létrejött egyezséget megerősítő 1267-iki oklevele.²⁾

A biráknak járó illetmények. dijjak, ezen most érintett egyezségi eseteken felül, még több esetekben és különböző czimeken vannak okmányilag feltüntetve.

Jelesül :

a levél vagy pénzhamisítóknak, tolvajoknak, orgazdáknak, hamis vádlóknak összes vagyona a biró kezére szállott, ki azokat a károk és kiszabott birságok lehajlításával, teljes joggal birhatta, eladhatta, elajándékozhatta.

E jogszokás sokáig, — majdnem a 14-ik század végeig — fenn is maradt.

Mindezekre adatokat nyujtanak különben :

Dénes nádornak Ponyth comes perében kelt 1239-iki ítélete :

1) FEJÉR: IV 2. r. 84. 1.

2) U. O: IV. 3. r. 403. 1.

IV. Bélának Terebes föld iránti 1251. évi adománylevele; ugyancsak neki, a kalocsai érsek, valamint önmaga által tett, többrendbeli adományokat megerősítő 1253-iki oklevelei¹⁾ stb.

Általában véve a birónak és pristaldjának eljárása fejében, főleg a kiszabott birságokból bizonyos rész járt ki, miről a már többször idézett Sag, Nyul, Tarjan és Ech községek részére kiadott 1240. évi királyi oklevél is tanuskodik;²⁾ mely érdekes okmány különben azt is feltünteti, hogy az ugynevezett bilochusok, nemkülönb a comes curialis (alispán) helyettesei, eltöröltettek;

hogy a comes curialis birói hatalma korlátoztatott, s maga a megyei gróf (vár ispán) is, csak a várkötelékhez tartozó várjobbágyok jelenlétében biráskodhatott.

A várispánnak megjáró illetmény tekintetében is foglaltatik, végül ez oklevélben adat, a menyinyiben a fiörökös nélkül elhalt — magvaszakadt — várjobbágy vagyonának fele, a megye grófot illette, a másik, az elhalt özvegyét s leányait, míg ha leányai sem maradtak, a vagyon két h a r m a d a illette a comest, s csak e g y h a m a d a az özvegyet.

A meg nem fizetett birói díjjak behajtása, az ítélet végrehajtásával egyidejűleg volt eszközlendő. miért is az érdekelt birónak gondja volt, hogy az végre is hajtassék; mutatja ezt Róland nádor-

---

1) FEJÉR: IV. 1. r. 170; 2. r. 92. 171. 173. ll.

2) H. OKMT: III. 4. okl.

nak Chák királyi tárnok mester és soproni főispánhoz 1249—1260. év között intézett felhívása.¹⁾ melyben esodálkozását fejezi ki, hogy bár Oslbán özvegye s ellenfelei közti perben az ítélet végrehajtása, s egyszersmind őt a nádort illető felmerült birói illetmények behajtása tárgyában, már többször intézett felhívást czimzethez, — ez még is eddig teljesítettlen maradt; — hajtsa tehát végre az ítéletet, szedje be a nádor birói illetményét, ugy a magáét is, s a nádort megilletőt, a kiküldött nádori ember útján küldje is meg!²⁾

A peres eljárásban általában nagy keletnek örvendett a választott birák előtti egyezkedés is.

A már megindított rendes per folyamában többször látjuk azt, hogy a felek Arbitereket (választott birót) neveznek meg, ezek tapintata és egyeztető képességüktől remélve kölcsönösen mindkét fél, a békés megoldást.

A rendes bíróság ilyenkor halasztást adott, s bizonyos helyet s határnapot tüze ki, (többnyire valamely conventbe, vagy szentegyházba) melyen és melyre, a felek s választott biráik megjelenve s az ügyet tárgyalva, a választott birák ítéletet mondanak a conventi tag jelenlétében.

A meghozott ítélet azonban egyelőre még nem vált kötelezővé; mert a felek tartoztak még ezután, ugyancsak bizonyos terminusra, az illető

---

1) H. OKMT.: I. 20. okl.

2) Maga a „bíróság” szó, nyilván a „bíróság” szónak rövidítvényeként mutatja: hogy birói-eljárás folyamánya, következménye.

convent jelentésével a per rendes bírása előtt jelentkezni, a választott birói ítéletnek mint elfogadott egyezésnek bemondására, vagy ennek el nem fogadása esetén, a per további rendes utu folytatására.

Ily értelmű halasztás olvasható p. o. az Óvári Konrád mesternek s társainak Gyula fia Miklós, és tisztje elleni perében 1270. előtti időben kelt birói oklevélben¹⁾ is.

E részben adatul említjük: továbbá a Cene és Pál között fentforgott ügyben határnapot tűző 1270. körüli birói végzést²⁾ is.

Megtörtént, hogy a rendes bíróság elé, a per megindításának első stadiumában már, a peres felek azonnal magukkal is hozták a kölcsönösen megválasztott egyeztető biráikat; ilyenkor persze nem is kellett határnapot tűzni a választott birói eljárás keresztül vitelére, hanem azt nyomban ott elvégezték; s a biró tudomásul vevén a létrejött egyezséget, a per megszűnt.

Igy mutatja ezt István ifju királynak már fentebb is idézett 1261. évi oklevele.³⁾

De a per, a vizsgálkodás megszüntetése, a per bírása mellőztével gyakran a hiteles hely előtt történt ünnepélyes nyilatkozat által is esz-közöltetett, melyről aztán a hit. hely kiadta tanusítványát a feleknek, mit a per bírójának esetleg bemutathattak.

---

1) H. OKMT: VI. 113. okl.

2) U. O. VII. 92. okl.

3) Gf. ZICHY OKMT: I. 14. okl.

Igy olvassuk ezt a bácsi káptalan részéről 1255-ben kiállított s a felek kérelmére kiadott egy tanusítványból,¹⁾ melyben Mátyás fia Karun, ama perről, melyet Mortara földtér iránt Keled comes ellen folytatott, lemond.

Ugyan lemond,²⁾ a zágrábi káptalan előtt 1269-ben Cheh comes, Pochuna comes fia, azon keresetről, (Questionis . . . contra . . . . .) melyet a szt. György melletti birtok iránt két varasdi várjobbágy ellen indított.

Másutt ismét, Lampertus egri püspök 1270-ben bizonyítja,³⁾ hogy előtte a Tomaj és Szalok nemzetség több tagja, a két nemzetség birtoka mellett folyó Tisza vize felett folytatott viszálykodást barátságos egyezséggel befejezte, s kötelezték magukat, hogy keresztelő szent János napjának nyolczad napján, az egri káptalan előtt, ezen perre vonatkozó leveleiket megsemmisítik, s ezen egyezséglevelet, a káptalan által kiváltság levélbe foglaltatják.

Ez okmányban megemlítésre méltó még, hogy a két nemzetség egy-két tagja a saját egész nemzetsége nevében is kötelezőleg ténykedik anélkül, hogy e részbeni meghatalmazottságuk csak megérintve is volna.

A létrejött egyezés csakugyan az egri káptalan által még azon évben kelt oklevél szerint át is iratott.⁴⁾

---

1) Gf. ZICHY CODEX: I. 11. okl.

2) H. OKMT: VI. 107. okl.

3) U. O: VI. 120. okl. és FEJÉR: VII. 5. 367. l.

4) H. OKMT: VI. 127. okl. és FEJÉR: VII. 5. r. 368 l.

A választott bíróság által eldöntés alá vett egy nevezetes, s jogügyi vonatkozásaiban felette érdekes perrel is megkell, hogy ismerkedjünk.

Nem sokkal a lezajlott tatárdulás után kelt. — különben évnélküli — választott bírósági tanusítvány szerint ugyanis:

a templariusok és a pannonhalmi szent mártoni főapátság közt györmegyei Szőlős birtok iránt per támadván, közmegegyezéssel a per eldöntése választott bíróságra bízott; melynek irányában mindkét peres fél arra kötelezte magát, hogy a mely fél visszautasítaná a választott bírósági ítéletet, az az ellenfélnek 100 márkát fizessen büntetésül.

A bírák tehát kimondták, hogy a vitás földterület miként osztandó fel, s a földosztály fogantatására, a bíróság, kebeléből kiküldötteket bízott meg, kik is erre határnapot tűztek ki.

A szentmártoni apátság maga részéről küldött is képviselőket t. i. az egyház dekanját, néhány szerzetessel s jobbágygyal; a templarius mester azonban sem maga meg nem jelent, sem képviselőt nem küldött a lovagrendből, hanem egy közönséges jobbágy emberét küldte a bírák elé, ki is előszóval követelte, hogy az igazság szolgáltassék ki, a nélkül azonban, hogy a meghatalmazással e célra fel is ruháztatott volna; ily megbízó levelet elő nem mutatván.

A választott bírák erre, — nem lévén hajlandók a földosztást ily körülmények közt végrehajtani, — új határnapot tűztek ki, melyre a

templomosok részéről, egy fráter, kellő módon meg is jelent, azonban a földnek a döntő határozattól teljesen ellenkező módon leendő felosztását követelte: ily „igazságtalanságot” a bírák elkövetni nem akarván, a kiküldött bírák, a per eldöntését eszközölt választott bírák nemesi gyülekezetének tanácsára, levélben keresték meg magát a templarius rend mesterét, hogy egy 3-ik határnapon jelennék meg előttük személyesen.

Ez új határnapra, — jóllehet az ellenfél részéről maga a szentmártoni főpát meg is jelent — a templarius főnök megint távol maradt, s ismét egy nyakas frátert küldött oda maga helyett. a ki pedig éppen nem akart sem a választott bírák gyülekezetébe, sem a megjelenési helyül kitzűzött templomba bemenni.

Ugy, hogy másnapra egy másik templom jelöltetett meg megjelenési helynek s arra is oda idéztetett újból a kiküldött fráter.

Ámde ekkor is megtagadta jövetelét a templarius kiküldött. Mire a föld osztály végbenem is mehetvén, a bírák eloszlottak s az igazság ki nem szolgáltatathatott.¹⁾

Később a birtok iránt aztán mégis békés megoldás történt a perfelek közt, egy 1249. évi oklevél szerint.²⁾

A per folyamán a bíróság, a szükséghez képest adott halasztásokat is a bizonyítékok előter-

1) Magy. Akad. Értesítő: II. köt. 151. l.

2) U. O. II. köt. 75. l.

jesztésére; úgy a fél egyoldalú kérelmére, avagy ily kérelem nélkül is, — valamint mindkét fél együttes beleegyezésére; mint azt egy 1270-ben kelt birói bizonyítványból, melyben¹⁾ Belse birtok örökjogának bebizonyítására Ivánnak és Mikolnak halasztás adatik; vagy pedig Moys nádor és soproni főispánnak 1270—72 körül kelt okleveléből²⁾ látjuk, melyben Myske fia István, és Heydrík fia Jakab s társai közt fennforgó ügyben, a felek kívánataira a tárgyalás elhalasztatik, új határnapok egyidejű kitézése mellett.

A konok perlekedőnek is — mint ilyeneknek — megbélyegzésére találunk okleveles adatot.

Ilyen: István ifjabb király országbirájának Benedeknek, Zubi Gyárfást elmarasztaló érdekes határozata 1268-ból³⁾

Ez oklevél tartalmát különben patvarkodásra vonatkozó részében czélszerűnek is tartjuk kivonathán ismertetni.

Nevezett országbiró által ebben tudomásul hozatik: hogy Zubi Scymeyn fia Gyárfás, István gömöri alispánt és testvérét Gutha nevű földbirtokáért — mely előbb magvaszakadt Walter tulajdonát képezte, és mely miatt a két fél közt sokáig folyt már a czivakodás, — perbe vonni kívánta; mihez képest ő, s felsorolt biró társai mint István király által felhatalmazott s kiküldött bírák, midőn az egész ország ügyeit bizo-

---

1) II. OKMT.: VII. 96. okl. (A kelet azonban már V. István uralk. idejére esik.)

2) II. OKLTÁR.: (Dessewffy kiad.) 62. l.

3) U. O. 53. l.

nyos helyen és időben elbírálandók, törvénytársakat tartanak, elővetették ezen kérdéses ügynek tárgyalása is.

Itt aztán Gyárfás előterjeszté: hogy a kérdéses Gutha birtokot azon az alapon tartoznak neki átengedni, mert az őt néhai Walter özvegyének hozományi s illetve leány negyedi jogán illeti meg, miután Walter özvegye most már az ő neje: mire az ellenfelek kijelenték, hogy Gervas ugyan ezen peres ügyet már előbb István ifjú király előtt is folyamatba tette, azonban a király őt és örököseit e részben örökös hallgatásra utasította; ne hogy tehát ezen már elesendő viszály újabb felelevenítessék, ennek erősítésére a királytól nyert kiváltságleveleket alperesek felmutatták, melyből határozottan kitűnt, hogy Gyárfás keresetével feltétlenül elutasítva lón.

„Mi pedig — ugymond az országbiró — látván, olvasván s megértvén ezen királyi oklevelet, felkérdeztük egyszer, kétszer, háromszor Gyárfást, vajjon ezen levelet valódinak elismeri-e, avagy hamisnak tartja azt; e részben azonban többszöri felkérdezéseinkre is semmi nemű tagadó választ nem kapván, mi bírótársainkkal együtt, nevezett Gyárfást „patvarkodónak“ itéltük és kárhoztattuk, miképen a jogrend azt megkívánta. Minthogy azonban bírótársaim, s a többi nemesek minket buzgón s a legmelegebben az iránt szorgoltak, hogy személyén sérelmet ne tegyünk, őt meg ne

esufoljuk, nem akartuk tehát őt személyében ezért meg is büntetni.“ stb. stb.

Az oklevéli bizonyításnál:

ha az hamisnak állítottatott az ellenfél részéről, s kitünt ez állítás alaptalansága, de sőt még ha visszavonta is a hamisság iránti vádját a perfél, mégis már az egyszerű állításért birsággal sújtatott, mint ezt egy 1265-iki királyi oklevél feltünteti.¹⁾

A perben rendszerint tanukihallgatás alkalmaztatott, s az erről felvett bírói tanusítás, vagy az e czélból kiküldött hiteles hely jelentéseiből látjuk, hogy minden az ügyre bizonytságot tehető tanu, — lett légyen az ugyanazon körülményre nézve bármily nagy számmal is előállitható — az mind kihallgattatott.

Vallomásuk azonban szószerint felvéve nincs, csupán neveik felsorolva annak megjegyzésével, hogy mindezek egyhangulag ezt, meg ezt bizonyították.

Ilyetén eljárást mutat p. o. egy 1247. év körüli oklevél,²⁾ melyben Tamás, Bolián és Opoúr, Száva nevü birtokuknak miként lett megosztására nézve tanuk hallgattatnak ki.

Kitünik ebből az is, hogy egyesek másokért és azok helyett, teszik bemandásukat; hogy az apátur tisztje, a maga és ura nevében, mintegy felhatalmazásból tanuskodik.

Azonban, hogy e részben csakugyan meg-

---

1) FEJÉR: IV. 3. r. 285. l.

2) H. OKMT: III. 6-ik okl.

hatalmazottakul jelentkeztek volna annak nyomán is.

Hatvan személyen felül mind ugyanazon egy körülményre nézve tesznek ebben egyező tanúságot.

Ilyen továbbá a pozsonyi káptalan jelentése IV. Bélához,¹⁾ melyben a szokásos bevezető megszólítás után mondja, hogy: „megkapván a főtisztelendő atya Tamás kalocsai érsek oly értelmű levelét, hogy Módi Duha tartozik tanukat állítani arra nézve, hogy ama 3 ekényi föld, réttel, melyet a nyékiek igényelnek, őt örökjogon illeti meg; e végből tehát határnapot tűztem ki (a határnap megjeleltetik,) melyen Duha előttünk tanuival biznyságot tőn is.

Kiknek nevei következők (itt névről felsorol-
tatik mintegy 60 részint nemes, pap és vár-
jobbágy — leginkább szomszéd és határban
lakók s birtokosok), kik mindnyájan egyezőleg
bizonyították, hogy a kérdéshez 3 ekényi föld s
rét, melyet a nyékiek Duha és rokonaitól köve-
telnek — örök jogon mindig is Duhá-é vala.“

Miként fõntebb már érintettük, ily tanu-
kihallgatások alapján következett még csak
a bíró által megítélendő eskü általi tu-
lajdonképeni bizonyítás, melynél az, kinek
eskü ítéltetik és esküvõ társai, — helyesebben
tanúi, — kik tett vallomásukat ilykép hittell
voltak megerősítendők, rendszerint, a kijelölt

---

1) H. OKMF: III. 14-ik okl.

egyházban az oltárra tett kézzel mondták el az eskü szavait!

Joggal ellehet mondani, hogy IV. Béla idejéből fennmaradt okleveleink, az akkori perlekedés s jogszolgáltatás felől bő anyagot nyújtanak a jogtörténészek; s mi végezetül, a sok közül még csak a Zichy codex szavaival élve, egy „érdekes“ pernek kivonatos ismertetésére szoritkózunk csupán.

A per, a berki Chom család s a deszkai nemesek és az ó-budai polgárok között, — kik a mai Fehér-vármegyei Tárnok helység határában fekvő tárnokvölgyi birtokukhoz, a berki Chom család, s a deszkai szomszédok birtokából egy részt elfoglaltak, — keletkezett.

Ezen ó-budai lakosok a királyné népéhez tartoztak, s mint ilyenek birtokolták a tárnokvölgyi földteret.

A keletkezett per előzményeül vehető, hogy e budai polgárok egyenesen panaszra mentek a királynéhoz, előadván, hogy a szomszédos deszkai nemesek foglaltak az ő tárnokvölgyi részükből, s kértek e részben intézkedést.

Mert, Mária királyné 1268 körül megbizta a helyszíni vizsgálattal az ó-budai káptalant, s ez oklevelében utasítja saját emberét (homini nostro) hogy a káptalan által is kiküldendő bizonyossággal együtt működve, vizsgálják meg Dezka földjét: mennyiség és minőség tekintetében, s a mit tapasztalandnak, neki (a királynénak) hiven írják is meg.¹⁾

1) Gr. ZICHY CODEX: I. 19. okl.

Hogy az ezen, csupán egyszerű szemlére szorító utasítás eredményeképen volna tekinthető, a Zichy codexben ezután nyomban következő oklevél, nem mernők állítani, mert annak tartalmából kivehetőleg, abban már a per folyamathoz téve is jelentkezik: s ennek során tesz is Olivér mester mint királyi kiküldött IV. Bélának, ugyancsak 1268. körül ezen ügyben, 1) felelnie a király elé történt megidézéséről jelentést.

A szokásos bevezetés után Olivér ekként beszél:

... . ugyanazért nyert megbízatásomhoz képest: hogy mindenkinek lehetőleg a kívánsága szerint járjak el, és mert királyi tekintéllyel parancsolád meg nekem: közöztük rendet és teljes igazságot eszközölni; — bejártam tehát ezen (a peres) földeket, a budai polgárok és a káptalani éneklő kauonok kíséretében, hol is, a környékbeli előljárók és nemesek szerint, nemkülönben Móríc mester levelének tanúságához képest, — ki előtt már előbb az igazság kitudása végett e kérdésben per indítatott, — fent nevezett nemesek Mihály és István, (berki Chom család) Dezka nevű földtären két ekényi földnek használatában találtak.

Elvégre is nagyobb óvatosságból, Mihály Comesnek s nemzetségéből többeknek, esküt ítélt meg, ánde a fenti polgárok ité-

---

1) GRF. ZICHY CODEX: I. 20. okl.

letemet elfogadni nem akarták. Mig végtére is, Mihály és István vetették magukat alá ama ítéletnek: hogy tegyen Péter, budai bíró, polgártársaival együtt, esküt a kérdéses földre vonatkozólag. Kik is ily módon nyilatkoztatták ki magukat az esküre késznek: hogy ők, ama földet a ti (a király) adománytokból birják, mert nékiek azt ti adtátok, ajándékoztátok.

El nem hallgathatom azonban azt, hogy miként én meggyőződtem, Berki nevezetű földből éppen a budai polgárok foglaltak el egy és fél ekényit a régi határon túl.

Ily formán én a feleknek határnapot tűztem ki a szent király nyolczad napjára, midőn is előttem személyesen megjelenendők lesznek; s az szerint, miként az felségteknek tetszeni fog — elintézhető leszen.“

Ezekből látni való, hogy a budai polgárok is — a királyné népeihez tartozók — birtokfoglalással terhelve lenni jelentkeztek, s ez alapon a per folytatásánál már a királyné kiküldöttjei szerepelnek is.

Ugyanis, Mária királyné Buda várában 1268. körül¹⁾ kiküldött birái (Lőrincz mester prépost, királyné alkanczellárja és Chák bán — Demeter comes fia) által, a tárnokvölgyi földtérhez tartozó Dezka birtok iránt a budavárbeli polgárokat kötelezi esküre.

Ez oklevél tartalma a következő:

„Adjuk emlékezetül, hogy Berky Mihály és

---

1) Gr. ZICHY CODEX: I. 21. okl.

István comesek a budai polgárokkal perben állván, ellenükben felhozzák, hogy ezek az ő örökös birtokukat „Dezka nevűt“, mely a Tárnok völgye földtér mellett fekszik, tőlük méltatlanul elfoglalták, — állítván, hogy ezen föld is a Tárnok völgyével együtt nékiek adományoztatott.

Ennek ellenében a polgárok válaszolták: hogy ezen Dezka földtér, mely általuk elfoglalva lenni mondatik, valóban a Tárnok völgy földtérnek részét képezi, s így az nem a fentnevezett nemeseké, s hozzá teszik még, hogy a nemesek ott helytt valamely földdel egyáltalában nem is birnak.

Eunélfogva, hiveink Lőrincz mester a szent Ireneus-hoz czimzett prépost s alkanczellárunk. ugy Chák bán — Demeter comes fia — mint általunk kiküldött birák, a felek előterjesztéseit meghallgatták. s ezek felől benünket meg is kérdezték: végre a felekkel egyetértve s a mi rendelkezésünkhöz képest elhatározták: hogy ezen polgárok közül 8 jámbor férfi (itt felsoroltnak névszerint és köztük Péter is a volt biró) eljövendőik lesznek (a határnap kijeleltetik) saját kápolnáknakba, s ott esküt teendőik lesznek arra, hogy: „a kereseti Dezka nevű földtér részét képezi a tárnokvölgyi földtérnek, s nem ama nemeseké: és hogy e nemesek ott a Tárnok völgye földtér mellett, földdel egyáltalában nem is birnak.“

Ha leteszik ezen esküt, akkor a Dezka nevű földtér megmarad minden hasznaival együtt nevezett polgároknál, — ha pedig az esküt le nem

teszik, úgy a kérdéses földtér teljesen fennti nemesek tulajdonába megy át. — Kelt Budavárában mindszentek ünnepe utáni 6-ik napon“ (november 7-én).

Ugy látszik azonban a budai polgárok erősen vonakodtak az esküt letenni, mint azt a fejlemények mutatják: ugyanis egy bírósági tanusítványból¹⁾ látjuk, hogy a budai káptalan előtt megjelenvén ez ügyben a királyné jobbágyai: köztük Hego bilochus (részben ő budai, tétényi, pesti, turbágyi s uj-budai lakosok) tanukkal, Conrád mester és Bechend comes mint birói tisztet viselőök előtt, a tárgyalás biróilag elhalasztatik; míg végül a budai káptalannak egy ugyancsak 1268. körül kiállított bizonyítványa szerint,²⁾ az ez ügyben kitűzött eskü letételi határnapon, a budai polgárok nem jelentek meg, — sem maguk helyett mást nem küldtek — s így, a megítélt esküt nem tették le.

Jóllehet az eskü le nem tétele folytán a per befejezettnek veendő; mégis látjuk, hogy a budai polgárok nem tudtak megférti a Berkyekkel, mert még ugyanazon évben a budai káptalan jelenti IV. Bélának, mikép a királytól nyert felhívás alapján, több budai polgárt, Chom fiai Mihály és Istvánnal szemben bizonyos határnapra a király elé megidézte.³⁾

A további kimenetelt illetőleg azonban, már nincsenek adataink.

---

1) Gr. ZICHY CODEX: I. 22. okl.

2) U. O.: I. 23. okl.

3) U. O.: I. 24. okl.

Egy érdekes jelenség is felemlítést igényel, a mennyiben ebből csaknem arra lehet következtetni, hogy a hivatal birlalója erről, mint tulajdonáról, szabadon rendelkezhetett; egy 1254. szeptember 26-án kelt hit. helyi kiadványban¹⁾ ugyanis, Gál mosonyi polgár, kit Pál egykori országbiró, Konrád mesternek István fiának, Pál majádi comes elleni perében pristalduznak rendelt, minthogy zarándok utra kél, ezen megbizatasát, a győri káptalan előtt testvérére Oszlopra ruházza át.

A törvénykezés Béla alatt is, leginkább bizonyos ünnep nyolczadokon tartatott, s a hátrnapok ily octávokra tüzetek ki; milyenek voltak: vizkereszt, gyertyaszentelő, hamvazó szerda, félbőjt, pünkösd, keresztelő sz. János, sz. István király, kisasszony nap, szt. Márton és szt.-Miklós octávi.²⁾

Béla alatt találjuk legelőször okleveleinkben, a szolgabirónak — *judex nobilium* — nevezetét;³⁾ nemkülönben a később mindig szokásban maradt „mások jogainak sérelme nélkül“ — (*salvo jure alieno*) — záradékot is; p. o. a nagyszombati apácák részére kelt 1256-iki. és Péter soproni polgár részére szóló 1269-ki oklevelekben.⁴⁾

1) H. OKMT.: VI. 49. okl.

2) FEJÉR: IV. 1. r. 305; 2. r. 328; 3. r. 284, 322, 403; VII. 1. r. 338, 351. II. H. OKMT.: VI. 127. okl. stb.

3) IV. Bélának a sz.-fejérvári egyház jogait erősítő 1254. évi okl. (FEJÉR: IV. 2. r. 230. l.)

4) FEJÉR: IV. 2. r. 372. l; 3. r. 494. l.

Ez oly elfoglalva volt birtoknál történt, melyeknek tulajdonosai egyáltalában nem jelentkeztek.

Hogy mások jogainak sérelmére Béla, adományainál mindig tekintettel volt; s ha ilyesmi előfordult is, — s a jelentkező bebizonyítá előtte az eladományozott birtokhoz való jogát, — akkor Béla készséggel helyre is állítá, az előbbi állapotot.

Igy p. o. 1263-ban Szepes megyében levő Odorni nevű földet, melyet magtalanul elhalt István szepesi ötvös birt, Gobul comesnek Lenguard fiának a szepesi szászok birájának, adományozta.

Egy másik 1263-ban kelt oklevélben előadja azonban a király, hogy megjelenvén előtte szepesi Eberhard özvegye és fia, eme el adományozott Odorni nevű földnek felét sajátjuknak állították, miután azt említett Eberhard, István ötvös-től per útján nyerte volt el.

Jogukat bebizonyítván, Odorni földet a király Geubol és Eberhard örökösei közt két felé osztatni s meghatározatni rendeli.

Ez oklevelek a Radvánszky család radványi levéltárában őriztetnek. (Századok 1875. évf. 47. l.)

A comes curialis Regis elnevezést többé nem találjuk, hanem általában mindig: *Judex Curiae* és *Aulae Regiae* néven fordul elő az országbíró.

Elődjei, s főleg II. Endre alatt is szórványosan, de Béla alatt már gyakrabban találkozunk az ingatlan zálogba adásával az u. n. nemesi záloggal is; így többek közt a vasvári káptalan

előtt 1265-ben Sándor és Chépán jáki nemesek, bizonyos részbirtokaikat, külön egy-egy márkáért 10 évre elzálogosítják;¹⁾ az ujbári convent praeceptora 1266-ban kelt oklevelében bizonyítja, hogy Páris, Peturke fia Egregy nevű birtokát, Lorintey Saulnak elzálogosította hét márkáért.²⁾

Az összeg magában véve nem sok; de hasonló, sőt csekélyebb értékért egész birtokok örökben is adattak el; így:

a titeli káptalan bizonyítása szerint: 100 hold föld másfél, és 80 hold egy márkáért örökösen eladatik 1257-ben;³⁾

a veszprémi káptalan tanúsítása szerint, Mindszenti Énok fiai Chama szigeten levő birtokukat malmostól, Rajky Márk comesnek, 1253-ban 8 márkáért⁴⁾ adja el;

az egri káptalan bizonyítása szerint a Myskouch nemzetségbeli Miklós és Jákó, Nemthy nevű birtokukat 1246-ban négy márkáért adták el.⁵⁾

A birtoknak amaz időben elenyésző csekély értékét, legjobban illusztrálja a nemzeti Muzeumban levő egy bizonyítvány, mely szerint Zoym a királyné jobbágya egy z o r d o n színű l o v a t (equum Zurdyn coloris) öt márkáért adott el 1270. körül.⁶⁾ Tehát a ló egy márkával drágábban kelt el, mint a most említett egész n e m p t h y - i b i r t o k .

---

1) H. OKMT: IV. 23. okl.

2) ZALAVMEGYE TÖRT: I. 39. okl.

3) H. OKMT: VI. 23. okl.

4) ZALAVM. TÖRT: I. 20. okl.

5) H. OKLTÁR: 14. okl.

6) U. O: 52. okl.

A jelen munkában sokszor előforduló m á r k a, penza, denár s általában az árpádkori pénz-láb felől, szükség r ö v i d e n a nélkülözhetlen tudni valókat e helyen körvonaloznunk is.

E részben Rupp Jakab „Magyarország Pénzei“ (Buda 1846) című műve II. kötetéből tudjuk, hogy:

volt arany és ezüst márka vagy gira, és pedig nehéz sulyu és közönséges vagy könnyü.

A nehéz sulyu (egy font) arany gira 72 arany forintra becsültetett, melyből 9 számított, egy-két latosra.

Egy font arany tehát 72 soldót (bizanczi arany) érvén, ebben 240 denár (kis pénznem) foglaltatott.

Egy font különben megfelelt még 12 uncia értékének is, mert egy uncia ö soldot ért.

Aranypénz nem veretvén az Árpádok alatt, velencei és bizanczi aranyok voltak a forgalomban.

A nehéz sulyu ezüst gira vagy márka, tiszta ezüsből állott (marci argent) és ért négy arany forintot (mai pénz számításunk szerint 24 frtot p. p.) és állott 6, néha 5 penzából; egy penza 8 budai garasból, vagy 48 denárból; tehát egy gira (márka) 336 budai denárral volt egyenértékü.

A könnyü sulyu márka egy arany forintot ért.

Az érték azonban rendszerint változott ahhoz képest, a mint a kis pénzt (denárt) jobb vagy rosszabb ezüsből késziték.

Ha jobb volt az ezüst, akkor természetesen

kevesebbet számítottak egy márkára; ellenkező esetben többet.

Sz. László idejében p. o. 1 magyar forint 28 garast ért.

A silányabb ezüstű márka volt rendszerint a fizetési gira; ez is azonban némelykor felcsemelkedett 4 arany forintos értékűvé, úgy hogy 4 vagy 5 penzá-val számláltatván, megért sokszor 200 denárt ez is.

Az ugynevezett fertó (negyed) a girának (márkának) $\frac{1}{4}$ -ét jelentette.

E rövid kitérés után, felemlitendőnek tartjuk még, hogy Horvátországban az ottani nemesek, peres ügyekben, a vármegye joghatóságának is alá voltak vetve, mint az Krecz, Kupissa és Raák szerémmegyei ifjak részére szóló 1256-iki oklevélből nyilván való.¹⁾

Ezekben ismertettük vázlatában, a IV. Béla alatti igazságügyi állapotokat; melyek habár nagy haladást nem is mutatnak a consolidált jogállapot felé, mégis ha tekintetbe vesszük, a tatárdulást követő csaknem reménytelen tengését szegény hazánknak, ha elgondoljuk, az Oligarchia szabta ököljog igazságot, melynek megtörésére Béla minden lehető elkövetett, úgy be kell látnunk azt, hogy honunk újra alkotója az igazságügy terén is szerenésével működött.

---

1) FEJÉR: IV. 2. r. 522. 1.

V. FEJEZET.

„ . . . bármily üdvös törvényeket alkotott is az országgyűlés, azoknak óhajtott eredménye nem lehetett: mert a hatalmas oligarchák folyvást daczoltak a törvénnyel, - s a király parancsaira mit sem adtak. —

Szabó Kár.: Kun László 127. l.

V. FEJEZET.

V. István. Saját ifju királysága, úgy atyja- korabeli okleveleknek, adományok és kiváltságoknak megerősítései. — A szepesi szászok kiváltság levele, — ugy a győrieké. — A földesuri hatalomból folyó privilegium-adás egy példája. — Lampert egri püspök nevezetes kiváltságai. — Első nyoma a köznemesség törvényhozásban való részvételének. — Egy adomány levél exemptiója. — Közvád proclamatió utján. — Az 1270. évi perrendtartás. — A nádor mint kumok bírāja. — Egy hiteles helyi végintézkedés. IV. vagy Kún László. Az ország zilált állapota. Adományok visszavonása. A király könnyelműségével való visszaélések. — Hamis alapu jogszerzések. — A „királyi könyvek“ hiányát emlékezetével igyekszik pótolni a király. — Ujabb kiváltságok adása s régiek erősítése. — A kúnok szabadalom levele. — Endre duxnak egy privilegiumja. — „Kalandosok“ társulata. — Az országos parlament. — Rabló-világ. — Nehány jellemző eset. — Vármegyei közgyűlések. — Gurk fiai ellen hozott főbenjáró ítélet. — Kiátkozással, kiközösítéssel való sújtatás. — Felperesség hiánya. — Az igazság mérlege nem egyformán billen. — A jogbiztonság teljes sülyedésben. — Protectio jó a gonosztól is. — A bizonyítás módjai. — Különösen az okirati bizonyítás. — Sors-vetés. — A budai zsinat igazságügyi vonatkozásaiban. — A tárnok mester protonotáriusa. — „Posteritatus utriusque sexus“ záradék első esetei. — „Kún László szekere.“

IV. Béla halála után fia, az eddigi ifju király, V. István néven, az 1270. év közepén lépven a trónra, rövid két évi (1270—1272) uralkodása

alatt törvényeket ugyan nem hozott, fennmaradt oklevelei azonban mégis több új, s bennünket érdekelhető jogügyi kérdést érintenek.

Sűrűn találkozunk ifjú királysága alatt kelt okleveleinek, most már mint király általi megerősítésével; különösen adományait illetőleg. — De sőt atyja adományait¹⁾ s kiváltságleveleit is, alig hogy trónra lépett, siettek az érdekeltek az új király által hamar megerősíttetni, mert ily megerősítés hiányában a kiváltság sem, annálkevesebbé volt pedig az adomány szilárdsága, biztonsága garantírozva, sajnos jelenségeül az akkori jogbizonytalanságnak.

Saját ifjú király korabeli oklevelei megerősítésére, csak néhány példát felemlítve, látjuk ezt: a nyul-szigeti apácák két külön, a jászai apátság egy rendű 1270-diki, Szepesi Miklós fia Jánnak 1271. évi; — Pous mesternek, Mihály comesnek 1272. évi stb. megerősítést tárgyzó okleveleiben.²⁾

A IV. Bélától kiváltságokat nyert városok is, hamarosan igyekeztek az új király confirmációját kinyerni: így Késmárk, Dobruna s Bábaszeg, Körmen d már 1270-ben megnyerték V. István megerősítését szabadalmaikra.³⁾

De maga is részesített kiváltságokban egyes jövevény népeket; e részben különösen említésre méltó, a szepesi szász jövevényeknek

---

1) OKMT : I., 37, 38 és 39 okl.; II. 5 okl.; III. 13. okl.; IV. 27. okl.; V. 36. okl.; VI. 130 okl.; VII. 97. okl. — H. OKLVÁR : 50 okl. stb.

2) FEJÉR : V. 1. r. 66, 102, 162, 205, 241. 1. 1.

3) H. OKMT VI. 1 4, 125, 126 okl.

1271-ben adott privilegiuma.¹⁾ a mennyiben igazságszolgáltatási tekintetben az bennünket érdekelhet.

Ezeknek megengedetett :

hogy comest vagy birót szabadon választhatnak, s ez, kerületüknek helyben hagyott törvénye és szokása szerint intézhesse az ügyeket, s pedig a kisebbeket egyedül, a nagyobbakat azonban a szepesi gróffal egyetemben, Lőcsén kerületük fővárosában.

A birságok $\frac{1}{5}$ -da a kerületi comest, $\frac{2}{5}$ -da pedig a szepesi gróftól illetendi. Őket senkinek joga nem lehet, kerületükön kívül idézni a király elé még gyilkosság esetében sem, mert abban is bírójuk ítél ; miért is a hozzájuk ellátogató királynak különféle adózásokat, ajándékokat köteleztek.

Ugyancsak 1271-ben adta István a győrieknek is²⁾ kiváltságaikat, szabad biróválasztással, és mindenben a fejérváriakéhoz hasonló szabadságokkal ruháztatva fel őket.

A kiváltság osztogatást némely földes urak is gyakorlatba vették, s ennél valóságos törvényt, kötelező szabályokat alkottak ; jelül annak, mily széles körű s csaknem korlátlan hatalmat gyakorolhatott az ur, népei felett.

Példa erre, Moys nádornak 1270. évi kiváltságlevele.³⁾ melyet Cosue nevű birtokán megtelepült jövevényeknek adott ; ebben, magánjogi viszonyait is szabályozván, gonosz tetteikre büntetéseket is statuál, és pedig forrást büntetéseket : a meny-

1) FEJÉR : V. 1. r. 132—135. l.

2) U. O. : V. 1. r. 146. l.

3) FEJÉR : V. 1. r. 79. l.

nyiben személyes sértésért viszonzást, szurásért szurást, csonkitásért csonkitást, halálért halált szab meg!

A telepítvény előljáróját, — villicusát — ruházza fel a birói hatalommal, s magának csupán a tolvajság és a vérontás eseteit tartotta fenn.

Igen érdekes adatokat találunk, a királynak Lampert egri püspök részére 1271-ben, a Duna mellékén kelet felé lakó minden nemesek közgyűlésében adott nevezetes kiváltságlevelében.¹⁾

Elégvén ugyanis az egri püspökség új kiváltságlevele, melyet különben IV. Béla adott a tatárjárás után, — huszonöt előkelő nemesnek eskü alatti vallomásával lett, az elégett oklevél tartalma bizonyítva s megállapítva; a kiváltságok tehát egyenként ez alapon soroltattak fel, s megerősítetnek; ámde ama rendkívüli szigorú s példátlan hozzáadással is, hogy a ki az abban irrtakat tagadni, vagy csonkitani merészelné, ha az illető főúr vagy országbiró volna, méltóságát, más nemes összes jószágát veszítse, s azok $\frac{2}{3}$ -da a királyra, $\frac{1}{3}$ -da pedig a püspökre szálland.

Különös kivételkép jelentkezik még az oklevélben ama korlátolás is, mely szerint az egri püspökök egyházi javaikat semmikép el nem idegeníthetik, még királyi vagy királynéi külön engedély mellett sem.

Ily megszorítás eddigelé nem, sőt a XIV-dik századig sem fordul elő egyházi javakra; hanem

---

1) FEJÉR: V. 1. r. 153--159. l.

ellenkezőleg ugy ezt előzőleg, valamint követőleg számos példát idézhetnénk arra nézve, hogy egyházi birtokok ugy örökben, valamint zálogban, másra ruháztattak át.

Kitetszik az oklevélből még az is, hogy V. István, jogszolgáltatási szempontból, az ország egy nagyobb kerületének nemeseivel közgyűlést ült: — de sőt egy későbbi oklevélben ifjabb Erzsébet királyné 1276-ban felenliti: ¹⁾ az ország minden nemeseinek s főembereinek V. István alatti közgyűlését.

Itt van tehát első nyoma, a köznemesség törvényhozásban való részvételének.

Különös kijelentéssel találkozunk, V. Istvának egy 1271-diki adomány levelében²⁾, melyben a Stomfai vár Znoyssa nevű földjét, Sándor comes fiainak ajándékozza.

Ebben ugyanis az mondatik: „rájuk öntjük ezen föld uralmának egész jogát — ugy, mintha az letelepedési földjük lett volna már sz. István, vagy más elődeink, Magyarország jeles királyai idejétől fogva.“

Nézetünk szerint e kifejezésben, egyenes exemptio foglaltatik a Kálmán király alkotta ősiségi törvény hatálya alól; mert mint annak helyén érintettük, mindazon földek, melyek nem első foglalási letelepedések, vagy sz. István által ajándékozottak voltak, elidegeníthetlenné tétettek s. firól-fira kellett átszállniok.

---

1) FEJÉR: V. 2. r. 372 l.

2) U. O. V. 1. r. 130. l.

Eme oklevél tehát, kivételesen a teljes szabad rendelkezést akarta az adományosnak biztosítani.

Bíró küldés alatta is divott.

Okleveles adatunk van ugyanis arra, hogy a királyi udvarnokok közt felmerült birtok pereket kiküldött bíró által intéztette el; jelesül: Sixtus mester egy 1272. évi oklevelében¹⁾ magát, István király által az udvarnokok földjei iránt az egész országra nézve ez időszertint kiküldött bírónak nevezvén meg, mint ilyen. Farkas és Bek berényi királyi udvarnokoknak, a beteregi udvarnokok által elfoglalt két holdnyi földjét, visszaallítja.

A bűnügyi eljárás terén V. Istvánnak András banai comes részére 1270-ben kelt. Inowsnak tolvajság miatt elítélt fiait érintő, okleveléből²⁾ látjuk azt is, hogy e korban a vádemelés, már nyilvános gyülekezetben proclamatio (kikiáltás) útján történt.

A peres eljárást, — az akkori perrendtartást — illetőleg, Magyarországra mint anyaországra vonatkozó e tárgyú, részletesebb oklevél hiányában, érdekesnek tartjuk egy specialiter Slavoniára vonatkozó terjedelmes oklevélből, a perrendre nézve megállapítottakat feltüntetni: miből aztán alaposan következtethetjük azt is: hogy e szabályzat a tulajdonképeni Magyarországon már fennállott mintára lőn alapítva.

1) H. OKMT. I. 45. ok.

2) FEJÉR: V. 1 r. 68. l.

Máthé egész Slavonia bánjának ezen ünne-
pélyes 1270-diki okleveléből¹⁾ tehát, mellőzve a
szorosan ide nem tartozót csupán a perlek e-
dést érintő részt adjuk itt.

Felperes keresetét előterjesztvén, alperesnek
a megjelenésre elég idő adassék, s jelesül a bán
elé tartozó ügyeknél 15 napi.

A ki első idézésre meg nem jelenik 40 de-
nárban, — az újabb kitűzött határnapok ismétli el-
mulasztásáért, egyenként a szokott birságokban
marasztalendő.

Birtok iránt folyó, nemkülönben lopás, ha-
talmaskodás, emberölés és hűtlenség iránti ügyek-
ben, ha alperes vagy vádlott akár személyesen,
akár megbízott embere (meghatalmazott) által
megjelent, — megtartott tárgyalás után a döntő
határozat s végítélet, csakis hét izben adandó,
mintegy 15—15 napi határidő után hozható meg.
E határidő különben egyszerre is kiadható,
ha külön-külön nem igényeltetik; s ha alpe-
res nem jelennék meg, — a bíró elmaradásának
igazolására a 8-dik határnapra kikiáltatja. A ki
erre sem jelennék meg, a kereset értelmében el-
marasztalendő s felperes a per tárgyába behe-
lyezendő.

(A kikiáltás később, mint azt több, III. Endre
korából eredő hazai okleveleink tanusítják, az
illető megyének, melyben alperes vagy vádlott
lakott, 3 nevezetesebb vásárán a sokadalom hal-
latára eszközöltetett.) Pénzbeli követelést tárgyzó

---

1) FEJÉR: V. 1. r. 87—92. l.

keresetknél, a ki mint már elmarasztalt, a 2-dik határnapon eleget nem tenne, annak jószágaiból az országos bíró, a megye és a káptalan embe-
rének közbenjöttével, kellő becsü alapján meg-
veszi a marasztalási összeget; tehát az ítéletet
végrehajtja; mégis a bíró méltányosság szerint,
a pénz összegéhez és az egyének körülményei-
hez mérten szabja meg a fizetés határidejét.

Ily pénz követelési ügyben azonban letar-
tóztatás csak akkor eszközölhető, ha a marasz-
taltnak semmi birtoka nem volna.

Birtokos ember lopás, vagy gonosz tett miatt,
elítéltetéseig nem szorítható kezes állításra sem.

Atya fiáért, testvér testvérért, ha személyükben
különben ártatlanok, nem büntethetők.

Ha egyik fél a másiknak az esküt megajánlja,
akaratauk ellenére, őket a bíró párviadalra ne íté-
hesse. Az eskü általi tisztítás díja, az esküvő fél
részéről negyven denárral fizetendő.

A ki tisztében eljáró pristaldot alaptalanul
hamissággal vádol, egy márkával, a ki a pristal-
dot vagy a káptalani embert megveri, vagy ma-
gát a káptalant is hamisságról vádolja, tíz már-
kával sujtatik. stb.

Míg a bíró a pert be nem fejezte, addig a
jóság jóvedelmeire kezét nem tehetette; (más szó-
val, zárlati, biztosítási, intézkedések nem történ-
hettek.)

István korában találjuk először egy 1270.
évi novemberben kelt oklevélben, ¹⁾ a nádort, Moysot

---

1) FEJÉR: V. 1. r. 42. l.

a kunok birájának neveztetni, mert noha IV. Béla már a betelepített kunok birájának a nádort rendelte volt, mégis úgy tapasztaljuk, hogy még 1270. évi május és június hónapokban kelt oklevelekben¹⁾ sem jeleltetik, a nádornak ezen hivatala; és egy 1269-diki oklevélből olvassuk is, hogy ez évben még Gregorius comes volt tényleg a kunok birája²⁾. V. István korából, végezetül még csak egy hiteles helyi adatot kívánunk annak feltüntetése végett felhozni, hogy e korban már, mily korlátlan bizalom nyilvánult ezek működése iránt; s hogy másrészt ebből folyólag lelkiismeretlenség, vagy éppen roszakarat, mily anyagi károkat is okozhatott esetleg a jogkereső félnek --- mert hiszen akadtak ám roszlelkű convent vagy káptalani tagok is sőt később tudvalevőleg a 14-dik században, p. o. a pozsonyi káptalantól hamis okmányok kiállítása miatt pesétje is elvétellett.)

Ez oklevél, egy végrendekezésnek hiteles helyi tanusítása, melyet a vasvári káptalan Sitkei Marcel neje végakarataról 1271. évi martius 8-án³⁾ adott ki.

Ebben, a káptalan bizonyítja, hogy „Vulfetné asszony Sitkei Marcell neje beteg ágyba esvén, bennünket küldöttje által az iránt keresett meg alázatos kérésével, hogy közölünk egy tagot kívánságának meghallgatása végett küldjünk ki hozzá, ki előtt nevezett urnő végakaratarát nyilván-

---

1) FEJÉR: V. 1. r. 21. 1. és VII. 2. r. 12. 1.

2) H. OKMT. VII. 86. okl.

3) H. OKLVTÁR.: 53. okl.

nithassa. Mi tehát kérésének helyt adván, közülünk egyet nevezett urnőhöz ki is küldöttünk, ki midőn hozzánk ismét visszaérkezett, hirül adta hogy nevezett urnő többek közt egész nászhozományát is, melyet férjéhez vitt, férjének fivéreire (kik névszerint felsoroltatnak) hagyományozta.“

* * *

V. István után fia, IV-dik László vagy Kun László 10 éves korában kerülván a trónra, 18. évi uralkodása alatt (1272—1290) sem törvényhozási, sem egyéb kiemelkedőbb igazságügyi alkotás nem maradt utána.

Korából eredő okleveleink azonban, jogszolgáltatási tekintetből sok tanulságos és újabb adatokat is tárnak elénk.

A gyermek király, különösen uralkodása idejének első felében lelkiismeretlen gyámjai s gonosz főurak sugalmazásainak hatása alatt állván, — az igazságügy fejlesztése helyett, — inkább a jogbizonytalanság s a politikai immoralismus mind nagyobb térfoglalását létesíté. — A törvénynek lábbal tiprása talán az egész Árpád-korban sem nyilvánult oly kiáltó módon, — mint éppen alatta!

A féktelen hatalmasok, szövetkezve az ország legmagasabb dignitariusaival, nem véve ki a főpapságot sem, versenyeztek egymással a jogtalanságban s az elárvult justitia tönkretételében.

A mit a király ma adott, — azt holnap egy tollvonással ismét visszavevő. Mint afféle gyer-

mek, meggondolatlanul osztogatván a birtokokat, utóbb királyi méltóságának nem nagy dicsőségére kénytelen is volt vele, hogy sok oly adományostól, kik a bőkezű adományokra mi érdemet sem tettek, ezeket visszavonja.

Adományok osztogatásánál, nemkülönben a saját, ugy elődjei által tett adományok visszavonásánál általában, elhamarkodottság s ifjui könnyelműség jellemzik tetteit; a mint hogy ez általános jellemvonása is — e sokat botlott, s az oligarchia áldozatjául tekinthető ifju királynak.

Lássunk a sok közül csak néhány ide vágó oklevelet:

Igy 1273-ban¹⁾ Jakó fiainak: — András ungi s Jakó zempléni főispánoknak adományozza az ugyancsak adomány alapján Mihály comes kezén levő Perecse és Sztára helységeket, s egyuttal ezen helységekről nevezett Mihály comesnek vagy bárki másnak adott, régibb adománylevelet megsemmisíti.

E királyi oklevél, — bár elég világosan szól, mégis pernek vetette meg alapját, mert egy öt évvel később kelt királyi diploma kimondja, hogy Jakó fiai és Mihály fiai, e két község miatt pert folytatván, a király végre megint csak az előbbi oklevelére való hivatkozással Jako fiainak adja a helységeket; — indokul, ezeknek hadban tanusított hűségüket hozván fel; s megint elrendeli, Mihály fiainak vagy másoknak e helységekre adott leveleik érvénytelenítését is.²⁾

1) H. OKMT: VI. 137. okl.

2) H. OKMT: VI. 174. okl.

1275-ben a csehi földtérrel (Vasvármegye) Kadar fia Mihály testvérei részére tett adományát, visszavonja,¹⁾ s ezen birtokra nézve az Osl fia Jakab részére adottat ujjitja meg.

Ebben ugyan felemlítettik: hogy ezt azért teszi „mert, nevezett Mihály testvérei nem voltak hozzá oly hűséggel mint az Osl-ok.“

Ámde hűtlenségi perről, vagy egyéb adomány szüntető tényezőről az oklevél hallgat.

1277-ben Losoncz helységet²⁾ Miklóstól s Farkastól, melyet éppen ugyan ő adott már nekik vissza, mint ősi jussukat, azon indokból ismét vissza veszi tőlük, mert ugymond: arról értesült, hogy ezt Miklós és Farkas ősei azért veszítették volt el, mivel részesek valának Gertrudis — (II. Endre neje) megöletésében, ennél fogva most e helységet néh. Dénes nádor fiainak adományozza.

Ezzel kapcsolatban kell emlitenünk, hogy épp e tárgyban 1280-ban kelt oklevelében³⁾ már kijelenti, hogy meggyőződött arról, hogy Losonczot Miklós ősei csakugyan hűtlenségért veszítették el, míg ellenben Dénes nádor fiainak ez éppen hű szolgálatjukért adományoztatott, azért tehát Losoncz, Dénes nádor fiáé Dénesé marad.

Őseik hűtlensége miatt tehát a bár hű és ártatlan utódok, így bűnhődtenek!

Uralkodása végső szakából is van adat arra

---

1) H. OKMT: VI. 145. okl.

2) U. O. VII. 124. okl.

3) U. O. VI. 184. okl.

nézve, hogy adományai újból vizsgálat tárgyává tétettek; így 1286-ban kelt egy oklevele szerint is, a rákosi országgyűlésen egybegyűlt rendek egy bizonyos tett adományának helyességét értésére adták, miért is azt, újból megerősíti;¹⁾ s pedig új kettős pecsétjével, melyet épp ily czélből csináltatott is.

László könnyelműsége s jóhiszeműségével, igen könnyen visszaéltek kegyencei; hamis adatokkal, valótlan állításokkal megtévesztvén őt, hamar kibocsátotta adománylevelét egyes javak felől, holott azoknak megvolt jogszerű birtokosuk; miből elképzelhető mily pereskedés, elégedetlenség, s a király igazságossága felől mily vélemény uralkodhatott aztán!

Meg kell adni azonban, hogy néha az ily hiba, mégis csak orvosoltatott.

Olvassuk p. o. hogy Péter erdélyi püspöknek, az Ugocsa megyei dézsmát, — melyet a király a Borsa genusból eredő Kopasz mesternek adományozott, minthogy Kopasz mester, tőle eme adományt azon hamis állítással nyerte ki, hogy ezen ugocsai dézsmáért a püspökségnek a régi királyok viszont esérébe más javakat adtak, tekintve, hogy eme állítás hamisnak bizonyult, vissza adja azért a püspöknek, 1288-ban kelt oklevelében.²⁾

Ily hamis alapokon épült jogszerzést pedig, főleg azért volt nehéz az Árpád-korban megdönteni, mert az e részbeni kérdést könnyen fölvilá-

---

1) FEJÉR: V. 3. r. 317. l.

2) FEJÉR: V. 3. r. 408. l.

gosítható u. n. „Liber Regiusok“ (királyi könyvek), melyek hivatvák a királyok adományait s kiváltságadásait feltüntetni, az Árpádok alatt még nem vezették: — s csakis némi registrálás történt egyes királyi jószágok, várföldek s udvarnokok telkei felől; mi jóformán telekkönyvi színezettel bírt; s ilykép, a bár hamis bemondással szerzett jószágot, ez esetben az erdélyi püspök is, bizonyosan a hosszas s igen terhes bizonyítási eljárás minden fázisán át (milyenek voltak: eskü társak, okmányok, esetleg bajvivás) küzdhetette magának vissza.

Hogy az Árpád korban, s jelesül Kun László alatt mily bizonytalanság uralkodott az adományozásoknál, és hogy a Liber Regius helyett a király saját emlékezetének tárházában kutatott e részben: mutatja IV. Lászlónak a pécsi püspökhöz intézett 1279. évi szeptember 11-én kelt oklevele, melyben felhossa a király, hogy bizonyos Morianus a nyulszigeti apácák Kapplan nevű faluját lerombolta oly kijelentés mellett: „hogy mi (a király), azon falut előbb adományoztuk neki, minthogy pedig mi ilyen ajándékozásra nem emlékezünk“ stb.: minélfogva megbizza a püspököt e kérdésben a vizsgálat és annak idejében jelentés tétellel.¹⁾ Privilegiumok adását és megerősítését is, uralkodása egész ideje alatt gyakorolta László. Röviden felémelve néhányat közülük, látjuk ezt már 1274-ben, midőn is a szepesi prépost alattvalóit, minden

---

1) H. OKLT.: (Dessewffy) 78. okl.

vármegyei bíróságok hatósága alól felmenti, és őket csupán a saját, vagy az országbíró, úgy maga a szepési prépost hatósága alá helyezi.¹⁾

1275-ben Aladár mesternek néhány faluját is Abauj megyében, kiveszi a várispán biráskodása alól.²⁾

1276-ban, a veszprém-völgyi apácák népeit kiveszi a veszprémi comes és vice comes bírói hatósága alul, és a saját, vagy az országbíró hatósága alá helyezte.³⁾

Ugyancsak 1276-ban adott Buda városának kiváltságlevelet;⁴⁾ 1277-ben pedig Sopron városát ruházta fel a székesfejérváriakéhoz hasonló szabadalmakkal;⁵⁾ 1282-ben ismét megerősíti ebben a soproniakat;⁶⁾ 1278-ban Korpona város kiváltságait erősíti meg.⁷⁾

1279-ben a ryuchei várjobbágyokat veszi ki, az ottani várispán joghatósága alul és a saját biráskodása alá rendeli őket.⁸⁾

Ugyancsak 1279-ben a vasvári hospiteseket veszi ki, úgy a vasi várispán, mint egyéb bírók hatósága alul is, önmaguk tehetvén igazságot emberölés, tolvajság stb. ügyeikben.⁹⁾

1279-ben még Pósa comes és testvérének,

---

1) H. OKMT.: VI. 139. okl.

2) WENZEL: Árpádk. új okmt. IX. 124. l.

3) H. OKLT: (Dessowffy kiad.) 64. okl.

4) FEJÉR: IV. 2. r. 401. l.

5) U. O: V. 2. r. 397. l.

6) U. O: V. 3. r. 120. l.

7) U. O: V. 2. r. 442. l.

8) H. OKMT.: VII. 191. okl.

9) U. O: V. 42. okl.

Somogy és Kőrös vármegyei drávántuli jobbágyait menti fel, a kőrösi várispán biráskodása alul.¹⁾

Lőrincznek és fiának, Szederjes és Szent-Kereszt birtokra nézve, a telegdi székekéhez hasonló kiváltságot ad ugyancsak 1279-ben, kivévén őket a vajda joghatósága alul.²⁾

Legfontosabb a kunok kiváltságlevelé, melyet 1279-ben augusztus 10-én adott ki a király,³⁾ s mely. a jelen századig alapját is képezé a kunok jogainak.

E nevezetes szabadalom-levéllel, — a meny-nyiben igazságügyi rendelkezései felette jelentősek. — szükséges e részben egy kissé foglalkoznunk.

Fő ebben az, hogy ugy a főrangu. valamint egyszertű kun egyén fölött is, közvetlen a nádor rendeltetett ki birónak : ki különben mint láttuk, már IV. Béla által a kunok birójának rendeltetett ki.

Ez a biráskodást akként gyakorolhatja, hogy mellette birótársként, mindig az illető kun egyén nemzetségi birája is helyet foglal, s ezek ketten együtt biráskodnak.

Ha azonban két nemes kun közt foly a per, vérontás vagy más nagyobb sérelem miatt, ez esetben a nádor nem ítélhet, hanem csakis a vádlott kun nemes nemzetségének birája.

Felelkezés ilyenkor a királyhoz ment; s a két perlekedő kun fölött a király személyesen

---

1) FEJÉR: VII. 5. r. 593–594. ll.

2) H. OKMT: VI. 173. okl.

3) KOVACHICH: Suppl. ad Vest Com. I. r. 36; és FEJÉR: V. II. r. 512. l. stb.

hozza meg döntő ítéletét; ámde itt is mellette foglaljon helyet a vádlott kun, nemzetségi bírása.

Ha a vádlott halálra ítéltetett, és sikerült neki a királyhoz menekülnie, a halálbüntetés rajta végre nem hajtható, azonban száműzetés legyen ilyenkor a büntetése; jogában állván a számkivetés helyéről egyezésre lépni vádlóival.

De sőt, ha a királyhoz menekült kun érdekében a kun urak azonnal kérvényeznek, még a száműzetés alul is menekül, s csakis jószágából adandó elégtétellel tartozik a másik felet kien-gesztelni.

Az I. fejezetben már Horvát István után röviden szólottunk a nemzetségi bíráskodásról.

Ime, a kunok törvénykezési gyakorlatára alapított e kiváltságlevél is nyilván a régi magyarok nemzetségi bíráskodását is, bizonyítani látszik.

Miklós szlavoniai bánnak 1278. évi a zágrábi várjobbágyok szabadságait magában foglaló oklevelét, 1279-ben királyilag megerősítette,¹⁾ s mint-hogy ebben bírósági díjakra nézve is foglaltatik adat, felemlitendőnek tartjuk azt.

E részben kimondatott a privilegiumban, hogy midőn a zágrábi várjobbágyok pereiben a bíró előtt egyesség jó létre, a bíró ugyanannyi díjat kap mint az ellenfél.

Továbbá, a ki makacsságból még a hetedik terminusra sem jelennék meg, a reá kiszabott meg nem jelenési bírság okvetlenül behaj-tandó s a zágrábi comesnek adandó.

---

1) FEJÉR: V. 2. r. 498. 1.

Végül, hogy adósság miatt, a birtokos egyént fogságra vetni nem szabad.

A Jekelfalussy család törzsösét Jekult, 1282-ben kelt adománylevelében azon kiváltsággal is kitünteté, hogy őt Gölnicz bánya város joghatósága alul kivette.¹⁾

Országlása végső szakából eredő kiváltságok közül felemlitendők még, melyben:

Győr városnak atyja által adott szabadalmait s kiváltságait, 1285-ben ismételve is megerősítette:²⁾

továbbá, melyben 1288-ban az esztergomi egyház népeit is, a káptalan bíróságán kívül minden más bíró hatósága alul örökre felmenti;³⁾ végül a Mihály fiait Istvánt és Pált, népeikkel együtt a szatmári comes, úgy más egyéb bírák hatósága alul kiemelő 1289. évi oklevele.⁴⁾

1289-ben adta az Aranyosszéki székelyeknek a kiváltságukat;⁵⁾ 1290-ben pedig a beszercezeit új szabadalomlevéllel tünteti ki.⁶⁾

Kivüle még Endre, mint tót-horvát-dalmátországi herezeg is osztogatott kiváltságokat.

Nevezett, (a későbbi III. Endre király) ily dux minőségében 1278. évben Kehidán (Zalam.) kelt levelében a veszprémi káptalan, Somogy, Veszprém és Zalavármegyei népeit, felmentette

1) Orsz. levéltárban elhelyezett Jekelfalussy csal. levéltárából Elench. No. 5. a szepesi kápt. 1313. évi átiratában.

2) FEJÉR: V. 2. r. 112. l. és V. 3. 278-279. ll.

3) KNAUZ: Monum. Eccl. Strigon. II. 232. l.

4) FEJÉR: V. 3. r. 455. l.

5) FEJÉR: VI. 1. r. 150. l.

6) SZÁZADOK: 1884. évf. VI. f. 481. l.

ezen vármegyék birói hatósága alul; 1) később mint király, e levelét meg is erősítvén.

A földes uri hatalomból folyó privilegium adás esetével is találkozunk, Kun László uralkodásának első éveiben már, midőn ugyanis, Theodoricus mester 1273-ban tanusítja, hogy Koy nevű földjén, nejjének és fiainak megegyeztetével jövevényeket telepítve, az első települők közt a birói tisztet bizonyos Herbord viseli; kijelenti azonban, hogy jogot ad a települteknek, hogy Herbord után is tetszésük szerint, szabadon választhatnak maguknak birót (villicust.)

Ez fog megítélni köztük minden pert, kivéve a lopást, gyilkosság és erőszakétel eseteit, melyekre nézve fentartja magának Theodoricus, hogy ezek ellátásába ő is, tisztje által akként folyhasson be, hogy ezek elítélésére két birót a saját embereiből ő ad, míg 3-dik biróként maga a választott villicus fog szerepelni.²⁾

Egy sajátos társaságra is akadunk László idejében, az u. n. „Kalandosok társulatára.“

Ez röviden, a szerzetes rendek kizárásával a világi papság által alapított, világi egyéneket is maguk körébe vevő társulást képezett, melynek nyomaira a külföld utánczásával, hazánkban már 1248-ban találkozunk, Szepesmegye 24 plébánosa között alakítva; azonban különös szabadalmakkal

---

1) FEJÉR: V. 2. r. 472. l.

2) Szepesi kápt. levéltár. — Eredeti okl. (Horváth M.: (Magy. Regesták.

e kalandosokat is Kun László látta el 1274-ben.¹⁾

E társulat fenmaradt alapszabályai hiányosak, s annyira hézagosak, hogy ebből ugyan önálló joghatóságot e társulatnak tulajdonítani még nem tudunk. — Azonban, az alig 50 évvel később ily mintára alakult „Szent György vitézei társulat“ felől, már biztosan tudva van, hogy saját ügyükben saját bíróságukon kívül felettük sem a király, sem más bíró nem ítéltetett. — Következve, a Kun László-féle privilegium is, melynek szövegét nem ismerjük, minden valószínűség szerint e részben is illetén joghatóságot biztosíthatott a társulatnak; melynek keletkezése egyébként abban lelte létjogosultságát, hogy a catholicus papság súlyedő erkölcesit szorosabb társulás, s így nagyobb ellenőrzés mellett — volt hivatva magasabb színvonalra emelni.

E szepesi plébánosoknak, szerzett vagyónukra nézve, szabad végrendelkezési jogot is adott; s egyuttal a szepesi grófot eltiltotta ily szabad végrendelkezés akadályozásától.

* * *

A Szent István király napjára gyakorlatba jött országos törvényszékek tartását, László is fentartotta.²⁾

---

1) SZÁZADOK, 1875. évi VII. füz. 563–578 ll. és az ott idézett WAGNER: Analect. Scepuic. : II. r. 9. 10. l.

2) FEJÉR: VII. 2. r. 30. l.

Azonkívül gyakran, s országglásának vége felé pedig évenként, tartott országos általános gyűléseket, melyekben a köznemesség már rendszeresen részt vett a törvényhozásban.

Ez országos gyűlések convocatió et parlamentum publicum regni“ czimmal is fordulnak elő az oklevelekben. 1)

E korban a rablások, jószág foglalások, falvak, egyházak, birtokok dúlásai, pusztulásai, eddig nem ismert mérveket öltöttek.

Maguk az ország főbirói s az egyháznagyok adtak példát erre.

Lampert egri püspök annyira ment merészségében, hogy egy esetben midőn a király, bizonysítandó előtte, hogy a hatvani préposttól elfoglalva tartott egyház dézsmájához neki joga nincsen, s e részben neki egy pápai bullát eredetben felmutatott, azt erőszakkal elvette, s visszaadását megtagadta; a király pedig nem tudott mást tenni, minthogy orvoslásért ez iránt a pápához fordult. 2)

Vagy nézzük az ország nádorát Csák Pétert, ki feldulatta Veszprém egyházát, porrá égette virágzó egyetemét s még az egyház oltára mögé menekült kanonokok, papok közül is 68-at legyilkoltatott. 3)

Ily adatok után elképzelhető, hogy kisebb nemesek is, úgy közönséges martalócok, mily

---

1) FEJÉR: V. 2. r. 512. 1.; 3. r. 317. 364. 445; VII. 2. r. 121 l.

2) U. O: V. 2. r. 82. 1.

3) HAZAI OKMT: IV. 55. 1.; FEJÉR: VII. 2. r. 46.; és V. 2. r. 347 l.

leirhatlan erőszakoskodást, mily jogtalanságokat követtek el, melyben mégis egy jog érvényesült: „az erősebb joga.“

A király maga, tehetetlenül állt ennyi gonoszsággal szemben; önmaga képtelen lett volna a sok főbenjáró, mint nemesek elleni, tehát a királyi ítélőszék elé is tartozandó eseteket elbírálni, s azért behozta e czélből a vármegyei ítélkező közgyűlések tartását, melyeken a megyebeli nemesek, ugy a vár- és egyház-jobbágyok maguk szolgáltatnak igazságot, a király által melléjük rendelt delegált birákkal s legtöbbször a nádorral egyetemben; de sőt, Dienes nádornak 1273-ban kelt egy ítélet levele,¹⁾ mely Zalamegyének egy ilyen közgyűlésében hozatott, mutatja: hogy abba nemesek, vár és egyház-jobbágyokon kívül még mások is, tehát nem nemesek is befolytak s vettek részt.

Eme ítélet különben, melyben Jurk fiai: Kondakur és Tamás mint nyilvános rablók s tolvajok fej- és jószágvesztéssel sujtattak, több tekintetben figyelmünket érdemli meg.

Ez oklevélből kitűnik ugyanis, hogy a gonosztevők országos szokás szerint három ízben idéztettek s ha a harmadik közgyűlésre sem jelentek meg, makacsságból íteltettek el; hogy a vád emelés — mint már V. István koránál is említők — nyilvános kikiáltás (proclamatio) által történt; hogy a nádorra mint főbiróra szállott, az ilyen gyűlésekben elítélt gonosztevőnek összes

¹⁾ KOVACHICH: Vest. Comitiorum 147. l.; és FEJÉR. 2. r. 136 l.

vagyona, melyet aztán a nádor szabadon megtarthatott, avagy el is adhatott, tartozván a vétel iránt az elítelt vérségét előbb megkinálni.

Felségsértés és hűtlenségnél azonban, a bíráskodás egyedül a királyt illetvén, a marasztalt vagyona is kizárólag a királyt illette meg; a mint ez többek közt, Severid comes részére 1280-ban és Raffoyn comes részére 1284-ben kelt adománylevelekből is kitűnik.¹⁾

De több megye együttesen összegyűlt rendjeinek ítélkező közgyűlését is tapasztaljuk; milyen volt p. o. Bihar, Békés, Zaránd, Szaboles, Szatmár, Krassó és K.-Szolnok vármegyéké, kik Váradon Gergő lázadó, és rabló főurat s társait halálra ítélték s lefejeztették, a király elnöklése alatt.²⁾

Mindamellett is, hogy a király igyekezett ekként a szerfőlött megszorodott bűnesetek gyorsabb ellátását, a megyék útján eszközölni, ha minden jogellenes tény bírói széke elé kerülendett, úgy valójában a lehetetlenséggel lett volna határos, azokat mind a törvényes formák közt ellátni, bevégezni.

A felek tehát úgy segítettek magukon, hogy a hol csak lehetett, békés uton kiegyesültek valamely tekintélyes egyházfő vagy kiválóbb egyéniség mint békebíró előtt.

Igy p. o. Timotheus zágrábi püspök előtt, 1283-ban Monoszlai Péter, István és Tamás, az

---

1) FEJÉR: V. 3. r. 32. és 258. ll.

2) U. O. V. 3. r. 274. l.

egymásnak okozott kártételek s bűntények (u. m. emberölések, tagesonkitások, testi sértések, birtok rombolások, csalások) fölött kiegyeznek, s ezek miatt egymás irányában semminemű kezeset fenn nem tartanak kemény kiátkozás terhe alatt.

Megállapítják a kiátkozás módozatait is, mely szerint: „a kiátkozás az illető fél kívánságához képest harangok verése, meggyújtott, majd meg eloltott gyertyák mellett foganatosíttassék. A jelen kiegyezést meg nem becsülőnek teste, kimultával a sátán martalékává váljék, lelke az Urnak üdvösségében ne részesüljön, legyen becsutelen és gaz örökre, s testét mint Dáthánt és Abyront elevenen nyelje el a föld“ stb.¹⁾

Tudjuk a történelemből, hogy a kiátkozás félelmes, de elvégre is kevésbé súlyos büntetési tétele, melyet nemesak az egyháziak mértek a hivekre, hanem mint láttuk, maguk a felek is egymással szemközt, e korban Damokles kardjaként lebegett ugy az egyes személyek, községek, s a bűnben, rablásokban elmerült hatalmasok feje fölött, valamint maga a király is kénytelen volt ezt, hosszabb ideig s ismételve is elviselni.

Lett légyen bármily súlyos és következményeiben — főleg ama kor felfogásához viszonyítva — nagy horderejű is a kiközösítés, vagy kiátkozással való sujtatás, vagyonilag mégis kevésbé érezhető rosztat foglalt az magában, mintha

---

1) H. OKMT.: VII. 133. okl. A kiátkozás formalitása részletesebben olvasható: Du Cange „Glossarium“-ában.

például egy emberölés esetében a bíró, a megölt rokonainak oda itéli vala büntetésül, a tettes egyik faluját vérdíjúl.

A kiközösítéssel való fenyegetéssel igyekeztek rábírni a püspökök, a bűntevőket a kiegyezésre, az elégtétel adásra, így olvassuk ezt Endre egri püspöknek több egyházi férfihoz intézett évnélküli levelében is,¹⁾ melyben felhívja a papságot hogy intsék meg Jakabot, ki Tolcsvay István neje és leányával szemben erőszakoskodott, hogy ezeknek kellő elégtételt szolgáltatson; ha — ugymond: „megintés daczára továbbra is vonakodnék elégtételt adni, vessétek őt tilalom alá s ha megátalkodottan mégis vonakodnék, a mi tekintélyünknel fogva közösittessék ki.“

Mint ritkább perrendi adatot felemlítendőnek tartjuk Lászlónak az ország főbiráihoz (nádor, országbiró, vármegyei comesek) 1274-ben intézett ama parancsát,²⁾ melyben kimondja, hogy a zalai várhoz tartozó Debrete helység iránt a zalai várszolgák által indított pert azon indokból szüntessék meg, mert ezek csak a várhoz tartozó nép, szolgák lévén, nem pedig u. n. várjobbágyok, — ilykép nincs is perlekedési joguk; jogos felpereseknek tehát el nem fogadhatók.

Egyébként többször is látjuk, hogy László parancsaival beavatkozott az igazságügy menetébe s befolyásolta biráit, s néha bizony éppen

---

1) Gr. ZICHY OKMTÁR: I. 38. lap.

2) H. OKMTÁR: V. 40. okl.

nem mondható, hogy az igazságnak megfelelően billenté meg a mérleget. Kegyenczeinek, hiveinek, mindent megtudott bocsátani!

Igy: Mihály — Ubul fia, — a Kállayak őse, a király legelhatározottabb hive s fiai István, Péter és Pál, a Csák nemzetségbeli Pétert, Moist, a király ellen fellázadt Gyula fiait megölték; Andrást több emberével elfogták s javaikat zsákmányul elfoglalták. Viszont meg Csetnek lázadó fiai később, az említett Pétert, (Mihály fiát Ubul unokáját) ölték meg, s Loránt erdélyi vajdához menekültek. Nézzük mindezekkel szemben mit tesz a király?

Megparancsolja először is az ország összes biráinak, hogy Mihály comes fiait: Istvánt és Pált, feleletre vonni s elítélni ne merjék. Másrészt azonban ugyanaznap (1289. év septemb. 13-án) kelt másik levelével parancsolja Loránt erdélyi vajdának, hogy Csetnek fiait s rokonait kik Péter mestert, Mihály fiát megölték, s azután hozzá Erdélybe menekültek, tartóztassa le; ámde Mihályt s fiait bántani ne merészelje.¹⁾

Találunk azonban példát arra is, hogy a hozzá panaszkodva forduló peres fél érdekében, gyorsabb eljárásra utasította az igazság szolgáltatás közegeit; mint p. o. midőn 1284-ben Szabolcs megye szolgabiráit utasítja:²⁾ hogy panaszkodván előtte Péter fia Péter, hogy Chepán fia Miklós tőle jákói birtokát elfoglalá, ez ügyben

1) SZABÓ KÁROLY: „Kun László“ 151. l. s az ott idézett Wenzel: IX. 556, és 557. l. (Tört. életrajzok II. évf. 5. f.)

2) HAZAI OKMT.: VII. 141. okl.

teljes igazságot szolgáltatassanak, s ha Miklós a szolgabírák ítéletét nem volna hajlandó elfogadni, a királyi szék elé terjesztessék az ügy.“

Uralkodása utolsó szakában, a jogbiztonság, a tulajdon szentsége annyira megtámadtatott, hogy ember emlékezet óta kétségbe nem vont birtokjogok is veszedelemben forogtak.

Az utazás, a folyton dúló belháboru miatt annyira veszélyessé vált, hogy peres ügyben nem volt lehetséges a félnek a lakhelyétől fél napi járásra eső bírósági székhelyen megjelennie.¹⁾

Igen érthető tehát, hogy a rablások, dúlások elől magát biztosítandó, ki ki igyekezett hatalmas pártfogókra szert tenni, sőt ki volt boldogabb s nyugodtabb aztán, mint az, a ki valamely féltelmes hirnevű nagy úr védszárnyai alá helyezkedhetett; ilyen vala többek közt a majdnem leggarázdább viseletű Péter veszprémi püspök is, Németujváry Ivánnak, kora legnagyobb rablójának testvére, ki a rablásokban testvéreivel együtt tartott, s kinek oltalmát és pártfogását kérték ki a veszprémi káptalan népei; s ő csakugyan 1285. évi augusztus 24-én Veszprémben kelt oklevelében²⁾ kijelenti: hogy a veszprémi káptalan ábrahámi jobbágyait védelme alá veszi, őket minden sérelmek és támadások ellen megvédelmezendő!

A peres eljárást illetőleg, László korában daczára e rendkívüli zavaros és belháborus állapotoknak, ugy a király, valamint a nádor, alnádor,

1) SZABÓ KÁR.: Id. munka 151–152 l.

2) HAZAI OKMT.: IV. 47. okl.

országbiró, alországbiró, a megye alispánja s négy szolgabirójának, valamint csupán a megyei szolgabiráknak ítéleteivel sűrűn találkozunk.

Az Árpád kor ismert bizonyítékainak mindegyike előfordul; egyedül az Ordaliák közül a próbák szünetelnek, legalább az alább érintendő budai zsinat ennek megszüntetésére nézve hozott határozatot.

A párviadal lovagias színezetű bizonyítási módjának használatára, a sok közül felhozzuk: az egri káptalan 1280. évi tanusítványát, melyben bizonyítatik: hogy Tahi Sixtus, Fel-Ida helységét melyet az Aba nemzetségbeli Benedek fiaitól ennek megöletése ügyében bíróilag rendelt párviadal utján nyert, eladja 80 márkáért, 2 jó lóért s két pár öltözetért.¹⁾

Az okirat, tulajdonkép László idejében emelkedett csak legfőbb bizonyítási eszközzé, a mennyiben ez leghamarább eldöntötte a pert; hitelességét azonban pecsétje adta meg; s leginkább e körül forgott a megtámadhatás alapja is. — Csupán a közokirat (u. m. királyi, bírósági, hit. helyi stb.) szerepelhetett a bizonyítás eszközeül, és pedig eredetben vagy átiratban, az utóbbi az Árpád-kor végén meggyőző bizonyítékul nem szolgált; — rendszeren csak az eredeti felmutatására irányuló kérelem előterjesztését, és annak megrendelését is eredményezte; tehát legfőlebb idő nyereség okából lehetett csak alkalmas.

---

1) H. OKMT.: VI. 190 okl.

Az okiratnál még, a perben, annak valódisága és érvényessége is vita alá kerülhetett; ez utóbbi alatt kiállítási szabálytalanság, vagy a mások jogainak sérelme, könnyen megdöntötte annak erejét.

Okirati bizonyítás példájául idézzük: 1276-ból Moys országbirónak, Lőrincz és Filének, — Pokudy Bolosoy és Balázs elleni perében kelt ítélő levelét.¹⁾

Az eskü mint bizonyítási mód használatára nézve, már fentebb IV. Béla koránál megtettük rövid ismertetésünket; itt csak a példák közül néhány érdekesebb esetet említve fel: látjuk ezt Baarch comes fiainak az erdélyi püspök elleni perében, melyben István alországbiró, az ügynek eskü útján eldöntésével, a váradi káptalant bizta meg.

A felek 1281. év október 1-én a tárgyalásra meg is jelentek, de itt eskü helyett békésen megegyeztek.²⁾

Szabolcs vármegye szolgabirái 1284-ben, a Jákó nemzetségbeliek közt Jákó birtok iránt fentforgott ügyben, Chomotha fiának Péternek esküt ítélnek.³⁾

Ez ítéletből kitűnik, hogy a felek választott bírák előtt, előbb már a per mikénti eldöntésére nézve megállapodtak s a szolgabírák ehhez képest határoznak ítéletileg, hogy ugyanis

---

1) H. OKMT. VI. 154. okl.; és „ZALAVÁRM. TÖRT.” I. 58. okl.

2) TURUL: IV. évf. I. füz. 23. l.; (WENZEL: IV. 234. l.)

3) H. OKMT. VII. 146. okl.

az esküt ki tegye le; s megjegyzik, hogy az esküt a fél az egyik választott biró jelenlétében ő előttük tartozik letenni; s pedig: maga az esküre kötelezett fél. — egyik fia, két szomszédja s két lakos társával egyetemben; — mely esküt ezek le is tettek, Szabolcs vármegye szolgabiráinak 1285. év január 11-én kelt tanusítványa szerint.¹⁾

Nem ugyan a bizonyítási, de a jogügyet eldöntő módnak egy újabb alakjával is találkozunk Kun László alatt, s ez: a sorshuzás volt.

Leginkább rokonok közt, a felosztandó javak tekintetében használtatott.

Igy találjuk ezt p. o. a Várdai családbeliek közt, kik a somogyvári convent előtt 1284. évben különféle kártételekre nézve is kiegyezvén, a várdai és jutai pusztákra nézve is egyenlő osztályt óhajtván létesíteni, erre nézve a sors-huzást választják, s kinek a sors oda juttatja, az megtartja az első részt.

A sorshuzás, a convent bizonyossága és 8 választott biró előtt megy végbe; s ha az osztály másik fele hasznosabbnak mutatkoznék, a kinek ezen (értékesebb) rész jut, kiegyenlítésül tartozik a másik felet pénzben kárpótolni.

Birót és pristaldust közösen kell kielégíteni.²⁾

Igazságügyi vonatkozásait illetőleg, az 1279. évi budai zsinat határozatairól is³⁾ szükség megemlékeznünk.

---

1) H. OKMT.: VII. 152. okl.

2) H. OKMT.: VII. 150. okl.

3) PÉTERFFY: Sacra Concilia stb. I. rész.

Fülöp fermoi püspök, a pápának Magyarországra küldött teljhatalmu követe, az ország összes papságával 1279-ben Budán zsinatot tartván, e zsinat. a papság meglazult erkölcei s tekintélye helyreállítása, az egyház hatalma s befolyása, szabadságának növelése indokából, több oly végzést hozott, melyek a királyi tekintéllyel s jogokkal egyenes ellentétbe jöttek; fel is boszanták vele a királyt elannyira, hogy ez intézkedéseivel azután lehetetlenné tette a zsinati összejöveteleket, s így az befejezetlen maradt s szétoszlott.

Kimondta e zsinat, hogy a papság Istentől levén a királyok s országok fölé emelve, az egyházak, egyházi személyek, s jószágaik nem lehetnek világi törvényeknek és bíróságoknak alá vetve sem, s így a világi bíróságok által az egyháziak ügyeiben hozott ítéletek semmisek!

A világiak patronatusi jogait nagyban korlátozta; a papságot mindennemű adóktól, hadi szolgálmányok s hadban való részvételtől eltiltotta; egyházi átokkal sújtván, az ezzel ellenkező világiakat.

Ez alkotmány ellenes tétélekkel szemben azonban, Fülöpnek valóban felvilágosodott s magas lelkületére mutat ama rendelkezés, melylyel kimondatott: hogy az egyházi férfiak közül senki, halálos ítéletet ne mondjon; ily ítélet tételnél jelen se legyen; eltiltja egyszersmind a papságot az izzó vas és forró- vagy hideg víznek tisztulás és ítélet végetti megáldásától vagy megszentelésétől is.

Habár Magyarország területén a zsinati pontok kihirdetve nem lőnek, a papságnak az Orda-
liakban való részvéte eltiltása, szükségkép mégis
maga után vont a borzasztó torturának teljes
abban hagyását.

A papság ugyanis, a meghozott határozato-
kat lehetőleg respectálni, betartani igyekezett;
minthogy pedig az istenitéleti próbák a pap-
ság közbenjöttével voltak csak meg-
tarthatók, e szerencsétlen bizonyítási mód ily-
kép, és világi törvény által való egyenes el-
törlése nélkül is, tényleg lehetetlenné
vált.

Polgári törvényileg való tényleges eltörlése,
utóbb az Anjoukorban következett be.

Felemlítést érdemel még, hogy László korá-
ban már, a tárnokmesternek protonotariususa is
volt, a ki birói functiókat teljesített.

Jelesül Péter tárnokmester egy 1281. évi
leveléből kitűnőleg¹⁾ Mihály mester a tavernicus
protonotariususa, peregyességet létesít a polgárok s
a szigetbéli apácák közt.

Végül László, némely adomány leveleiben
már az adománynak mindkét nemű leszármazot-
takra (posteritatibus utriusque sexus) való kiter-
jesztése is olvasható; ilyen a kevesek közt.
István slavoniai bán részére, Lendva és Nempthi
várak feletti 1278-diki adománylevele²⁾ vagy

---

1) FEJÉR: V. 3. r. 107. l.

2) U. O. V. 2. r. 430.

pedig Heckul gölniczbányai polgár részére Cochensife (Kojso) földterület iránt tett 1284. évi augusztus 1-én kelt adománylevele.¹⁾

Ezekben lehetőleg ki is meritettük mindazt, mi Kun Lászlóról igazságügyi tekintetben röviden elmondható!

Hogy uralma alatt, a szegény jobbágnak utolsó marhája is a rabló urak által elkoboztaték, s hogy a pór ugy is munkára kényszerítve barom helyett önmagát fogta be a szekérbe; s hogy a szegény nép, az ily ember húzta két kerékű taligát keserű gunynyal elnevezte „Kun László szekerének.“ mind ez ismeretes dolog, de László igazságérzetének is legégetőbb szegyenfoltját épp ez képezi!

---

1) Orsz. lev.-tárban letéteményezett Jekellfalussy-féle levéltárban: E r e d e t b e n.

VI. FEJEZET.

„Nam ubi est iusticia, ibi est om-
nium reliquarum virtutum concordia.“

Werbóczy: Tripartitum.

Prolog. Titul I. §. 2.

VI. FEJEZET.

III. Endre. Az 1290. évi óbudai és az 1298. évi országgyűlések végzései. — Biró küldések. — Országgyűlésen — úgy egyes kerületek és megyékben tartott gyűléseken, az igazság szolgáltatásnak gyakorlása. — Uralkodása első évében kiadott oklevelei megerősítést igényelnek. — Kegy-uri jog feletti biráskodás. — Büntettek esetében a bírakra szállt jószágok. — Trina forensis proclamatio. — Kiváltságok. — Perbeli bizonyítékok; vonatkozó példákkal s ítéletekkel. — Adalékok a bírósági gyakorlatból. — A béke-esők. — Párviadal elmulasztása miatt halálos ítélet. — Ubul fiainak esete. — Rövid általános összegezése az Árpádkori jogéletnek. — A képviselő (Procuratorok.) Az Árpádkor végén a bizonyítékok jogalakító nyilvánulása, s hatása a vegyes korszakra.

László után, III. Endre, az Árpádház utolsó férfi sarja kerülván a trónra, 1290. július 28-tól 1301. évi január 14-ig tartó uralkodása alatt. fejedelmi fényes tulajdonai közt, az igazságügy iránti élénk szeretet, számos ténykedéséből ki sugárzik.

A Kovachich József Miklós által, a „Sylloge Decr. Comitiorum“-ban kiadott, s történetíróink által 1291. évben keletkezettnek állított, első országgyűlési végzeményei iránt, kitűnő történészünk Szabó Károly, minden kételyt

kizárólag kimutatta már.)¹⁾ hogy ez országgyűlés 1290-ben szeptember 1 körül tartatott Óbudán, s így a hozott határozatok, eddig hibásan tartottak 1291-dikeknek.

Íme tehát, a lig egy hónapra trónra lépte után, már is elodázhatlan szükségét látta a király annak, hogy a végveszélybe jutott igazságügyet legfőbb ideje megmenteni!

Nem lehet feladatunk, az országgyűlési ismert czikkeket egész terjedelmükben tárgyalni, s csakis némely fontosabb jogügyi vonatkozásait tartjuk felemlitendőnek;

így kimondatott:

ha az ország nemesei, s a nemesi javakkal bíró erdélyi szászok közül valaki, örökös nélkül elhal, sem örökségi, sem pénzen vett, sőt érdek által szerzett jószágai sem háramolnak vissza, hanem az illető azokat joggal, akár rokonainak, akár testvérének avagy az egyháznak is szabadon hagyhassa:

józágaikba, hitbér vagy leánynegyed czimén, idegen be ne ülhessen; hanem a meghalt öröksei vagy vérségi rokonai, az országban szokásos igaz becsü mellett azt magukhoz válthassák;

büntett miatt jószágot vesztett ily nemesek birtokait, azok rokonainak joguk legyen magukhoz váltani. — nehogy, ez ősi javak, idegen birtokosra kerüljenek;

---

1) „Az 1290-diki óbudai országgyűlés végzései.“ SZÁZADOK: 1884. VI. f.

nem nemesek, felsőbb hivatalokra nem alkalmazhatók ;

a király nádort, tárnok mestert, alkanczellárt, országbirót az ország régi szokásához képest: a nemesség tanácsából nevezhet csak ki ;

ha a király valamely nemes személyének kegyelmet adna is, a panaszosnak mégis mindenkor, teljes igazság és elégtétel szolgáltatandó ;

kimondatott: hogy alispáni szék elé, hiteles helyi bizonyság nélkül senki se idéztessék: s a vár-ispán se merészeljen itélni, négy kiválasztott nemes közreműködése nélkül: (különben a négy szolgabíróval már Kun László korában is találkoztunk) a négy szolgabírónak még a nádor ítélkezésénél is jelen kellett lennie, kimondatván ugyanis: hogy midőn a nádor itélettétel végett az országot bejárja, minden megyében a megyés gróf és négy kiküldött bíró vele menni, és itélni tartoznak: s ha tapasztalnék, hogy a nádor rosszul jár el bírói hivatalában, őt a további ítélkezéstől eltiltani, s egyszersmind a királynak is erről jelentést tenni kötelesek ;

az egyházfők s a kiváltságolt egyházak népeit, — világi ügyekben — semmiféle bíró a királyon kívül ne ítélhesse, de az ország nemeseit se ítélhessék egyházi helységekből, az érseki bírák ;

szabad királyi és királynői helységekből lakó jövevény ellen, az ország nemesei egyáltalában nem bíraskodhatnak ;

a király a peres ügyeket, az ország törvényei szerint és alapján ítélendi meg:

Fejérvárott évenként. a nemesség s az ország bárói közgyűlésre összejövendők: itt lesz megvizsgálandó, hogy a megyékben miként tartattak meg az ország jogai: mihez képest aztán az ország bárói, a király és tanácsosainak ítélete szerint, jutalmukat vagy büntetésüket nyomban ott elveendik;

(Ez tehát az arany bulla s az 1231-iki nagy kiváltságlevél nyomain, mintegy újabb sanctionálást képezett;)

az arany bullából folyólag, az is ujabban kimondatott itt: hogy a nemesek, s erdélyi szászok fölött, a megyei várispán csupán az ismert 3 esetben, t. i. tolvajság vagy rablás, dézsma és pénzfolyam miatti ügyekben ítélhet; az esküt tevőnek tisztulási díja — habár 100 eskü társnál többel tenné is le az esküt — csakis 40 denárt tesz:

a jogtalanul elfoglalt birtokok, várak, jogos birtokosainak, visszaadandók;

a törvényszék által elítelt, és szökésben levő vádlottat, sem a király, sem az országbirák be ne fogadják és ne védjék; ilyesmi meg nem engedhető;

oly jószág felvállások, melyekre nézve bizonyítottatik, hogy félelem vagy erőszak által lőnek kicsikarva, — érvénytelenek.

A történelem tanusítja, hogy Endre általában nagy erélylyel igyekezett, az ország számtalan bajain segíteni; ámde ez üdvös törvényei is sikeretleneknek bizonyultak, a hatalmaskodó kény-

urakkal szemben; s legtöbb üdvös intézkedése, csak irott malaszt maradt.

Alább látni fogjuk a részleteknél, hogy e törvény gyakorlatilag több esetben mégis érvényesült.

A garázdálkodás, mely Endre uralkodásának első éveiben némileg alább hagyott, később annál nagyobb erővel tört megint ki, miért is a király, végső éveiben ismét országgyűlés tartása által, s azon — ha lehetne — hathatós, gyökeresen orvosló végzések hozatalával kívánt elnyomott népén segíteni; s e czélból, a főurak egyenes kizárásával, 1298-ban Pestre hirdetett országgyűlést, mely megtartatván, igen érdekes s az ország szomorú állapotján segíteni törekvő határozatok alkottattak.

Endrének ezen ugynevezett II. Decretuma, jöllehet az ország bárói, főurainak közbenjövete nélkül keletkezett is, annak 1-ső része, mint előszava feltünteti, mégis a főurak, (bárok) a király, s az egész országnak megegyezésével adaték ki.

A két részre osztott decretum, nevezetesebb jogügyi vonatkozásai im ezek:

I. részéből:

Hogy a jogtalanul elfoglalt királyi, királynéi, egyházi és nemesi javakat 3 hó alatt mindenki visszaboecsátani tartozzék; s a multakra nézve, a király kegyelmet gyakorol azokra, kik ezt kérelmezik, ha jövőre mindennemű hatalmaskodás és rablástól tartózkodnak; ellenesetben, büntársaikkal azonnal egyházi átok alá, s a király itélete

szerint kiszabandó büntetés alá esnek; jószágaikból az okozott károk térítettnek meg; a maradvány, a királyt illetendi; gyermekeik is elvesztik öröklési, sőt nemesi jogaikat is.

rabló várak lerontandók;

a püspökök vagyonukkal szabadon végintézkedhetnek. — végrendelet hiányában az egyházra száll; — kik ennek ellenére, ily javakat elfoglalnának, egyházi átok alá vettessenek, még ha a király maga lenne is az;

a ki pénzt veret saját falujában, vagy lakában, faluját, házát elveszti;

egy vagy több megyére nézve, az ítékezés joga senkire másra a nádoron kívül nem bizható, sőt ki ilyet elvállal is, egyházi átokkal sújtandó; — és így minden ügy a nádor által bírálendő el a kkor, midőn ez a megyéket bejárja; nyílt mezőkön s gyülekezeten tartozván ez is bíráskodni, de soha sem a téli hónapokban.

Ha a nádor a megyében nem utazik, mindig a megyei bírák (judices megalis) ítélnék.

A nádor más egyéb méltóságot, vagy hivatalt nem viselhet.

Ezáltal lőn megállapítva, a Mátyás koráig fennmaradt nádori ítélőszék, az u. n. „Judicium Palatinale.“

Ki a nemest, személyében vagy jószágában megsérti, egyházi átok, s a király üldözése alá esik.

Birtokos nemest sem az országbirája, sem más egyéb bíró birságok miatt be nem fogathat; ki még is teszi, méltóságát, hivataltát veszti.

II-ik részből:

Az emberölés, hatalmaskodás, szándékos sérítés vagy károsítás, tolvajság, rablás eseteiben következő perrendtartási eljárás statuáltatott:

ez ügyekben, a király az illető vármegyében 12 előkelőbb nemest nevez ki; (ezek a későbbi „táblabirák“ ősei) ezek közt négyet, a szolgabirák közül, kik előzetes eskütétel után a királytól vett parancsra, vizsgálatot tartanak; annak eredményét a királynak írásban bejelentik; a 12 nemes határnapot tűz ki az ügynek ítélet által leendő bevégzésére, mire az ügynek rendes birája ítéletet hoz, és pedig akként, hogy ha a vádlott első, aztán a 2-ik idézésre sem jelent volna meg, harmadszorra már a 12 nemes által csak kikiáltatott a neve, s ha jelen nincs az ítélet felette kimondatik.

E szerint harmadszori határnapon az ügynek feltétlenül ítélettel kelle végződnie; a hét, sőt többszöri hasztalan idézések, melyeknek keletét V. Istvántól fogva tapasztaljuk, ezzel megszüntettetni czéloztattak; mely annál is inkább tartahatatlannak bizonyult, mivel még az esetben is, ha megannyi idézés után is távol maradt volna a vádlott, még az is szokásban volt, hogy birtokán a káptalan, és a biró által, utólag 3 ízben megintessék. Sőt mi több, még csak erre következtetett aztán, a különben éppen Endre által szokásba hozott, három jelesebb vásárban eszközendő kikiáltatása is; úgy, hogy évekig nem lehetett tovább haladnia a biróságnak, az egyszerű idézgetési eljárásnál.

Birság miatt elmarasztaltnak javait, a birák vagy embereik, ki nem foszthatják, hanem a birság-összeg mennyiségéhez képest a 12 nemes egyike előtt a jószág egy része vétethetik mintegy zár alá, s a biró és a perbeli ellenfél mindaddig birják, élvezik a lefoglalt birtok jövedelmeit, míg csak biró s ellenfél kielégítve nincsenek.

Igy kell eljárni egyébként, a kisebb birságoknál s a kamara haszna (*lucrum camerae*) tekintetében is, ha azok a kitüzött határnapon befizetve nem lettek.

Hatalmaskodás, rágalom, hamis vád, állefél költés stb. iránti perekben: a királyi ítélő udvarban a helyettes ítélő udvari biró (al-országbiró) kezeihez teendő k le, 12 esküdt nemes jelenlétében, a nádor, országbiró, vagy más rendes biró által kiadott levelek.

A kárhány eskü-társsal letett eskü dija 40 denárnál több nem lehet.

A király kegyelmi jogának gyakorlása tekintetében megállapított, hogy:

hatalmaskodás, hamis vád esetében, az ellenfél a birói határozathoz képest mindenestre kielégítendő, nemkülönb, véletlen emberölés esetében a megölt rokonsága is, s csak azután adhat a király kegyelmet a bünösnek; ellenben szándékos emberölésnél csakis akkor adhat kegyelmet a király, ha a megölt hozzátartozói abba világosan beleegyezének, különben, a gyilkos lefejezendő, s ha szökésben volna, jószágai elkobzandók.

Rokongyilkosságnál a bűnösnek minden javai a megöltnek maradékaira szállanak.

Kisebb hatalmaskodásnál, a jogtalanul elfoglalt vagyon tízszeres becsára szabandó ki büntetésül; abból első sorban az okozott kár térítendő meg, a maradvány összeg pedig felosztandó, akként: hogy az ellenfél kapja annak felét, a bíró a másik fél $\frac{2}{3}$ -adát, egy harmada pedig esetleges egyéb sérelmet szenvedettek közt oszlik meg.

Valamely országnagynak tisztviselője ellen, vagy legyen az bárkié is, ha hivatalos hatalmával visszaélt, a megtorlás akként történjék, hogy első sorban is az ur, — kinek szolgálatában a hatalmaskodó hivatalbeli áll, — tartozik elégtételt adni a sértettnek, s csakis viszkeresete marad fenn tisztviselője ellen.

Különösen a perrend tekintetéből érdekesek még a következő pontok is:

az elfoglalt birtok iránt megindítandó per megkezdése, vagyis a kereset benyújtása előtt, — mindenekelőtt szükséges, hogy a birtok három ízben előbb visszafoglaltatott legyen: perhalasztást, a felek kölcsönös megegyezéssel sem adhatnak, hanem hatánapra, bíró előtt meg kell jelenniök, s alperes azonnal tartozik, ellenbeszédét előterjeszteni;

alperesnek oklevelei felmutatására, legfeljebb három halasztás engedhető; és pedig az első, minden birság nélkül, míg a 2-ik és 3-ik 3—3 márka birság terhével;

egy év alatt, minden per ítéletesen

befejezendő, fennmaradván a feleknek joguk ítélet előtt a kiegyezésre.

Felperes ugyancsak 3 ízben halasztást nyerhet oklevelei felmutatására: ámde mindhárom halasztásért, őt már birság terheli:

a perköltségeket, a kiszabott birságokat, a harmadik halasztási határnap lejárta előtt, már tartoznak a felek megfizetni; ellenesetben, a késedelmes fizetőnek jószága. — jövedelmeit illetőleg, — a bíró és ellenfél javára lefoglalandó mindaddig, míg lefizetve nincsen.

Ki birtokát eladni, vagy elzálogítani akarja, tartozik esküdt nemesek előtt, azt előbb testvérei, rokonai, vagy határszomszédjainak ezen ezélra felajánlani: s ezek jogositva is vannak az évi jövedelem tiz-szeres összegéért a jószágot megtartani.

Ha az így megkináltak, nem hajlandók megtartani; — a birtok szabadon elidegeníthető. — Ki ily törvényes formák közt vesz birtokot, azt az eladó tartozik, mindenki ellen jogaiban megvédeni.

Az ítéleti terhek, birságok miatt, a bíró vagy ellenfél kezeire jutott birtok, a jogos tulajdonos által az ország régi bevett szokásához képest visszaváltható: és pedig: egy ekényi föld három, egy templom toronylábbal tizenöt, harangláb nélkül tiz márkáért.

Fiágban megszakadt nemes javai a királyra szállanak, leányainak s nőtestvéreinek azonban a leány negyed-rész, egy tagban, s egy helyen örökjoggal kiadandó.

Az 1290. évi törvény értelmében, a birtokjogok megvizsgálására csakugyan birákat küldött is ki a király, kik a királyi várföldeket bejárva, kötelességükben állott, azok birtokosait a jogczim előmutatására szorítani; — ha jogbitorlás constatáltott, tisztökben állott e delegált biráknak a visszacsatolását is keresztül vinni.

Igy találjuk ezt:

Tamás országbirónak és Bogomér honti comesnek az esztergomi káptalan részére kelt 1292-iki;¹⁾ a királynak, Rechg comes fiait s azoknak Prouna nevű földét illető 1293-iki okleveleiben; ²⁾ ugy Bald, szepesi comesnek, mint a király által a szepesi kerületben, a birtokjogok megvizsgálására kirendelt birónak, — Pál, szentlászlói lakos földje felől intézkedő, s határait is körülíró 1294-ik évi oklevelében.³⁾

Az igazságszolgáltatást gyakorolta Endre — saját királyi ítélőszékén s az ország rendes birói ténykedésein felül — majd az országgyűlésen, majd az ország egyes részeinek, vagy megyéinek nemeseivel tartott gyülekezetekben is; hol is, az elődei által bevett s gyakorlatba hozott módon ki-ki panaszával, perével, közvetlenül igazságért folyamodva — ott az ügy mihamar el is döntetett.

Országgyűlésen hozott, ilyenmű ítélkezés példáját látjuk: Simon comes fiai részére Ruhtukeur földe iránt a pesti országgyűlésen hozott ítéletből.⁴⁾

---

1) FEJÉR: VI. 1. r. 232. l.

2) U. O. VI. 1. r. 242. l.

3) H. OKMT. VI. 204. okl.

4) FEJÉR: VI. 2. r. 201. l.

Az ország egyes részei nemeseivel tartott gyűlésből eredő ily ítéletre, példák: az erdélyi szász, székely és oláh nemességgel 1291-ben Gyulafehérvárott tartott gyűlésből, Ugrin mester részére kelt birtok iránti;¹⁾ — továbbá, az erdélyi és egri püspökök közt, megyéik határai iránt felmerült perben, 1299-ben kelt — ítélet-levelek.²⁾

Sajátságosnak tűnik fel az, hogy koronáztatása napjától számított egy év lefolytáig, minden kiváltságai, adományai, az ország főrendeinek határozatához képest, csupán egyszerű pecsét alatt voltak kiadhatók — s érvényességükhöz megkívántatott, hogy később ismét bemutatatni s kettős pecsét alatt megerősítettetniök kellett. Ezt, a királynak Lodomér esztergomi érsek részére szóló — az esztergomi vásárjog iránt rendelkező — 1290. évben kelt levele³⁾ tárja elénk.

Ha figyelembe vesszük, hogy koronáztatása előtt sok ellenzője volt; hogy uralkodása első évében, trónja megszilárdítása érdekében több hatalmas főúr fáradozott, s hogy ez első évében kelt számos adomány levelei, ily tett szolgálatoknak, néha nem is egészen megérdemelt jutalmazását képezték, — úgy, e sajátos jelenség, — körülbelül megmagyarázható.

A király személyes biráskodása körébe vonta, az egyházkegyuri jog feletti pereket; s ilyenekben, vagy maga, vagy e célra külön megbízott delegáltja által ítélkezik; — mutatja ezt: a bácsi

1) FEJÉR: VI. 1. r. 188. l.

2) U. O.: VI. 2. r. 192. és 193. ll.

3) U. O.: VI. 1. r. 55. l.

Szent-Miklós zárda kegyuri joga kérdésében, János kalocsai érsek, mint delegált bírónak, 1291. évben kelt birói levele is.¹⁾

Egyuttal, — minthogy éppen a király biráskodásáról szólottunk, — mielőtt a törvénykezés menetére részletesebben kiterjeszkednénk, már e helyütt tartjuk felemlitendőnek ama alatta elsőben észlelt humánus jelenséget: hogy míg a rablás, hamis vád, rágalom stb. miatt elmarasztaltaknak javai kizárólag a per birájára szállottak;²⁾ hűtlenség esetében pedig a királyra;³⁾ addig, a más hűtlenségről hamisan vádolt jószágainak egy harmadát, ő nagylelkűen az ártatlanul vádoltnak juttatta; miként ez, Divéki István esetéből nyilván kitűnik.⁴⁾

Annak is ő alatta találjuk első nyomát, hogy a makacs alperesek, vagy vádlottak, a megye három nevezetesebb vásárján kikiáltattak, s csak ennek megtörténte után hozatott meg ellenükben a döntő határozat. — Eddigelé ugyanis, főleg V. István korában ily féle kikiáltásnak létezését csak annyiban constatálhattuk, a mennyiben az ismertetett Máté, slavoniai bán féle 1270. évi perrendtartás, a makacs alperesnek, a bíróság színe előtt történő, nyilvános kikiáltásáról is rendelkezik. — A vásárokon eszközölt proclamaációk azonban, tényleg Endre uralkodása alatt merülnek fel.

---

1) FEJÉR : VI. 1. r. 166. l.

2) U. O. : VI. 2. r. 45. l.

3) U. O. : VII. 2. r. 192. l.

4) U. O. : VI. 2. r. 195. l. és II. OKMT. VI 329. okl.

Igy, 1293-ban Marcellus alországbíró, az esztergomi érseknek Pásztuhi István comes elleni perében,¹⁾ alperes comes fiait, a hidvégi, saághi és eghvégi vásárokon; — Márton alországbíró pedig, ugyancsak az esztergomi érseknek, a Hunt-Paznán genusbeli Kázmér fiai ellen indított perében²⁾ — alpereseket, az esztergomi, beéni és egegi vásárokon kiáltatja ki. — Az 1298-iki országgyűlési végzések azonban, mint fentebb láttuk, eme új, — de czélszerűtlen szokást, — megszüntetni czélozták.

Az igazságszolgáltatás nagy munkájában fáradozva, a nemesek pöreinek eldöntését, maga Endre személyesen is, részint pedig mint már fentebb feltüntettük országgyűléseken, s egyes megyékben a nemesi gyűlekezetekben eszközölte: de e részben, a nádor is nagy segítségére volt. ki maga, úgy helyettese által, majd a később alakított u. n. nádori gyűlésekben, a várispán s a négy szolgabíró (judex nobilium) közreműködésével is, csak alig hogy győzte, a számos pereket lebonyolítani: úgy hogy Endre alatt, — sőt már Kun László idejében is — két valóságos nádor, egyik a Dunántul, másik Dunáninnen osztotta az igazságot.³⁾

Privilegiumok adásában s megerősítésében, — miként elődei — Endre sem fukarkodott.

Igy, többek közt: 1291. évi febr. 10-én átírja s megerősíti IV. Lászlónak a beszter-

---

1) FEJÉR: VI. 1. r. 270. l.

2) U. O.: VI. 1. r. 383. l.

3) SZÁZADOK: 1884. évf. 100 l.

czeiek részére 1290-ben kiadott szabadalom levelét.¹⁾

Azon évi febr. 22-én, az erdélyi nemesség részére adta ki nagy kiváltságlevelét;²⁾ ugyanekkor erősítette meg IV-ik Lászlónak, az erdélyi káptalan népeit, a vajda hatósága alól felmentő privilegiumát.³⁾

Ugyancsak IV. Lászlónak, az erdélyi egyház népeinek szabadalmairól szőlő 1282-diki levelét átírta s megerősítette;⁴⁾ majd az Aranyos-széki székelyek részére elődjének 1289-iki kiváltság levelét mart. 12-én erősíti meg.⁵⁾

A tordaiaknak, s a toroczközi jövevényeknek a tatárjárás alatt elvesztett privilegialis leveleik helyett újat ad.⁶⁾

A soproniaknak is, 1297-ben erősítette meg kiváltságait.⁷⁾

Az ausztriai hadak által tönkre ment pozsonyiaknak, ugyancsak 1291-ben adott új szabadalmakat,⁸⁾ melyekből kiemeljük, hogy ellenük tanúságot idegenek, csak két vagy három pozsonyi, vagy más hasonló szabadságokkal felruházott városbeli polgárral együtt tehettek; hogy városukban, a zsidók is ugyanazon szabadsággal — de ugyanazon terhekkel is birjanak; —

s hogy a nádori ítélőszék joghatósága alól kivételnek.

1) SZÁZADOK: 1884. évf. 481. l.

2) U. O. 479. l.

3) U. O. 482. l.

4) U. O. 482. l.

5) U. O. 482. l.

6) FEJÉR: VI. 105. és 119. ll.

7) U. O. VI 1. r. 122. l.

8) U. O. 1. r. 107. l.

A győrieknek, 1295-ben erősíté meg szabadalmaikat; — melynél különösen feltűnő, hogy a városnak ez érdembeli kérelme, mily gyorsan teljesítettett. — Ugyanis april 5-én folyamodnak a királyhoz János győri bíró, s még 3 polgártársa kérvén, az V. Istvántól nyert kiváltságaik megerősítését; — s már másnap, azaz 6-án ki is állittatik a város részére a confirmatio.¹⁾

A földesuri hatalomból folyó telepítettések-nél is találkozunk a kiváltságokban, jogügyi vonatkozásokkal.

Ilyen például az: melyben a magyar és tótországi keresztesek mesterének helyettese, a Selin vára alatti Chichan helység lakosainak (hospites libere ville de Chichan) kiváltságait, 1293-ban megerősíti.²⁾ Ebben olvassuk: hogy a convent mestere együttesen ítél, egy a lakosságból veendő bíróval; és pedig a lopás, gyujtogatás és vérontás eseteiben, mely ügyekben hozott ítéletekért tizenkét denár volt a felek részéről fizetendő; — miből a convent mesterét két rész, a helység bíráját egy rész illette meg;

avagy, melyben a szepesi káptalan 1297-ben (Datum in f. Pentecostes) tanusítja,³⁾ hogy Hemungus (comes de Kolchova) maga, és fiai nevében, Clara nevű örökjogu völgyét lakályosítva, kiirtogatva, s falu formájára alakítva, Görgői Ladonnak, (Ladon de Gargov) s örököseinek ado-

---

1) FEJÉR: VI. 1. r. 346—347. ll.

2) II. OKMT. VII. 186. okl.

3) Szepesi kápt. levéltára. Eredeti.

mányozta; s hogy hasznát is lássa, az alkotandó helységben reá ruházza a bíróságot, minden kisebb, és egy fertót — meg nem haladó jogügyi kérdéseikben szokásaikhoz képest, maga tehetvén igazságot.

A perbeli bizonyítékok közül: az oklevelek, már legnagyobb szerepet vittek; ugy az eskü, s illetőleg eskütársak (a tanuk) alig is hiányoznak a per eldöntésénél. — A párvialdal is, ügydöntő bizonyítékul alkalmaztatott.

Számos okleveleink közül csak néhányat — nagy vonásokban érintve, látjuk például ezt az oklevéli bizonyításra nézve:

az ország egyik rendes birájának 1292. év körül kelt okleveléből,¹⁾ melyben: a Benedek veszprémi püspök, és Óvári Kondrád s fia Jakab mosonyi főispán közt, Pothvásár és Noztre birtokok iránt fentforgó ügyben, az oklevelek felmutatására újabb határnapot tűz ki, Budát jelölvén ki az ügy folytatására, mondván: hogy akkoron (Szent-Márton nap után 8-ad napra) a bíró sürgős dolgok elvégzése miatt amugy is Budán, a király curiáján, a nemesek különféle ügyeit lesz ellátandó, — azért tehát ide idézi a feleket is;

igy látjuk továbbá: a budai káptalannak egy 1292. évi leveléből;²⁾ melyben az esztergomi káptalan részére, a birtokában levő ebedi kaszálóra és halastóra vonatkozó, négy rendbeli

---

1) H. OKMT. VI. 286. okl.

2) SZÁZADOK: 1884. évf. 106. l.

kiváltság levelet hitelesen átírja. — Ezen okleveleket mint az átírat mondja, az esztergomi káptalan a király ítéletéhez képest, az esztergomi kereszturak ellenében, kik a káptalan ezen birtoka iránt pert indítottak, husvét után egy héttel tartozott felmutatni; de mivel a király, most országa távol eső részeiben van, s a káptalan az utak veszedelmes volta és a békétlen idő gonoszsága miatt, fél az eredetieket a királyhoz küldeni; — azért történik az átíratás;

látjuk, — épp ezen perben Pál alországbiró által 1292-ben hozott ítéletről is, — melyben el van mondva: hogy az esztergomi káptalan husvét után egy héttel, tartozott volna leveleit a király előtt eredetiben fölmutatni, — de mivel a király akkor távol volt, a felek az utak veszélyes voltát tekintve, a per tárgyalását közmegegyezéssel pünkösdtől után egy hétre halasztották. — Ekkor a káptalan bemutatta ugyan a király előtt okleveleit, de csak hiteles átíratban (az előbbi okmány szerint átírva) ezzel pedig az ellenfél nem elégedett meg, hanem az eredetiek felmutatását követelte. — A király azért, ezen ügyet egy ujabbán kitűzött határnapra halasztotta, azt is hozzá téve, hogy ha ő akkor a drávántuli részekben találna lenni, a káptalan az eredeti okleveleket Pál alországbiró előtt tartozék fölmutatni. — Elérkezvén tehát, — ugymond az ítélet — a király által kitűzött ezen határnap, az esztergomi káptalan az ebedi birtokára vonatkozó négy kiváltságlevelet eredeti-

ben fölmutatta; melynek erejénél fogva, az alországbiró a vele együtt széket ülő nemesekkel, a peres birtokot az esztergomi káptalannak ítélte.¹⁾

Másrészt, az eskü használatára nézve is néhány példát mutatunk be imitt.

A budai káptalan 1292-ben bizonyítja,²⁾ hogy királyi parancs alapján Berky Mihálynak fia Tamás a végett volt beidézve, hogy Chák nemzetségbeli Gurke fiainak: Gurkenak és Mihálynak, azért, mert most nevezetteknek testvérét Pált, Berky Tamás megölte, — fizesen le 16 márkát, és ötven nemes tanuval együtt tegyen tisztító-
esküt.

Vádolt Berky Tamás, a tárgyaláson meg is jelenvén, lefizette a 16 márkát, s egyszersmind 50 nemes tanujával le is tette az esküt arra: hogy nem ellenséges indulatból vagy előre megfontolt szándék kifolyásaként, — hanem véletlenségből, szándékan kívül, okozta Pál halálát.

A tárgyaláson. — a királyi parancshoz képest mindkét testvérnek, t. i. Gurkenak és Mihálynak megkellett volna jelenniök, hogy Berky Tamásnak, most már a felmentő levél általuk kiadattassék; — Mihály azonban nem jelent meg s így, a felmentő levél távollétében kiállítható nem volt. — Mihez képest a jelenlévő jámbor férfiak (választott birák) megállapodásához képest, elhatározott, hogy miután Gurke kö-

---

1) SZAZADOK: 1884. évf. 107. l. s az ott idézett KNAUZ: Monum. Stig. II. 329. l.

2) Gf. ZICHY OKMT.: I. 79. okl.

telezőleg magára vállalta volna, hogy egy kitüzendő újabb határnapra magával elhozza Mihály fivérét is; — tehát egy új határnap, e végből ki is tüzetett, tartozván ekkor a felmentő levél kiállítása végett mindketten együttesen megjelenni; ha pedig nem tudná előállítani Gurke a fivérét Mihályt, akkor husz márkát tartozandó büntetésül fizetni Tamásnak.

Látjuk ez oklevélből, hogy a vádlott fél megnyugtatóra még nem volt elegendő, — a pernek hozott ítélet alapján történt eldöntése; mely például a jelen esetben: a tisztító tanuzás következtében, a 16 márká terhen kívül, — vádlottnak büntelenségét eredményezte. — hanem a további üldöztetés, zaklatás elhárításául, még külön okmányi tanusítás is, azaz: feloldozó levél, a vádlott részéről, még nagyon szükséges volt a vádlott részére.

Hogy mily fontossága volt ily okmánynak, elképzelhető: ha a 20 márká. akkoron valóban nagy összegnek tekinthető büntetés pénz, figyelembe vétetik.

Érdekes, egy 1293. évi tanusítvány is,¹⁾ mely szerint: Aladár fia László, nemzetségéből való négy nemessel s maga mint ötödik, — ugy 20 nemes mint eskütárssal egyetemben, Rosal földtér örökségi joga iránt esküt tesznek. és pedig a helyszínén a fennálló szokáshoz képest, — a peres földtérén állva és föl-

---

1) Gf. ZICHY: CSAL. OKMTÁRA I. 89. okl.

det fejük fölé tartva, egyszerre, egyhangulag — mondják el az eskü szövegét.

Némely fontosabb bünperben 100-nál több eskütárssal is találkozunk. Így p. o. Márton alor-szágbirónak, a Honguni Péter fia Máté által, Bolugi Ivánka fia Miklós ellen, hatalmaskodás miatt támasztott perben 1297. év január 5-én kelt ítéletéből olvassuk,¹⁾ hogy: „a király parancsa alapján Máté, az egri káptalan előtt Miklós ellen tanukat produkált arra nézve, hogy Miklós nem sokkal utóbb, hogy a Magyarországot előzőnlő tatárok az országból ismét kivonultak, Máténak Berén nevü várához jöven, a várat Máté megkárosításával elfoglalta s megszállotta; s másnap csalárdul, rablók módjára abból Máténak minden javait eltulajdonította, ez által nékie negyven márka kárt okozván; — de sőt ezen felül még annak előtte atyját is megölte s magát Mátét foglyul ejtve, fogsága alatt kegyetlenül láncokban tartotta“ — ezek szerint a bíró, Máténak ítélte oda az esküt Miklós ellenében: a melynél százötven felsorolt, és Miklós által megnevezett és kiválasztott nemes tanuival egyetemben, kellett Máténak az esküt arra letenni: hogy a fenti sérelmeket rajta Miklós csakugyan elkövette.

Az eskü társaknak az ellenfél részéről történő kiválogatására, még csak egy érdekes, évnélküli, de kétségtelenül az Arpádkor végéről eredő, választott birósági ítéletet

---

1) HAZAI OKLVITÁR: (Dessceffy kiad.) 150. okl.

említünk fel a csatári Convent tanusítványából;¹⁾ a hol is Keled és Orbán fiai, az egymás irányában elkövetett hatalmaskodás tárgyában magukat a tisztító eskü letételére kötelezik. — És pedig, a választott bíróság ítélete szerint akként, hogy: Arnold mester, (Keled fia) tartozik, Pál és István (Orbán fiai) ellenében, hat nemes egyént állítani, a kikből kiválasztandó negyed magával teendő le eskü arra: hogy bizonyos István nevű jobbágnak (Chumpa fiának) négy helyen történt megsebesítése, utasítása és befolyása nélkül történt; — kik ha ekként megesküsznek, úgy Pál és István tartoznak négy márkát fizetni, — kijelölt határidőre. — „Ez esküt pedig — ugymond az oklevél, — Szent-Mihály arkangyal utáni 15-öd napra előtünk tartoznak letenni. — Rendeljük még továbbá, hogy ugyanazon napon és helyen Péter és fivérei (Orbán fiai) is. tartozzanak negyven nemes személyt — várjobbágyokat és egyháziakat — előállítani, kikből, a Keled fia Mihály mester által kiválasztandó huszad magukkal teendik le ezek az esküt, arra: hogy a szénát fel nem égették, sem a kaszások a szénát . . . . sem a jobbágyok ekéit szét nem rombolták, sem pedig a jobbágyokat meg nem verték. Mihály mesternek kárára és sérelmére. — Kik is, ha így megesküsznek, legyenek készen (t. i. az ellenfelek) az általunk meghatározandó határnapra 20 márkát lefizetni. — A bíró és pristaldus közösen elégítendő k i.“

¹⁾ H. OKMT.: VII. 296. okl.

A párviadal, mint bizonyítási módnak alkalmazása s annak mikénti gyakorlása tekintetéből is, legalább egy példát felhozni nem lesz talán szükségtelen!

E részben lássunk, egy 1293 körül kiállított birói bizonyítványt Golsai Benedeknek — Thumay Sándor elleni ügyében, — mely szerint a felek bajvívásra köteleztetnek.¹⁾

Ebben előadatik, hogy Golsai Benedek nagyobb hatalmaskodással terhelve Thumay Sándort és Andrást; Benedek tartozott országbírói parancs szerint panasza bizonyítására tanukat előállítani; s az előállítást követőleg 15-öd napra tartoztak a felek személyesen a bíró előtt megjelenni; mikor is Benedek a tanui neveit s bemonadásait, a váczai káptalan által felvett kiadványban — a bíró elé terjeszteni köteles volt. — Ezt Benedek tényleg ekként meg is tette. „Ennélfogva — ugymond az oklevél — Benedek tanuinak nevei és bemonadásai felolvastatván, felkérdeztük Sándort és fiát Andrást, hogy magukat a Benedek tanui esküjének alá vetik-e, vagy sem; mire névezett Sándor nem akarta magát az eskünek alá vetni s kérte az ügyben a párosviadalt alkalmaztatni. András ellenben, az atyjának bajvívásába nem akart belé boesájtkozni, s így Sándor egymaga vállalta el ez ügyben a párbajt Benedekkel megküzdeni.

Mi tehát, a felek elhatározásához és szabad akaratukból eredt ügydöntő kívánságukhoz képest,

---

1) HAZAI OKMTÁR: VII. 192. okl.; és HAZAI OKLEVÉLTÁR: (Desseffy K.) 135. okl.

rendeljük: hogy (bizonyos határnap tüzetvén) itt és ekkor, Benedek Sándorral, a párbaj színhelyén, a király előtt megjelenjenek, és személyesen fegyverrel és lovon harczoljanak: s nehogy elmellőzzük: ha ugyanis nevezett Benedek győzedelmeskednék a bajvívásban, akkor András, ki — pénzszüke miatt — nem volt hajlandó a harcra kiállani, sőt magát az eskünek is alá vetette, tartozik tőrni, hogy: Benedeknek s azoknak, kik vele együtt az eskü letételére hivatvák: az esküt letenni jogukban álland. — Ellenben, ha András győzné le Benedeket, úgy viszont Andrásnak álland jogában Bertalan ellenében, a saját s a magával hozottak esküje által, az ügyet tisztázni“ stb.

Ez adott példából is nyilvánvaló, hogy a bajvívás a felek akaratához képest rendeltetett el: s hogy annak kimenetelétől tetetett függővé az, hogy a döntő esküt melyik fél tegye le.

Az Endre-korabeli birói gyakorlatból is érdekesnek vélünk, egynémely dolgot az oklevelek alapján — habár csak érintőleg is — kiemelni.

Igy például: a veszélyes rabló és tolvaj elfogója azzal jutalmaztaték, hogy a felakasztott rabló birtokát a király néki adja adományban. — Ily jutalomban részesült Jakab mester a Buzádgenusból, midőn a király megerősítvén Somogy és Zalavármegyék nemessége által Urbonoki Már-

ton ellen hozott halálos ítéletet. ennek birtokát Urbonokat Jakabnak adja 1292-ben.¹⁾

A vérdíj sokszor egész birtokot, vagy annak megfelelő összeget emésztett fel.

Igy, Buzád, Gergelynek megöletéseért, ennek rokonait Örs nevű birtokával elégíti ki 1293-ban.²⁾

Miklós, atyja haláláért vérdíjul 12 márkát, — mint azt a választott bírák megállapították — vesz fel, Divéki Baán fiától 1294-ben.³⁾

A betegség, a megjelenést gátló, elháríthatlan akadálnak tekintetett; egyszerű és bővebb bizonyítást nélkülöző bejelentésre is — az igazolás megadatott. Látjuk ezt egy 1293 körüli birói bizonyítványból,⁴⁾ mely szerint László, az eskü letételre kitűzött határnapon nem jelent meg; azonban Weche nevű szolgája megjelent a bíróság előtt, s ott bejelentette, hogy ura ágyban fekvő beteg s így személyesen el nem jöhet. Mire a bíró nyomban új határnapot tűzött ki a megjelenésre, — s illetőleg az eskü letételére.

A birói, úgy a végrehajtási becsü eseteivel is találkozunk.

Az elsőre nézve, látjuk azt például egy 1297-ik évben kelt birói tanusítványból,⁵⁾ mely szerint bizonyos zálogos birtokok birói megbecslése elrendeltetvén, felek és ügyvédjeik is

1) H. OKMT.: II. 17. okl.

2) HAZ. OKMT.: V. 63. okl.

3) HAZ. OKMT.: VI. 299. okl.

4) Gr. ZICHY CSAL. OKMTÁRA I. 90. okl.

5) U. O.: 97. okl.

(procuratores) ebben felemlítettnek; s intézkedés történik az iránt is, hogy a becslésről fölveendő hiteles helyi tanusítvány, a becslés 15-ik napján a bíróság elé beterjesztendő leend.

A másodikra pedig, egy 1300-ik évben kelt birói határozatból,¹⁾ melylyel Mortunus részére bizonyos birságban elmarasztalt ellenfélnek (István fiának) birtokaira a végrehajtási becsű rendeltetik el.

A tárgyalási határnap kitűzésnél egy, csak ritkán előforduló korai terminusra is akadunk. s ez okból említjük is fel: Aladár fia Lászlónak Kis Kozma comes elleni peres ügyét; melyben nádori parancs folytán az egri káptalan 1300. évi Mart. 18-iki kelettel²⁾ megidézetti, azon évi Martius 29-iki terminusra Kis Kozma comest — a nádor elé, s fölemlíti, hogy a káptalan embere személyesen eszközölte az idézés kézbesítését.

Kozmának tehát, össze-vissza alig maradt 7–8 napjánál többje a megjelenésre, esetleg ügyvéd vallásra; s tényleg nem is jelent meg; mert mint a terminus napján (márcz. 29-én), kelt nádori oklevél mondja³⁾: „jöllehet megidézettnek állittatik, sem személyesen, sem megbizottja által meg nem jelent — miért is birságban marasztaltatik,“ mégis, a szokásos „ha csak elfogadhatólag magát igazolni nem tudná“ fentartással.

1) HAZ. OKMT.: VII. 255. okl.

2) HAZ. OKMT.: VII. 243. okl.

3) H. OKMT.: VII. 244. okl.

E gyors eljárásban nyilván visszatükröződik az 1298-iki törvény ama intézkedése, hogy minden per legfeljebb egy év alatt, teljesen befejezendő.

Az ország törvényeitől eltérőleg, sőt e g y e n e s e n idegen törvényekre alapítva és hivatkozva is találunk oklevéli, intézkedéseket.

Igy, eltekintve a különféle jövevény népeknek királyi kiváltság által biztosított azon jogaiktól, hogy quasi szokás jogilag. — volt hazájuk törvényeit is használhatták ügyeikben; — látjuk ezt, egyes önálló adományozásoknál; milyen például Miklós bán adománylevelében foglaltatik, mely szerint: az Austriai határszélen fekvő „Obermazzé“-nak nevezett négy és fél hűbéri telek (quatuor feoda), rétság, s erdő illetmény; valamint egy másik fél hűbéri telek-ből álló ajándékozását, „Austriai törvények szerinti hűbér jogon“ eszközli. (Datum in Mead a. d. 1296 in die Margarete Virginis).¹⁾

Ily adományozást egyébként, már Kun László idejéből is tudunk; jelesül IV. László 1278-ban²⁾ Haslauer Ottó német lovagnak több magyarországi birtokot német jogon (jure Theutonico) adományoz, hogy azokat úgy bírhasssa, mint egyéb jószágait is bírja Austriában, vagyis mint feudumokat!

Felemlítés nélkül az sem hagyható, hogy a bíróság nagyobb bünesetben, — midőn a fél, ta-

1) Sopron városi levéltár. Eredetben. —

2) SZABÓ K. Kun László: 65. l. s az o. i. FEJÉR: VII. 2 r. 68. l.

nuival már tisztázta volt magát a vád terhe alól, különös nyomatékul a kölcsönös kiengesztelő és megpecsételésre, még elrendelte, hogy az eljárás befejeztével a felek egymást megcsókolják, vagyis lelkiismeretük tisztázására egymással u. n. béke esőket váltsanak. Esetleg a felek azt maguk jószántából is tették.

Látjuk ezt, a vasvári káptalannak egy III. Endre korából kelt bizonyítványából¹⁾ melynek tartalma szerint: Mixe fia Péter s fivére István 3 megnevezett és 12 meg nem nevezett nemessel egyetemben esküt tettek arra „hogy bizonyos Bulouzloui Simonnak testvére Salamon, nem a Péter rendeletéből öletett meg; s hogy halála után Salamon hullája. — ugyancsak nem a Péter utasításából lett felakasztva.“ — Eskü után pedig, lelkiismeretük tisztázására, Simon és Péter között béke esők történt, (ad osculum pacis purgata ipsius conscientia devenit.)

Felette kemény ítélet hozaték Divéki István ellen, ki rokonait Didéki Barleust és Iruzlaust (a Bossányi esallád őseit), a király elleni hűtlenségről vádolta; ugyanis, mint az esztergomi káptalan egy 1301. év november havában kelt átíratából kitűnik,²⁾ — a király 1299-ben, ez ügyben az igazság felderítését bajvívás útján előzván tisztába hozni: a király előtt lett volna az, István a vádló, és Barleus s Iruzlaus a vádlottak közt, végbe menendő; — azonban a kitűzött helyen s időben István meg nem jelenvén, sem

1) HAZAI OKLEVÉLT.: (Dessewffy kiad.) 164. okl.

2) FEJÉR: VI. 2. r. 195. l. és HAZAI OKMTÁR VI. 329. okl.

megbizottat nem küldvén, — a király, a makacsodó István ellen nyomban ítélőszéket ült, melyben több országnagyon kívül, tanácsossai (consiliarys) is részt vőnek, s makacsságból meghozták ama ítéletet: hogy István, feje és jószágai elvesztésével sujtatik; a jószágok $\frac{2}{5}$ -da a királyt, $\frac{1}{5}$ -da a vádlókat illetvén meg. — Utóbb. Barleus és Iruzlaus, e jószágok $\frac{1}{5}$ -da helyett, éppen felét kapták adományban.)

Érdekesen illusztrálja eme kor igazság szolgálatását, a Kállay-ak őseinek, Ubul fiainak esete is; mely mutatja, hogy a hatalmasok áskálódásai, a király igazságérzetét is mennyire befolyásolni s megteveszteni tudták; s hogy a jogtalanság, mily sokszor ülhetett diadalát.

Ismeretes, hazai okleveleinkből, hogy Ubul fiai mily ragaszkodással voltak Kun Lászlóhoz; de sőt, hűségük által a királynak, s magának a hazának is rendkívüli szolgálatokat tettek. Épp e miatt azonban, a féktelen Oligarchia által, folytonos üldöztetésnek is voltak kitéve; mely éppen nem szűnt meg László halálával sem, sőt inkább fokozódott; s utóbb az új király — Endre — alatt, sikerült is a gonoszoknak tervüket kivinni, boszszujokat diadalra juttatni.

Elmondja ezt maga Ubul fia: Mihály, az esztergomi káptalan előtt 1292-ben felvétellett tiltakozó nyilatkozatában: Tamás fia Jakab mester ellenében.²⁾

1) HAZAI OKMTÁR: VI. 333. okl.

2) SZABÓ K.: III. Endre fogsága 1292-ben; s az o. i. FEJÉR. VI. I. r. 119. l. Valamint KAPRINAI: Mss. B. Tom. XVIII. p. 34. (Bpesti egyetemi könyvtár.)

Ennek tartalma szerint: őt magát, s Miesk nevű fiát Esztergomba szulasztották; — s pedig csupán azért, mert Ő s fiai néhai László királyhoz hiven ragaszkodtak, ki akkor is ezen hatalmasokat üldözte, midőn hűtlenei megölték.

Ugyanő ekkor egy másik tiltakozást is terjesztett elő Omode nádor ellen,¹⁾ ki Szabolcs megyei Napkor nevű birtokát foglalta el tőle, s ekkor is hasonlóan hangsulyozza, hogy László király iránti hűségük miatt, szenvedik ez üldöztetést.

Tiltakozásai nem sokat használtak azonban neki, mert ugylátszik formális szövetség létesült teljes megrontásukra.

Különféle vádak emeltettek ellenük, s birtokaikat egymás után foglalhatták el s mindenükből kirekesztettek. E miatt, az országgyűlésen kerestek aztán orvoslást; mely alapon a király vizsgálatot is rendelt. Akkori tartózkodási helyükre való tekintettel Németi (Szatmár-németi) város előljáróságát bízta meg a vizsgálattal. A németi-i bíró és tanácsa, 1299. körül ápr. 26-án meg is tette jelentését erre a királyhoz,²⁾ mely szerint: tekintettel arra, hogy a királynak mágnásai és nemesi gyülekezetéből (országgyűlés) kelt utasító levele szerint, avval lettek megbizva, hogy mindenkép tudakolják ki és vizsgálják meg vajjon Ubul fia testvéreivel, ugy apja, igazságos alapon és törvényesen lettek-e minden javaikból kirekesztve, kizárva, s egyszersmind számüzve is?!

Mihez képest, megtartott vizsgálat után tanu-

1) HAZAI OKMTÁR: VII. 183. okl.

2) U. O.: VII. 230. okl. (Kállay csal. levéltára.)

sítják, hogy ezek, erre okot nem adtak, a számkivetést meg nem érdemlik, mert a vádak teljesen igazságtalanok s nevezettek ártatlanok.

Ugyanez időben kapott hasonló czélból vizsgálati megbízatást, Szőlős és Nogzas városok előljárósága is; ezek is ugyanoly értelemben tesznek jelentést a királynak, Ubul fiainak ártatlanságáról.¹⁾

Mindez azonban, úgy látszik nem sokat használt ügyüknek, mert: a hűségüket ismerő László király nem volt már többé, s a sugalmak, a mindjobban s mind nagyobb számmal emelt vádak elvégre is oly erősen nyomták őket, hogy Mihály fia István, nem is mert már szembe szállni a vádlók s a vádak tömegével; s a király törvényszéke előtt meg sem is jelent.

Igy olvassuk ezt, egy évnélkül — de minden bizonynyal 1299. körül — kelt, királyi oklevélből,²⁾ melyben III. Endre Bihar, Szaboles, Szatmár, Szolnok és Kraszna vármegyék részéről közgyűlést tartván, Istvánt, halállal büntetendőnek nyilvánítja.

„E közgyűlésen, — ugymond a király — többek közt: Istvánt, Mihály fiát, Ubul unokáját, az összes nemesség és mind valamennyien, közönséges gonosztevőnek, rombolónak és nyilvánvaló gyilkosnak egyhangulag és nyíltan kikiáltották; minthogy pedig István, e közgyűlés napján,

1. H. OKMT.: VII. 263 okl.

2) Gr. ZICHY cs. okmt.: I. 111. okl.

ezen királyi ítélő székünket alattomban elkerülvén, inkább elfutott, ugyanazért, minden báróink és nemeseinkkel együtt őt jelzett büneiért, fejevesztésre ítéljük; elhatározván, hogy ha őt valaki bárhol is feltalálja, minden törvény zaja nélkül szabadon megölhesse.“

E vádak pedig, melyek miatt az ugynevezett: „capitali sententia“ (capite plexio) meghozatott, nagyon is gyenge alapon állhattak, mert Istvánnak ártatlansága elvégre is napfényre került.

Az ítélet záradéka: hogy Istvánt bárki is szabadon megölhesse, szerencsére eredmény nélkül maradt, ő és fivérei elmenekültek s mint számkivetésben tengődők bolyongtak,

Érdeklükben, a városi elem tette magát ismét működésbe; jelesül: (Szatmár) Némety város tanácsa s közönsége, megint csak jelentik a királynak,¹⁾ s illetőleg kérvényezik, hogy: miután Mihály fia i István és Pál, a lefolyt zavaros időkben a várost megvédelmezték, ennél fogva ők, a király kegyelmére érdemesek is.

Mindazáltal, Endre alatt már nem igen fordult sorsuk jobbra; s csakis utóbb, Róbert Károly idejében 1317-ben kapta vissza István, elkobzott s elfoglalt birtokainak nagy részét, s köztük, a fent érintett tiltakozás tárgyát képezett napkori birtokát is.²⁾

---

1) H. OKMT.: VII. 269. okl.

2) KATONA: Hist. Cr. tom. VIII. p. 338.

Ezekben, rövid ismertetésünket az Endre alatti igazságügyi viszonyok feől befejezhetőnek tartjuk.

Fejezetünk elején már jeleztük volt királyi erélyét, s uralkodói erényeit; s arra nézve, hogy halálával már az egész nemzet mélyen és osztatlanul érezé, mekkora ürt hagyott maga után, idézünk néhány sort István nádornak egy 1301-ben kelt okleveléből: 1) „Endre urnak — ugymond — Magyar ország dicsőséges királyának kimultával, a szent István első magyar király nemzetiségéből és véréből nőtt fának utolsó arany ága is letörvén, a főpapok, országnagyok, az országos nemesség s minden rendü népség, összesen érezték, tudták és felfogták, hogy igazi és valóságos urukat veszítették el benne, s halála fölött Rachelként kesergének.“

Végére értünk egyszersmind, az Árpádkori jogszolgáltatás ismertetésének is; s noha a vázolt viszonyok a jelen munka szűkebb kereténél fogva amugy is csak nagyjából és hézagosan reprodukálják az akkori viszonyokat, s teljes egészet nem alkotnak, talán nem lesz felesleges egy leg-rövidebb méretü resumée-ban is az Árpádkori jogszolgáltatás főbb elemeit mintegy összesítve feltüntetni.

A biráskodást: a király, nádor, országbiró s ezek helyettesei, a megyei comesek, s helyet-

---

1) Anjou-kori okmt.: I. 53.

teseik, majd utóbb a szolgabírák gyakorolták általánosságban.

A királyi gyűrűs pecsét öre, egyszersmind bíró is volt, s mint ilyen, a király személyét képvisel. Ez volt az u. n. „Specialis Notarius“ — „Specialis Praesentia Regia.“ — vagyis a személynökö.)

„Comesek“ osztogatták az igazságot a különböző osztályok népei felett, s pedig a szóbeliség és közvetlenség elve szerint.

Az írásbeliség nem tudott megerősödni.

Az „Arbiterek“ békéltető s egyeztető szerep-körükben, nagy segítségére voltak a bírácoknak; úgy, a kiváltságokban részesített városiak, s az egyes protegált egyének bíraskodási joga is, bizonyára lényegesen hozzájárult, az ország rendes birái munka körének apasztására, noha e részben a zsinati törvényszékek, majd országos általános törvényszékek felállítása által is, igyekeztek a fejedelmek, — mintegy a munka megosztást szem előtt tartva — segíteni.

A vármegye is lassankint kezdi gyakorolni, autonom bíraskodási jogát.

A jogszolgáltatás, főleg az Árpádkor elején, sok kívánni valót hagyott maga után; a bírák, különösen az alsóbb fokon, megbizhatlanul jártak el.

Szoros értelemben veendő jogbiztonságról pedig az egész korszak alatt alig is lehet szólni.

---

1) PODHRACZKY: „Béla király névtelen jegyzőjének“ stb. 50 51. l.

E részben, minden esetre a legüdvösebb hatással leendett, a hiteles helyeknek általános jogügyi felvállások felvétele, s kiállítására történt feljogosítása; itt is azonban, ama sajnos mulasztás, — vagyis inkább korlátoltabb jogi nézponthoz, hogy a felvállások s kiadványokról regisztrumok készítése el nem rendeltetett, s így tényleg, ilyen rendszerint nem is vezetett, tartós, állandó siker nem következhetett be; s ha a sok eshetőségek közül, figyelembe vesszük csak pl. azt, hogy: az ősiségből eredő birtok felosztások, osztályok az Árpádkor végén már napirenden vannak, s hogy a zavargós időkben könnyen elkallódhatott királyi adománylevél, per esetén, ennél mily nélkülözhetlen kincset képezende, holott annak másodlatát, vagy kivonatát, sem a még nem vezetett királyi könyvek, sem a conventek nem létező regisztrumai útján pótolni nem lehetett; másrészt, hogy épp ezek hiányában mily könnyű szerrel lehetett, jogok nyerésére ál-leveleket is költeni; — könnyen elképzelhetjük tehát, hogy a jussára mindig oly nagyot tartó magyar ember, mily jogviszonyoknak örvendett.

A több ezerre menő, publicált árpádkori oklevelek is mutatják, hogy mennyi peres kérdés nyerte, többé vagy kevésbé szerencsés megoldását a bíróság előtt.

Minden egyes király koránál, a perbeli használatos bizonyítékokra mindig rámutattunk, s így ezuttal csakis általánosságban ismételjük

mintegy a mondottakat, a midőn constatáljuk, hogy az Árpádkor bizonyítékai voltak:

az oklevelek, eskü és eskütársak. Ordaliák (vagy Istenitéletek), u. m. izzó-vas és forróviz-próbák és bajvívás.

Hogy az oklevelet első helyen említjük fel, ezt a mai bizonyítási jog szempontjából tesszük: mert biz' az Árpádkorban az oklevél mint bizonyítási eszköz nagyon is másodrendű szerepre volt még kárhoytatva; csakis a királyi oklevél volt kellően méltatva mint közokirat, míg más egyéb okirat, csupán annyiban képezett bizonyítási alapot, a mennyiben t. i. annak, vagy tartalmának valódisága tanukkal vagy esküvel bebizonyítást nyert. Még ezen erejét is az okiratnak nem az irás, nem a tartalom, hanem annak pecsétje adta meg, s így, a tartalom a pecsét által nyert érvényt, hitelt.

A hiteles helyeknek oklevelek felvételére történt feljogosításaig, csakis királyi pecsétekkel találkozunk.

Azontul már, a káptalan vagy convent pecsétje is, mind inkább előfordul.

A pecsét dönté el az oklevél sorsát a perben, mert ez vétetik bonczkés alá; ha ez jó, a többi ellenvetés már, rendszerint csak pusztá erőlködés az ellenfél részéről.¹⁾

Az eskü, kétségkívül az első helyet tölté be, az árpádkori bizonyítási módok között, már csak azért is, mivel a perben előzetesen kihall-

---

1) Mindenről bővebben fölvilágosit Hajnik: „Okirati bizonyítás“ stb. cz. akad. értekezése.

gatott tanuk vallomása, egyedül az eskü, mint a tulajdonképeni bizonyíték kivétele által, érvényesülhetett csupán.

A fél, hogy igazait bebizonyítsa, a kánoni jog nyomán, a polgári és bünperekben is használatba jött eskü társakat keresett, s főleg ha előkelő, jellemes ember volt; quasi névbecsülés-i szempontból is, mihamar talált, vagy kerített magának, mennél több s mennél előkelőbb egyént, kik aztán, vitás ügye mellett tanuskodtak: mindenesetre oly tudatban, hogy a bíróság, közölök bármelyiket is — ha felüknek ítéli meg az esküt, — esküvő társul ki is jelelheti; sőt maga az ellenfél is egyiket mellőzheti, másikat viszont kiválaszthatja.

Általában azonban figyelem fordított arra, hogy különösen olyanok állittassanak mégis elő a fél által eskü társul, a kik körülményeik, viszonyaiknál fogva, feltehetőleg a vitás ügyről csakugyan tudomással is birhattak.

Világos tehát, hogy az eskütársak kiegészítését képezték, az elégtelen bizonyítéknak; s nem is mindig tényekről közvetlenül tettek bizonyosságot, hanem rendszerint felük szava hihetőségéről; habár mint érintők, súly fektettetett arra is, hogy az eskü társak, a ténykérdés felől is, lehetőleg tapasztálás után beszéljenek.

Bűnügyekben, vagy bűnügyi természetű perekben (p. o. nagyobb hatalmaskodás), az u. n. tisztító eskü is szerepel; midőn is a vádlott, arra nézve, hogy ő tiszta a terhére rótt cselekmény vádjától, maga, és a vádbeli eset súlyos-

ságához képest több vagy kevesebb eskütársal együtt, teszi le az esküt.

Az eskü-tétel taksája, rendszerint 40 denár volt. A káptalan vagy konvent kiküldöttje, az eskü letételéről tanusítványt állított ki a fél részére, melyet ez producált a per-birája előtt, mire a bíró, a döntő határozatot megrózta.¹⁾

Az ordaliák-at illetőleg, már szót. László koránál részletesen elmondottuk a tudni valókat; itt még általában megjegyezzük, hogy később a nemeseknek, s rendszerint az aggok és betegeknek is, jogukban állott, a tűzes vas és forró víz próbákat, esetleg mások által tételni meg.

A székeleyknél, nagyban divott az u. n. tetemre hívás, midőn is a gyilkossággal gyanúsítottak, a tetemhez egyenként oda hivattak, s ha megindult az áldozat vére, a gyanúsítottban a tettest megtalálni is vélték.²⁾

A bajvivás, mint bizonyítási mód ugyan- csak az istenitéletek egyik faja, — a magyar nép lovagias eszméinek megfelelően legtovább tartotta fenn magát az Ordaliák között: szent István korától kezdve, végig az egész Árpád-koron át, mélyen benyul az, a későbbi vegyes-ház korszakába is.

Nagyobb bűnesetekben, a vádlott feltétlenül párviadal által volt kénytelen magát tisztázni. Itt is kivétettek, az olyan kiváltságolt városok lakói, melyeknek privilegiumjába a párviadal alóli men-

---

1) Lásd bővebben: HAJNIK „A perdöntő eskü“ stb. Akad. értek.; és SZLEMENICS: „Az eskü társakról“ (M. T. Ak. Évk.)

2) BALÁSY: Székely tanulm. (Uj m. muzeum I. 189—190.)

tesség befoglaltatott, s ellehet mondani, ilyen volt a legtöbbje.

Polgári ügyben a fél tetszés szerint választotta a bajvivást; ha t. i. ellenfele is abban megegyezett; azonkívül: ha az okmány kétes értékű volt, vagy ha az esküre bocsájtás feltételei nem voltak meg.

A király, vagy a bíró, határozta meg, hogy a felek maguk személyesen, vagy ha koruk, rendjük (egyháziak) vagy előkelőbb állásuk folytán a személyes viadalban gátolva voltak, viador által (pugil) vivjanak meg. Az egyháziakra nézve a pápák igyekeztek is a bajvívás kötelezettségét megszüntetni; így IV. Orbán pápa 1264-ben a templariusokhoz intézett egy levelében ez ellen erőlyesen kikel.

Tulajdonképeni perrendtartás inkább gyakorlati uton, mintegy szokás-jogilag érvényesült. V. István koráig, írott törvény vagy specialisan ily tárgyú hazai oklevél, ezt nem is szabályozza. Az 1270. évi Slavon perrendtartási oklevél azonban, kétségkívül hazai mintára, s az itteni gyakorlatra lón alapítva.

A litis contestatio: a per előkészítési stadiuma, a nyomozat, vizsgálat, rendszerint valamely magasabb rangú bizalmi férfura, legtöbbször a káptalan, vagy conventre bízott; III. Endre korában a II. Decretumból láttuk, hogy a négy szolgabíró is ily megbízatásokban működik; ezek, a teljesítettekről írásban referáltak a kiküldő király, nádor vagy országbírónak, ki is aztán, a kifejlettekhez képest határozott, a kitűzött terminuson.

A bírónak. működése fejében különféle taksái jártak; halasztási, meg nem jelenési birságok, ítéleti díjak, terhelték a vesztes felet; s egyezségeknel mindkét felet is, a biró részére. A mi bizony, éppen nem lehetett alkalmas a biró iránti annyira szükséges feltétlen bizalom, s pártatlansága felőli meggyőződés növelésére.

Bizonyos az: hogy hazánkban, alapításától fogva már, a létezett jogállapotok, mindenkoruk szellemét, s a szomszéd államok, népek, intézményeinek kinyomatát adják vissza.

Első királyaink törvényeiben, s a korukból eredő oklevelekben, a kánoni jog s a nyugot-európai korszellem lehe vonul végig. A büntető jogban, az engesztelődési és kiegyezkedési rendszer, kétségtelenül erre mutatnak.

A törvény alkotásnál, főleg a Frank törvények szolgálnak mintául.

Árpádkori, leggyakrabban előforduló büntetési nemek pedig nagyjából a következők voltak:

Halálbüntetés, (fejvesztés, akasztás) börtön, egyházi vezeklések: böjt, kiközösítés, kiátkozás; hajlenyírás, ostorozás, tinó adás, szolgaságra vetés, megbélyegzés, tagcsonkítás, szemkiszurás; a kiegyezkedési elv alapján, a vagyonbüntetések: váltságdíjak, birságok; még a száműzetés (számkivetés) is előfordul az Árpádkor végén. (H. okm. VII. 230, 263 és 269. okl. és Kunok privilegiuma.)

A szentszék által hozott ítéleteknek végrehajtása a polgári biróságok hatásköréhez tartozott, már szt. István korától fogva. (II. K. 2.)

A felek, megbizottjaik, ügyvivőik által is

képviseltethették magukat a perben. Ily procuratorokat, (ebből lett a „prókátor“ rövidítés) már II. Endre korában is találunk okleveleinkben felcmlitve; p o. 1228-ban (Fejér: III. 2. r. 134. l.) IV. Béla és Kun László alatt pedig igen sok oklevélben találkozunk velük; így a sok közül: Zichy codex: I. 9. l. (1256. évből); Hazai oklevéltár: 51. lap; (1267-ből;) és Fejér: V. 3. r. 300. l. (1285-ből) stb. (Mint fentebb említettük a prisdaldusok is szerepeltek ügyvédők gyanánt.)

Okleveleinkben, a makacsságból hozott birságoló határozatok mindenikében, megtaláljuk e kifejezést: „nec venit, nec misit“ azaz: sem maga nem jelent meg, sem mást maga helyett nem küldött.“

Hogy az így megbizott képviselőnek, kétségkívül tisztességes egyénnek kellett lenni; alárendelt állásu, szolga, avagy jobbágy állapotu megbizottat, a biróság nem volt hajlandó elfogadni sem, többek közt mutatja: a templarius főnökek IV. Béla koránál idézett pere is, melyből egyszerűsmind az is kitünik, hogy a biróság ilyenkor irásos meghatalmazást, — levelet — (hit. helyi kiadványt a bevallás felől) kívánt meg.

Törvényeink s okleveleink e korszakból, nem tartalmaznak semmi olyatén t á m p o n t o t, melyből megállapíthatnók, hogy az ügyviselet az u. n. procurátorság, vagyis a jog: a megbízó érdekeit gondozni, ügyeit vinni, valamely meghatározott qualificatiohoz is lett volna kötve.

Ámde bizonyosra vehető, hogy miután a szt.

István kora óta, egész a Kun László alatt 1276-ban történt sajnós földulatásáig virágzott, s a párizsival is vetélkedő híres veszprémi egyetemünkön, nemkülönben olaszthoni egyetemeken. számos magyar ifju tanult; és mert okleveleinkben minduntalan találkozunk: a magister jelzővel, mely nem csak a literátus embert, hanem az egyetemen, tanulmányai alapján ilyenné graduált egyént is jelzi, bizonyosra vehető, — mondom — hogy voltak jogászilag képzett egyének is, kikre a fél, ügyeit, pereit megnyugvással reá bízhatta, akár a bíró előtt előszóval tett bejelentés, akár hit. helyi felvallás mellett.

Az Árpádok korszakának végén, már tapasztalhattuk a bizonyítékok consolidálását egy bizonyos irányu átalakulással, mely által az alaki jog eddigi ingoványos, téveteg talajáról mintegy lelépve, egy biztos és tartós alapra helyezkedett át, és azon szilárdan meg is maradva, ezzel a későbbi kornak, s közvetlenül a vegyes ház korszakának jogéletében a forduló, az átalakító pontot megadta.

A közokirat ugyanis, elsőrangú szerepet ölt már fel, s teljes bizonyító erőre emeltetik.

Birák, hiteles helyek, szabályszerű pecséttel erősített s alakilag, úgy tartalmilag is kifogástalan levelei, nem igényeltek többé, tanuk vagy eskük általi kiegészítő bizonyítást; s ime, alig észrevehető átmeneti nehézség nélkül előáll, a perjognak manapig első s legerősebb jogalapja, az önálló okirati bizonyítás.

A magánokirat ellenben, mint bővebb bizonyításra szoruló, főleg azért is, mert a hit. helyek előtti felvallások könnyen eszközölhetők voltak, s ezek kiadványai teljes hitelű közokiratot alkottak, — nem igen szerepel a perben.

A XIII. század végén már, ekkora jelentőségre jutott közokirat érvénye tehát, a későbbi korban nemesak hogy megszilárdult, hanem lehet mondani, mindinkább fokozódott is; miként azt, a későbbi kor tárgyalásánál lesz talán alkalmunk kimutatni.

A tanuskodás s esküvelő bizonyítás terén is, ugyancsak epochalis fordulat állott be az Árpád-kor végén.

Láttuk, hogy az Árpádok alatt a tanu nem volt vallomásra kötelezhető, hanem aki önként vállalkozott a fél érdekei védelmére vallomást tenni, az megjelent, s illetőleg a fél által mint tanu bejelentetett. Világos, hogy ily tanu ha jelentkezett, mindig a fél javára is vallott.

Az anyagi igazság u. n. „kiderítése“, ily alapokon majdnem legyőzhetlen akadályokba ütközött ilykép; a mennyiben hova tovább, csak is nagy bajjal tudott már a fél magának tanukat fogni, s ha ilyen nem akadt neki, míg ellenben ellenfele, mint talán hatalmasabb, bőven produkálhatta bizonyságait, a legigaztalanabbul bár, de kétségkívül pervesztessé is lőn. Ehhez járult, hogy jóllehet fel kelle gondolnia a tanunak azt is, — hogy esetleg, mint eskütárs kiszemelve, utóbb majd esküt is kell tennie, ámde nem volt köteles meg is esküdni, ha netán igaz-

talánul vallván, később magába szállott volna; — helyzete így sokkal könnyebb volt, mint akkor, ha a bíró által az ügy nyomozata közben meghivatva, a való igazság eskü alatti kimondására kényszerítették.

A per-fél, örökös bizonytalanságban volt tehát igazságos ügye kimenetele felől.

Ez állapot így, tarthatatlannak bizonyult.

Már IV. Béla alatt kimutattuk, hogy elfoglalt királyi, koronai javak, várföldek stb. bírlalói tekintetében nyomozati, kutató vizsgálat utjáni eljárás mellett derített ki az igazság. S eredményében hasznosnak, ezélszerűnek mutatkozott is.

Innentul aztán, lassankint életbe kezd lépni a „való igazság kiderítése“ szempontjából, a nyomozati, az inquiráló eljárás.

Ennél, a felperes kérelmére, a bíró állítja elő kihallgatásra a tanukat; s ezek, tényleg valának úgy, a mint s a mit a dologról tudnak; tehát épp úgy a fél érdekében, mint esetleg annak ellenére is.

Eddig, a tanuk, a felük állítását *una voce* ismételték; most kikérdezés, vallatás utján felel a tanu mindenre, úgy s akként, a hogy tudja, és pedig, a vallomást megelőző eskületétel erejénél fogva és hatása alatt.

Ez nagy, ez lényeges eltérést, különbséget teremtett az eddigi bizonyítás terén; s az okirati bizonyításnál imént elmondottakat is figyelembe véve, kétségkívül átalakító, előnyös hatással is volt a magyar perjogra.

Hatása, a vegyes korszakban érvényesül igazában, s bővebb tárgyalása már csakis ezen korszak keretébe tartozhatik.¹⁾

Az Árpádkori igazságszolgáltatási viszonyoknak, jelen ismertetés keretébe szorított e vázlatos feltüntetését, ezzel be is fejezhetjük; nem akarunk ismétlésekbe bocsájtkozni, s így feleslegesnek is véljük holmi erkölcsi tanúságot vagy következtetéseket előtérbe állítani a tárgyalt viszonyok felől. Ugy, másrészt a tárgyalt jogállapotoknak, a mai kor jogviszonyaival leendő összehasonlítását s párhuzamba állítását is, a vegyes ház korszakának ismertetése előtt, szintén czéltévesztett, s legalább is meddő munkának tartjuk; s így most erre sem terjeszkehdhetünk ki.

Egyedül, annak constatálására szoritkozunk csupán: hogy ha tekintjük, az egyes királyok alatti igazságügyi viszonyokat, s azokat tüzetes figyelmünkre méltattuk, ugy előttünk áll mintegy, az illető fejedelemnek jelleme, s uralkodói tulajdonságainak többé avagy kevésbbé fényes volta is. A milyen volt t. i. a fejedelem uralkodói ténykedéseiben általában, épp olyanok voltak alatta a jogszolgáltatási viszonyok is!!

Bevégeztük ezekben, vázlatos és hézagos visszapillantásainkat.

Hézagosnak nevezzük pedig ezt, nemcsak

---

1) V. Ö. mindezekre nézve: HAJNIK idézett munkáit.

azért, mert e kiadni szándékba vett munkánk különben is korlátolt terü lévén, a szük keret is sokban gátul szolgált; hanem főleg azon oknál fogva, mert meggyőződésünk: hogy ily természetű, egy egész nagy korszakot átölelő munka, soha tökéletes és kimerítő, de sőt még hiba nélküli sem lehet; hisz, ha mindannyi létező forrásokat, melyeket e korszak történet írói, monografusai, már felkutattak, a legszorgosabb körültekintéssel fel is használjuk vala, még akkor is, minthogy azok anyagának valódi értékét, hitelét, a critica aránylag még csak kis részben mutatta ki; s mert alig képzelhető oly egyes emberi erő, mely képes lehetne csak arra is, hogy nemzetünk életének csak egy utóbbi századára is vonatkozó minden forrást, közvetlenül maga megvizsgáljon, megbíráljon, s ily rostálás után, az általa kétségtelenül jóknak tartott s elfogadott anyagból meritse csak tárgyát: — ily fajta mű még akkor is többé kevésbbé hézagos marad.

Mert, ha mind e nehézségeket szerinte leküzdve, valaki magának abban tetszelegne is, hogy műve tökéletes és hibátlan; az alapos bírálat utóbb is kifogja mutatni, hogy munkája hiányos, javítandó, és néha még a valóssággal is ellenkező.

Ez utóbbi, főleg azért, minthogy még a nagy fontosságú történelmi eseményekről szóló tudósítások is kétesek, bizonytalanok; mert mint Révész Imre, „A történelmi bírálatról“ czimű értekezésében helyesen mondja: „nagy számú és

erős hatású körülmények folynak be, a történelem hitelének megrontására.“

Hogy lehetne tehát egyes, még oly nagyszámú oklevelek alapján is, — egy egész kor szak jogéletét, tüzetesen, s apodikticus bizonyossággal, minden részleteiben teljesen kidomborítani? Szerény véleményünk szerint ez alig lehetséges!

A mi feladatunk, s így törekvésünk is különben egyszerűen csak az volt, — miként az előszóban is említők — a művelt nagyobb közönségnek, a régi igazságszolgáltatás felől, kicsiben tájékoztatót nyújtani.

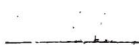
Igaz, hogy sok, már ismert dolgot is felszínre hoztunk, ámde azt hisszük mégis, hogy egy két felvetett, s kevésbbé ismert adat, még sem volt minden érdekesség nélkül való.

A művelt közönség van hivatva, erről ítéletet mondani!

TARTALOM.

	Lapszám:
I. Fejezet. Szent István kora	1 - 32
II. Fejezet. Szent-István közvetlen utódjai; szt. László, Kálmán, III. Béla, Imre királyok	33—68
III. Fejezet. II. Endre	69—104
IV. Fejezet. IV. Béla kora	105—156
V. Fejezet. V. István és Kun László	157—192
VI. Fejezet. III Endre; s az Árpádkori jogélet össze- gezése	193—241

Lényegesebb sajtóhibák:

Lap	sor	hibás szó	e helyett olvasandó
8	22	gvófi	grófi
41	9	ügyvesztes	ügyvesztés
45	7	valmit	valamit
74	6	kiraknak	biráknak
94	20	tanuknak	tanuiknak
117	10	tárgylásra	tárgyalásra
146	20	kérdéshez	kérdéses
153	1	birtoknál	birtokoknál
160 vonal al. 1. sor		okmtár	Haz. okmtár.
204	29	megszakadt	magva szakadt
211	16	Kondrád	Konrád
223	7	vádlókat	vádlottakat

